Coperta de *Simona Runcan*

andocide • lisias
isaios • isocrate

pagini alese din oratorii greci

★

ANTOLOGIE, NOTE BIOGRAFICE ŞI TRADUCERE
DE ANDREI MARIN
PREFAŢĂ ŞI NOTE EXPLICATIVE
DE MARIA MARINESCU-HIMU

1969
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

ELOCINȚA GREACĂ

Observația pe care o face marele Pericle în *Discursul funebru* păstrat în opera lui Tucidide și în care afirmă răspicat că ceea ce dăunează unei acțiuni este faptul de a nu te fi lămurit asupra ei, asupra problemelor ridicate, înainte de a porni acțiunea sau prin însești cuvintele lui: *„...nu socotim că discuțiile sînt o pagubă pentru fapte, ci lipsa de lămurire prin discuție, făcută mai înainte de a porni la înfăptuirea a ceea ce trebuie"* *, Tucidide arată rolul deosebit de valoros pe care cei vechi îl recunoșteau elocinței. Iată prețul enorm pus pe puterea cuvîntului, pe darul lui de a asocia și disocia.

Mărturii ale recunoașterii acestei contribuții însemnate adusă de arta cuvîntului, găsim nu o dată la Homer și Tucidide, în nenumărate situații, în care eroii sînt prezentați perorînd, dar elocința acestor personaje din operele menționate, după aprecierea atîtor cercetători ai elocinței grecești, rămîne în stadiul de improvizație; ea poate să-și atingă ținta dar nu denotă o conștiință clară a mijloacelor de care se servește, este o elocință ce se nutrește din instinct și pasiune. Cît despre momentul

* Thucydides, *Războiul peloponesiac*, București, Editura Științifică, 1966, p. 258.

apariţiei elocinţei; aceasta este semnalată mai tîrziu, abia în secolele al V-lea şi al IV-lea î.e.n. şi, fapt surprinzător la prima vedere, pe pămînt străin, deşi Atena oferea un climat deosebit de propice pentru dezvoltarea acestei arte. În primul rînd trebuie luat în considerare faptul că orice membru al Adunării poporului nu se putea impune decît prin elocinţă, adică i se cerea să aibă calităţi de orator. Pe lîngă aceasta trebuie avut în vedere faptul că atenianul chemat în faţa unei instanţe judecătoreşti, trebuia să apară secondat de un coapărător, adică de un synegoros *, sau să apeleze la serviciile unui logograf ** care, spre a obţine cîştig de cauză, se străduia să pună în mişcare toată ştiinţa lui. Situaţia aceasta este determinată în constituirea celor trei genuri de elocinţă: judiciară şi deliberativă, aceste două avînd un caracter profund practic şi, în fine, cel de al treilea gen, elocinţa epideictică sau de aparat, care-şi propunea ca scop crearea unei atmosfere propice pentru sprijinirea unei teze.

S-ar putea replica aici că afirmaţia făcută de Cicero ***, că studiul elocinţei este caracteristic Atenei, n-ar fi întru totul adevărată, întrucît dacă maeştrii cuvîntului au prosperat în cetatea închinată zeiţei Atena, originea, zămislirea acestei măestrii este totuşi consemnată în Sicilia. Acest lucru nu trebuie să ne surprindă, căci Tucidide însuşi avea să recunoască din plin că n-a existat nici o altă populaţie care să fi manifestat o mai mare afinitate intelectuală cu atenienii şi acest lucru avea

* Termenul grec de *synegoros* desemnează pe cel ce intervine pentru un altul, pledîndu-i cauza.

** Logograful, avocat ce redacta discursuri în schimbul unei remuneraţii şi care erau debitate de clientul respectiv.

*** Cicero, *Brutus*, 13 : *Studium eloquentiae proprium Athenarum*.

să-l întărească după un răstimp de patru secole Cicero însuşi, care în calitate de pretor trăise în mijlocul sicilienilor, apreciindu-le mintea lor deosebit de ageră *. Dar nu numai aceste înclinări înnăscute trebuie luate în consideraţie pentru o explicaţie valabilă a genezei elocinţei, ci mai ales concursul împrejurărilor politico-sociale. Într-o lucrare care din nefericire nu ne-a parvenit, probabil în *Synagoge tehnon*, Aristotel însuşi stabilea o legătură directă între dezvoltarea elocinţei şi procesele care izbucniseră în Sicilia. Dar informaţia aceasta păstrată de Cicero este întărită şi de Herodot **, dar mai ales de Diodor ***, care povestesc că tiranii produseseră o serie de neajunsuri în Sicilia, inaugurînd un regim de violenţă, de deportări şi de exilări. Astfel, de pildă, sîntem informaţi din opera acestor scriitori că în 485 î.e.n. Gelon, tiranul din Gela, devenind stăpîn pe Siracuza, unde şi-a stabilit capitala, dornic de a dubla numărul locuitorilor capitalei, a recurs la ideia depopulării Camarinei şi a unei însemnate părţi din teritoriul Gelei. O altă ideie năstruşnică încolţită în mintea aceluiaşi tiran a fost aducerea cu forţa la Siracuza a oligarhilor din Eubeea şi Megara, după victoria obţinută împotriva lor. Aceeaşi politică de violenţă avea s-o ducă şi Hieron, fratele lui Gelon, care, ros de ambiţia de a trece drept fondator de cetăţi — *un oikistés* —, a întemeiat în anul 476 î.e.n. în locul Catanei devastate o nouă cetate, Aetna, iar de teama unei eventuale răscoale a întărit garnizoana din Ortigia, aducînd zece mii de oameni din Siracuza şi Pelopones. O altă măsură, tiranică deopotrivă, a fost exilarea naxienilor din insula lor de baştină

* Cicero, *ibidem*, 4.

** Herodot, VII, 155 — 6.

*** Diodor, XI, 48—49; 67—68; 72—74; 86—87.

și transportarea lor la Leontinoi*. Dar cum asemenea abuzuri tiranice se întorc întotdeauna cu repercursiuni asupra făptuitorilor, în 472 î.e.n., cînd Thrasydes din Agrigent a fost învins de puternicul lui vecin Hieron și silit să ia drumul exilului, supușii lui agrigentini au abolit tirania. O soartă asemănătoare a avut în 465 î.e.n. Trasibul din Siracuza, fiul lui Hieron. Dar prăbușirea acestui tiran își are semnificația ei aparte, întrucît a fost punctul de plecare al unei insurecții generale, care a cuprins Sicilia de la un capăt la celălalt.

*

Cei dintîi învățați care s-au ocupat de arta cuvîntului, menționați de Aristotel, au fost Empedocle din Agrigent, Corax și Tisias. Informațiile despre Empedocle ca inițiator al studiilor de retorică, sînt extrem de puține **. Ceea ce se cunoaște precis este faptul că a jucat un rol de seamă în politica internă a Agrigentului, devenind șeful fracțiunii populare, abolind senatul, respingînd tirania ce i se oferise și adoptînd o constituție democratică ***. Fără îndoială că aceste rezultate n-au putut fi obținute decît datorită elocinței sale. El, fără să fi deschis o școală după metoda cunoscută a filozofilor naturaliști din acea vreme, profesa învățătura lui constînd din filozofie, poezie, medicină și magie chiar. Este posibil ca pe lîngă aceste discipline să fi adăugat și unele observații și sfaturi cîștigate prin propria-i experiență, care s-au codificat într-un tot, devenind

* Diodor, XI, 49 (vezi O. Navarre, *Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote*, Paris, 1900, p. 6).

** Diogene Laertios, VIII, 57; Aristotel în cartea sa *Sofistul* afirmă că Empedocle a inventat primul retorica, iar Zenon dialectica (vezi și Quintilian, III, 1, 1).

*** Diogenes Laertios, VIII, 63, 66.

ulterior *Arta retorică a lui Empedocle*. În ce consta în esență această artă ar fi hazardat să căutăm să aflăm, așa cum observă pe bună dreptate Octave Navarre *. Faptul esențial ce trebuie reținut este punerea în scenă pe care o pregătea acest poet iluminat, atunci cînd trebuia să ia cuvîntul în agora, învestmîntat într-o haină de purpură, cu fruntea încununată și cînd își făcea apariția într-un car, tras de patru catîri albi **. Un portret al lui Empedocle ne-a păstrat Diogene Laertios, din care desprindem următoarele date: Diodor din Efes, scriind despre Anaximandru, declară că Empedocle l-a imitat pe acesta, în manifestarea unei trufii teatrale și în portul de vestminte impunătoare... Fiind foarte bogat, a înzestrat multe fete din cetate, care erau fără avere. Fără îndoială, aceleași mijloace bănești i-au dat putința să îmbrace o haină de purpură și, peste ea, o centură de aur, sandale de bronz și o coroană delfică de lauri, așa cum ne povestește Favorinus, în *Amintirile* sale. Purta părul lăsat în plete și mergea urmat de sclavi. Era totdeauna încruntat și păstra necontenit aceeași gravitate a atitudinii. În felul acesta apărea în public, iar cînd cetățenii îl întîlneau, li se părea că văd în această atitudine marea gravitate a unui rege ***.

Dar o contribuție care o depășește pe cea a lui Empedocle în dezvoltarea elocinței au avut Corax și Tisias. După datele aflate în *Prolegomena la Retorica lui Hermogene* ****, Corax și-ar fi dus viața la început la curtea lui Hieron, unde se

* *Dans ces conditions, il serait bien hasardeux d'en rechercher la nature (op. cit.*, p. 10).

** Diogenes Laertios, VIII, 58. În general, Aristotel spune că Empedocle a compus și tragedii și discursuri.

*** Diogene Laertios, VIII, 70—73.

**** *Rhetores Graeci*, Ed. Walz, IV, p. 11 și urm.

bucura de o situaţie privilegiată. Dîndu-şi seama, după observaţia autorului anonim al lucrării menţionate, că ar putea exercita o influenţă asupra poporului s-a prezentat în ecclesia, căutînd să o liniştească prin cuvinte meşteşugite, cărora le-a dat numele de *proemion*, ceea ce ar reprezenta exordiul. După ce Corax îşi asigura liniştea necesară din partea poporului, consilia adunarea asupra problemelor puse în discuţie. Această parte reprezenta naraţiunea propriu-zisă sau în greceşte *diegesis*. După ce revenea pe scurt asupra expunerii, urma încheierea sau epilogul. După tradiţia păstrată, Tisias, elev al lui Corax, a codificat şi propagat învăţătura printr-o *Techne retorike*. Fără să putem preciza cu prea multe amănunte care a fost contribuţia fiecăruia, putem spune că ambii au fost avocaţi de profesie, că cel dintîi s-a mărginit la o învăţătură orală, editată ulterior de Tisias, după opinia curentă şi emisă mai întîi de învăţatul Susemihl *. Pausanias menţionează că el cel dintîi ar fi compus o *Techne* şi un discurs pentru o femeie din Siracuza cu privire la o afacere de proprietate. În această *Techne*, considerată însă ca o lucrare comună, erau prevăzute după unii cercetători cinci diviziuni iar după alţii trei, lucru mai probabil: exordiul, agonul şi epilogul. Scopul urmărit de exordiu era acela de a *flata* pe judecători, dispunîndu-i în favoarea oratorului. Epilogul era conceput de Corax ca un rezumat al faptelor, iar sub termenul de agon, care nu este un termen tehnic, ci numai o metaforă, Corax înţelegea toată partea ce separa exordiul de epilog. Dar meritul de seamă al lui Corax şi Tisias constă în faptul că au recunoscut valoarea, semnificaţia a ceea ce numim persuasiune şi au scos în evidenţă „verosimilul" sau „*to eikos*", care se pare că forma partea cea mai importantă a tratatului lui Corax şi Tisias. Verosimilul, care a fost aspru criticat atît de Platon cît şi de Aristotel, consta într-o refacere „*noetică*", mentală, a unor situaţii la care n-am fost martori, refacere care în fiecare dintre noi se produce spontan, după regulile fixe şi valabile pentru toate minţile. Rezultă de aici că judecătorul se va afla în ipoteza de a-şi da avizul asupra unor fapte pe care nu le cunoaşte decît prin datele contradictorii ale părţilor şi ale martorilor, iar convingerea pe care şi-o va forma el va fi determinată nu de adevăr, ci de imaginea pe care şi-o conturează de fiecare dată şi pe care i-o sugerează avocatul priceput, iar în ultima instanţă verosimilul. Această importanţă a producerii verosimilului Corax şi Tisias au apreciat-o în mod aparte, aplicînd-o. Se spune despre Corax că el n-a călătorit, dar că în schimb Tisias a călătorit la Thurioi, unde este cu putinţă să-l fi avut ca discipol pe Lisias şi mai tîrziu la Atena, unde printre auditori se număra Isocrate. Tradiţia stabileşte venirea lui la Atena în anul 427 î.e.n., în tovărăşia lui Gorgias, ca trimis al leontinilor, spre a cere ajutor împotriva Siracuzei. Dar această tradiţie se bazează pe fapte autentice. Din primul pătrar al secolului al V-lea î.e.n. Siracuza şi Agrigentul ajung două capitale intelectuale ale lumii elene, unde tirani magnifici ca Theron şi mai ales Hieron atrag la curtea lor prin beneficii spectaculoase pe poeţii renumiţi ai timpului ca Eshil, Pindar şi Simonide. Eschil a venit chiar în două reprize la Agrigent: mai întîi în 476—475 î.e.n., cu prilejul fondării oraşului Aetna cînd a avut loc reprezentaţia dramei sale *Aitniae*, ca un omagiu adus noului oraş şi mai tîrziu, pentru a asista la o reluare a tragediei sale *Perşii*, a cărei primă reprezentare este semnalată, la Aetna,

* G. Susemihl, *Entwicklung der Platonische Philosophie*, 1885, I, p. 485.

în anul 472 î.e.n. Raporturile între Atena şi Sicilia au continuat cu intensitate aşa cum mărturiseşte *Statul atenian pseudo-xenofontic*, unde se spune textual: *„Toate cetăţile transportă pentru stăpînii mării orice produs pe care-l au din belşug şi de care stăpînii lor duc lipsă. Dacă trebuie să menţionez şi amănunte mai puţin importante, voi arăta că supremaţia pe mare le dă posibilitatea să întreţină relaţii cu alte popoare şi să găsească modalitatea de a duce un trai îmbelşugat. Toate bunătăţile din Sicilia, Italia, Egipt sau Libia, din ţara Pontului sau din Peloponez şi din orice alt colţ al lumii, toate s-au adunat într-un singur loc datorită stăpînirii lor pe mare"* *. De altfel, Atena îşi aducea din Sicilia materii brute, cereale, brînzeturi, iar Atena exporta acolo produsele industriei, în special vase. Fără îndoială că aceste intense schimburi au atras şi legături culturale. Un oraş sicilian care se impune acum este Thurioi, fondat în locul vechiului Sybaris şi care a fost locul de întîlnire al unor spirite alese ca Hippodamos, arhitectul oraşului şi autorul planului urbanistic al Pireului, Protagoras, cel ce i-a dat forma de guvernămînt, Herodot, care a fost cinstit cu titlul de cetăţean al oraşului, Empedocle şi numeroşi sofişti şi retori, printre care şi Tisias. Acesta ar fi numărat printre discipoli pe Lisias, ca şi pe fraţii săi, Polemarchos şi Euthydemos. Ei aveau să părăsească Sicilia către 425 î.e.n., îndreptîndu-se spre Atena.

Un avînt puternic în dezvoltarea elocinţei la Atena l-au dat contestaţiile ivite între negustorii celor două ţări *(dikai apo symbolon)* şi care, după împrejurări, erau judecate la Atena şi Siracuza.

* Xenofon, *Statul spartan, Statul atenian*, Editura Ştiinţifică, 1958, p. 73.

Cei dintîi profesori de retorică la Atena au fost sofiştii. Ei urmăreau o ţintă superioară aceleia a retorilor pe care o numeau *„arete"* sau *„sofia"*, doi termeni redaţi în chip nu prea fericit prin *„virtute"* şi *„înţelepciune"*. În realitate, aceşti doi termeni desemnau facultatea, capacitatea practică de a vorbi şi de a acţiona ca membru al familiei şi al societăţii. Faţă de educaţia primită pînă atunci de copii şi tineri la Atena, constînd din citire, scriere, elemente de calcul, recitări, cîntece şi cîntat din liră şi care dura pînă la 14 ani, continuîndu-se cu exerciţiile de gimnastică prelungite şi peste perioada efebiei, Protagoras a profesat cel dintîi *„ştiinţa vieţii practice"*. După propriile lui cuvinte învăţătura lui era *„sfatul cel bun" (eubulia)* pentru a-ţi putea conduce mai bine casa, iar în ceea ce priveşte treburile publice, ca să le poţi trata prin arta cuvîntului *. *„Protagoras din Abdera, Prodicos din Keos şi atîţia alţii* — spune Socrate — *ştiu ca în legăturile lor particulare să convingă pe oamenii din vremea lor că ei nu vor fi niciînd în stare să-şi conducă nici familia, nici patria dacă nu vor veni la şcoala lor"* **.

Protagoras din Abdera (485—411 î.e.n.) este autorul a două lucrări, *Antilogiile* şi *Arta de a discuta*, în care se concentra metoda lui dialectică. La baza acestei metode dialectice ei punea două teze:

a) în orice problemă există două puncte opuse sau, în greceşte, *dyo logous einai peri pantos pragmatos antikeimenous alelois;*

* Platon, *Protagoras*, 318 E. (vezi şi Aristofan, *Norii*).
** Platon, *Republica*, X, 600 C; *Menon*, 91 N. E; Isocrate, *Antidosis*, 304.

b) a face să triumfe teza mai slabă în detrimentul celei mai tari *(ton heto logon creiso poein)*. Pe baza acestor două teze puteau fi găsite argumentele necesare atît pentru sprijinirea, cît şi pentru respingerea lor. La dezvoltarea oratoriei aveau să contribuie Prodikos din Keos şi Hippias din Elis, cel dintîi căutînd să stabilească sensul cuvintelor, să distingă sinonimele şi să dea stilului mai multă precizie. În domeniul elocinţei epideictice sau de aparat trebuie semnalată contribuţia lui Gorgias din Leontinoi. Gorgias era prin naştere sicilian ; s-a bucurat de o viaţă lungă, trăind de la 485 la cca. 380 î.e.n., şi cunoscînd numai triumfuri. Călătorind în întreaga Grecie, a dat lecţii în schimbul unei remuneraţii importante, lecţii solicitate de tineretul de elită al cetăţilor. Ar fi compus o lucrare menţionată de Isocrate * şi intitulată *Peri physeos* sau *Despre natură*, un discurs pythic, un discurs olympic, un discurs funebru şi *Elogii* sau *Encomia ;* de asemeni un *Elogiu al Elenei* şi o *Apărare a lui Palamede*, de o autenticitate discutată. Momentul apariţiei lui Gorgias este momentul în care proza prinde să se constituie, desprinzîndu-se de particularităţile prozatorilor ionieni şi ale tragicilor. În acest sens, Gorgias şi Tucidide îşi aduc o contribuţie de valoare.

Limba lui Gorgias era limba atică, deosebită totuşi de limba atică vorbită. În vederea realizării acestei proze, Gorgias era veşnic preocupat să caute cuvinte rare şi strălucitoare şi un număr sporit de figuri de stil. Se pare că el, cel dintîi, a dat exemplu de întrebuinţare a unor membre de frază ce corespund, numite *parisa*, de cuvinte care corespund în locuri determinate în două fraze, numite *paromoia*, de cuvinte care au un sfîrşit asemănător, *homoioteleuta*, sau cuvinte care încep în chip asemănător numite *homoiocatarcta*. Dar chiar dacă-i recunoaştem lui Gorgias meritul de a fi inventatorul tuturor acestor forme, merit recunoscut de Cicero prin cuvintele *„primus invenit"* *, totuşi, nu ne putem abţine de a nu observa că acelaşi Cicero sublinia că Gorgias n-a ştiut să păstreze o măsură în întrebuinţarea acestor forme, sau cu cuvintele lui Cicero *„sed iis usus est intemperantius"*. De aceea stilul realizat de el este monoton, iar opoziţiile pe care le marchează în cuprinsul unei fraze prin particulele *„men"* şi *„de"* nu îngăduie ca fraza să capete nici amploare şi nici varietate. Vocabularul lui abundă în termeni arhaizanţi şi expresii poetice. Astfel, pentru numeralul doi, *dyo* în greceşte, el întrebuinţează termenul *dissa*, iar pentru părinţi termenul *tokeis* — născători şi nu pe acelea de *goneis*. Epitetele şi metaforele au o notă îndrăzneaţă întotdeauna : Xerxes, Zeus al perşilor ; Ares în loc de curaj ; *Ares emphytos*, *Ares înnăscut*, în loc de curaj înnăscut ; *philocalos eirene* = *pace iubitoare de frumos* sau *enoplos eris* = *discordie înarmată*. Pentru a da glas unor idei subtile, pentru care nu avea la îndemînă termenii necesari, el întrebuinţează elementele deja existente în limbă ca adjective şi participii substantivizate şi substantive verbale. Toate aceste inovaţii ca şi cele mai sus amintite, *parisa*, *paromoia* pe care Dionis din Halicarnas le numeşte *„figuri ale lui Gorgias"*, au produs la timpul lor o delectare, dar ulterior aveau să fie repudiate.

*

Dar înainte de a caracteriza oratoria greacă în linii mari, socotim necesară o prezentare de ansamblu a instituţiilor pu-

* Isocrate, XV, par. 268.

* Cicero, *Orator*, par. 175.

blice înaintea cărora erau dezbătute procesele. Principalele organe ale conducerii Atenei sînt arhonții, adunările și tribunalele. Afacerile judiciare erau de două feluri: private sau *dikai idioi* și publice, sau *demosiai* ori *graphae*. În procesele pe care noi le însumăm în categoria de procese civile sau comerciale, fiecare din părți era obligată să-și apere singură interesele. Dar cum obținerea cîștigului de cauză trebuia asigurată, cetățenii aflați în proces și care nu aveau ușurința vorbirii au apelat la unii oameni experți în practicile judiciare. Așa s-a născut meseria de logograf și de *synegoros*. Logograful era un scriitor de meserie care în schimbul unei sume redacta un discurs pe care acuzatul îl învăța și-l debita la ocazie, în fața judecătorilor. Lisias a excelat ca logograf; meseria de logograf au exercitat-o și Isocrate și Demostene. În ceea ce privește pe *synegoros*, acesta era un veritabil avocat care seconda pe cel ce pleda și căruia un artificiu de procedură îi da voie să ia cuvîntul după el. Așa, de pildă, Demostene în celebrul discurs *Pentru coroană* a intervenit ca *synegoros* pe lîngă Ctesifon. Alteori *synegorii* erau împuterniciți de Adunarea poporului să apere interesele cetății în anumite procese politice. Numărul arhonților era de nouă. Primul purta numele simplu de arhonte sau arhonte eponim, al doilea se numea arhontele-rege sau arhontele-basileus, al treilea arhontele-polemarh, iar ceilalți șase arhonți aveau numele de thesmotheți. Arhontele eponim era prin excelență cel mai de vază personaj al statului. Purta epitetul de eponim, deoarece numele lui figura în fruntea tuturor actelor oficiale, servind la datarea lor. În jurisdicția lui cădeau procesele privitoare la relele tratamente aplicate părinților, orfa-

nilor și fiicelor *epiclere* * procesele pentru ieșirea din indiviziune, procesele de tutelă ca și cele de succesiune. Tot în atribuțiile lui intrau alegerea horegilor și organizarea procesiunilor la serbările Thargeliilor, la Marile Dionysii și la celelalte solemnități.

Arhontelui-rege îi reveneau atribuții de ordin religios, care-i conferau un prestigiu aparte. În calitatea-i de mare pontif al Atenei, el prezida toate serbările ce se bucurau de un trecut venerabil, avea sub ocrotirea lui administrarea terenurilor sacre și arenda bunurilor ce aparțineau templelor. În competența lui intrau acțiunile publice de impietate și de lezare a autorității divine. Prezida Areopagul și veghea asupra proceselor de omucidere. Tot el judeca contestațiile dintre triburi sau dintre preoți. Arhontele-polemarh veghea asupra organizării armatei și hotăra în privința neînțelegerilor dintre cetățeni și străini. Apărarea drepturilor statului revenea thesmotheților, care luau hotărîri în cazurile de atentat împotriva siguranței statului, în cazurile de ilegalitate și, an de an, în mod obligatoriu semnalau poporului cazurile de contrazicere sau lacunele din legile existente.

Alegerea arhonților se făcea inițial numai dintre eupatrizi sau nobili, dar procesul de democratizare a Atenei, care a urmat după războaiele medice, a dus la o lărgire a acestui drept, făcînd această magistratură accesibilă și altor categorii de cetățeni. Cum arhonții erau chemați să prezideze anumite serbări publice, ei trebuiau în mod obligatoriu să dispună de avere spre a putea face față împrejurărilor. Cei recomandați pentru această demnitate nu trebuiau să prezinte nici o diformitate fizică. Ar-

* Cînd o fată rămînea orfană și cu avere, ruda cea mai apropiată era obligată s-o ia în căsătorie. Această fată purta numele de „*fiică epicleră*", adică „*fiică moștenitoare*".

honţii înainte de a intra în funcţie erau supuşi unui examen instituit pentru toţi funcţionarii publici, cunoscut sub numele de *dokimasia*, cu prilejul căruia depuneau jurămîntul că vor păstra neatinse legile. După ieşirea din funcţiune erau obligaţi să dea socoteală de ceea ce realizaseră, în faţa Adunării poporului.

Adunările erau două : *Bulé* sau Senatul şi *Ecclesia* sau Adunarea poporului. Senatul sau *bulé ton pentakosion* era alcătuit din cinci sute de membri, fiecare trib fiind reprezentat de cîte cincizeci de membri. La intrarea lor în funcţiune senatorii depuneau un jurămînt, prin care îşi luau angajamentul că vor respecta legile şi vor lucra pentru fericirea poporului. Ei aveau un mandat anual şi în acest timp erau scutiţi de serviciul militar. Senatul nu ţinea şedinţe în completul lui, ci pe pritanii, fiecare pritanie fiind alcătuită din cincizeci de senatori, aleşii unui trib, care lucrau 35—36 de zile pe an.

Prin pritani Senatul sau *Bulé* convoca şi prezida Adunarea poporului. Nu exista nici o propunere care să fie supusă discuţiei în adunare, dacă nu avea avizul Senatului. Preşedintele Adunării poporului era şi preşedintele pritanilor care formau biroul. El avea sub paza lui peceţile publice şi cheile oraşului. Această situaţie excepţională impunea ca funcţia lui să nu dureze decît o singură zi, iar a doua zi să fie ales un altul.

Senatul avea rolul de sfătuitor al poporului în orice împrejurare. Lui îi revenea sarcina primirii ambasadelor străine şi a respectării protocolului în vigoare.

Membrii lui erau recrutaţi dintre cetăţenii ce atinseseră un minimum de 30 de ani, avînd o funcţie de un an, la sfîrşitul căruia trebuiau să facă o dare de seamă riguroasă. În acest fel, senatul se deosebea fundamental de gerusia spartană, în a cărei

componenţă intrau oameni cel puţin sexagenari, numiţi pe viaţă şi care aveau conducerea supremă în stat, în politica internă şi externă, nefiind obligaţi să dea nimănui socoteală. Ea reprezintă organul politic în mîna căruia se afla puterea reală *. Fără îndoială că componenţa Senatului atenian era favorabilă tinerilor oratori, care-şi puteau dezvolta talentul lor în deplină libertate.

În Adunarea poporului erau incluşi toţi cetăţenii ce depăşiseră vîrsta de 20 de ani şi erau deci majori, bucurîndu-se de toate drepturile lor politice. În fapt, Adunarea poporului nu întrunea decît două sau trei mii de cetăţeni, care pentru participarea lor la şedinţe erau remuneraţi la început cu un obol, apoi cu doi oboli şi la urmă cu trei oboli. Pasiunea pentru treburile publice atrăgea aşa de mult pe unii cetăţeni, încît îşi alegeau reşedinţa pe colina Pnyx **, unde cît era ziua de mare nu făceau decît să asculte pe oratori şi să judece. La începutul adunării avea loc un sacrificiu expiatoriu *(to katharsion)* ; cu acest prilej peristiarhii sacrificau un porc şi alte animale al căror sînge era răspîndit în preajma celor ce asistau. Apoi crainicul recita rugăciuni şi imprecaţii împotriva acelora care ar fi încercat să înşele buna credinţă a poporului. Scopul ceremoniei era după credinţa grecilor să alunge orice influenţă funestă. Apoi urma citirea proiectelor de legi, venite de la Senat sau cu numele lor grecesc *probuleumata*, fiecare proiect de lege sau *probuleuma*

* Vezi despre gerusia spartană, Xenofon, *Statul spartan, Statul atenian*, Editura Ştiinţifică, 1958, pp. 44—45.

** Pnyx, colina situată la sud-est de Acropole unde se ţinea adunările atunci cînd comerţul a invadat în Agora. O stîncă cu şase trepte pare să reprezinte vechea tribună de unde oratorul, vorbind, avea perspectiva Areopagului şi a Acropolei. În spatele tribunei trei rînduri de trepte par să reprezinte locurile unde se aşezau vorbitorii.

fiind supus unui examen numit *proheirolonia*, prin care poporul hotăra dacă acel proiect urma să fie adoptat imediat sau dacă trebuia supus discuției. Adunarea poporului avea puterea să admită, să respingă sau să modifice proiectul. Dacă se impunea discuția, atunci crainicul striga : *„Tis agoreuein buletai"*, adică : *„Cine vrea să ia cuvîntul ?"* Orice cetățean care se bucura de plenitudinea drepturilor sale putea să intervină în discuție. După terminarea deliberării se trecea la votare, care se făcea prin ridicarea mîinii *(cheirotonia)*. Totuși, în anumite cazuri se recurgea la votul secret, servindu-se de *psefoi*. La cuvînt se putea înscrie oricine, totuși nimeni n-ar fi îndrăznit să compară în fața tribunei fără o cunoaștere exactă a problemei. Luarea de cuvînt cădea în primul rînd în sarcina cetățenilor ce depășiseră cincizeci de ani, apoi luau cuvîntul cei mai tineri. Atribuțiile Adunării poporului erau nelimitate : ea statornicea legi și decrete, avea dreptul de a încheia pace și război, trata cu statele străine, făcea numiri în funcțiunile înalte ale statului, se pronunța în chestiunile de importanță capitală și acorda recompense. Tribunalele din Atena erau două : Areopagul și Heliaia. Cu privire la existența numai a două tribunale într-un oraș atît de procesiv cum era Atena, anonimul autor al *Statului atenian* face observația că, chiar judecînd în tot cursul anului, numărul tribunalelor nu este destul de mare pentru a pune capăt nedreptăților, dată fiind mulțimea lor *.

Areopagul prezidat de arhontele-basileu sau rege era alcătuit din arhonții ieșiți din funcțiune și numirea lor era făcută pe viață, ei avînd o bogată experiență. Dar cu trecerea vremii, multe din atribuțiile Areopagului au fost preluate de instanțele

* Xenofon, *op. cit.*, p. 80.

populare, în jurisdicțiunea lui rămînînd doar crimele : omorul, mutilarea, otrăvirea și trădarea.

Obligația oratorilor ce se prezentau în fața acestei înalte instanțe era de a relata numai faptele, fără să facă digresiuni ori să apeleze la pasiuni și milă. Areopagul ținea ședințele pe colina lui Ares, unde judeca sub cerul liber, această măsură fiind luată pentru faptul că se considera că ucigașii contaminau locul unde se găseau și deci nu le era îngăduit de lege să se afle sub același acoperiș cu ei. Sentința se dădea cu majoritate de voturi în cele două urne : a Milei și a Morții. Dacă se constata o paritate de voturi, președintele adăoga un vot nou în urna Milei. Acesta reprezenta votul zeiței Pallas Atena, care după legendă salvase pe Oreste și astfel acuzatul era scăpat *.

Dar Areopagul are o competență restrînsă în cazurile de omor premeditat sau *fonos ek pronoias*, cu care sînt asimilate rănirile făcute cu intenția de a provoca moartea *(traumata ek pronoias)*, incendiul *(pyrkaia)* și otrăvirea. Pedeapsa consta în condamnarea la moarte și în confiscarea bunurilor. Toate celelalte cazuri sînt aduse în fața efeților. Aceștia, în număr de cincizeci, sînt aleși de arhontele-rege dintre cetățenii nobili și ei țin ședință în Palladion ; aceasta era o incintă consacrată zeiței Atena. Aici veneau spre judecare cazurile de omor involuntar *(fonos akusios)*, cu alte cuvinte, cazurile de omor nepremeditat.

* Urmărit de Erinii, zeițe ale răzbunării, Oreste este purificat de zeul Apolo, la al cărui îndemn colindă lumea. După aceea el revine la Atena, unde cere zeiței cetății eliberarea sa de urmărirea Eriniilor. Zeița Atena refuză să fie arbitru între Oreste și Erinii. De aceea zeița ia hotărîrea de a institui un tribunal compus din bărbații cei mai de seamă ai cetății. Prin instituirea acestui tribunal penal, care la Atena este Areopagul, Eschil marchează transformarea la greci a dreptului penal privat familial în drept penal public.

În cazul cînd crima are o scuză legală, tribunalul ţine şedinţă în Delfinion, care este o incintă vecină cu cea dintîi. Iar atunci cînd cel vinovat rămîne necunoscut, efeţii ţin şedinţă în Pritaneu. Iar în sfîrşit, în cazul cînd este vorba de un omor înfăptuit de un exilat, ei se adună la ţărmul mării, în preajma Pireului, în locul numit Freation. Pedeapsa pe care o dau în asemenea cazuri este exilul; de aici vine şi numele de *efetai*, cei care trimit în exil. Efeţii nu aveau numai această atribuţie de a conferi pedepse, funcţia lor înainte de toate era aceea de a reconcilia părţile şi de a face ca părinţii victimei să primească preţul sîngelui sau ceea ce se numeşte *hypofonia*. Persoanele ce vor primi preţul sîngelui sînt indicate într-o anumită ordine. Dacă împăcarea nu se putea realiza, atunci vinovatul pleca în exil, rămînînd totuşi mai departe sub protecţia legilor ateniene. Dacă acesta revenea pe solul Aticei, făcîndu-şi apariţia la o sărbătoare panhelenică, el nu se mai bucura de avantajele protecţiei; de asemeni dacă-şi făcea apariţia în Atica, înainte de termenul prevăzut. În această situaţie oricine îl putea deferi celor Unsprezece *, care-i aplicau pedeapsa cu moartea, fără să mai fie necesară nici o procedură. O a treia categorie de crime care erau în competenţa efeţilor erau acelea săvîrşite de un necunoscut. Pentru a se da totuşi o formă concretă acţiunilor, procesul era intentat unui obiect neînsufleţit, care fusese cauza sau instrumentul morţii, iar o sentinţă judecătorească făcea ca acel obiect să fie zvîrlit peste hotarele Aticei, acţiune prin care se dovedea că părinţii celui mort se achitaseră de obligaţia impusă de lege.

* Cei Unsprezece reprezentau cea mai înaltă magistratură civilă.

Legile privitoare la efeţi au fost din nou promulgate în anul 409 î.e.n. *.

Procedura urmată în aceste tribunale avea un caracter solemn. Primul act al procedurii constă într-un fel de excomunicare *„proresis"*. În prezenţa martorilor acuzatul se adresează pîrîtului, înştiinţîndu-l că-i este interzis să participe la ceremoniile rituale. Acest acuzat poate fi provizoriu respins din cetate, ţinut sub detenţiune sau eliberat în schimbul unei cauţiuni. Actul de acuzare este apoi depus în faţa arhontelui, care-l înregistrează. Se procedează apoi la ascultarea martorilor, în audienţe, numite *prodicasiai*. Apoi magistratul introduce afacerea după caz, fie în faţa Areopagului, fie în acela al efeţilor. Aici cele două părţi depun jurămîntul că vor spune adevărul. Un jurămînt asemănător depun martorii. Apoi părţile iau cuvîntul şi, conform legii, fiecare trebuie să pledeze singur, dar obiceiul face ca impricinaţii să fie ajutaţi de un alt cetăţean, care completează declaraţiile lor. Fiecare trebuie să se refere numai la problema care-l interesează, să nu facă alte consideraţii străine de cauză şi să nu apeleze la mila sau la indignarea judecătorilor. După acuzare şi respingere urmează replicile sau *logoi hysteroi*. Uneori se întîmpla ca în momentul în care acuzatorul se ridica ca să replice, acuzatul să se sustragă, luînd-o la fugă. Legea îl ocrotea pînă ajungea la frontieră. În sfîrşit, venea momentul votării; buletinele erau puse în cele două urne, una pentru condamnare, iar cealaltă pentru achitare. Sentinţa se da ţinînd seama de majoritatea voturilor. Dacă numărul voturilor era egal vinovatul era achitat.

* Decretul pentru promulgarea acestor legi se află în *Corpus Inscriptionum Atticarum*, tom. I, nr. 61.

Heliaia reprezenta Curtea cu juraţi şi din ea făcea parte orice cetăţean în vîrstă de cel puţin treizeci de ani. Membrii Heliaei în număr de şase mii erau repartizaţi în zece secţii numite *dikasteria*, fiecare secţie cuprinzînd şase sute de membri aleşi din reprezentanţii tuturor triburilor, în număr aproape egal. Ţinînd seama de specificul cauzei, erau convocate una, două sau mai multe secţii, sau chiar o parte a unei secţii. În felul acesta puteau lucra jurii formate din 200, 500, 1 000 de membri, sau ca să fim mai exacţi, din 201, 501, 1 001 membri, căci juraţii erau totdeauna în număr impar. Juraţii lucrau în locuri anumite, numite *dikasteria*. Cel mai important era Heliaia, de unde derivă numele de heliast, heliastes — nume care a fost extins asupra tuturor juraţilor. În vederea prevenirii tentativelor de corupţie, juraţii nu erau cunoscuţi dinainte. De aceea în ziua procesului se trăgeau la sorţi juraţii care urmau să ţină şedinţa, ca şi juraţii fiecărui tribunal. Indemnizaţia acordată juraţilor şi instituită de Pericles a fost la început de un obol pentru fiecare şedinţă, ulterior fiind sporită la doi oboli. Demagogul Cleon a sporit-o la trei oboli. Această indemnizaţie care, aşa cum rezultă din Isocrate (VII, 54) a fost ţinta unor atacuri vehemente, a cunoscut diverse fluctuaţii, fiind în cele din urmă menţinută.

*

Secolul al IV-lea î.e.n. care cunoaşte dezvoltarea şi avîntul elocinţei pe pămîntul Heladei este o perioadă de mari şi adînci contradicţii sociale generate de războiul peloponesiac şi de cel corintic. Aceste contradicţii zguduie din temelii cele două cetăţi

fruntaşe ale Greciei, Atena şi Sparta şi fac mai actuală ca oricînd problema găsirii şi soluţionării unei forme optime de guvernare a cetăţilor greceşti, ca şi a unei expansiuni în Orient, fapt care ar îngădui lărgirea barierelor cetăţii-stat. În aceste condiţii, între cetăţenii bogaţi, alcătuind o pătură distinctă şi cei fără avere care au o atitudine ameninţătoare şi care nu o dată furnizează un mare număr de mercenari regelui persan, satrapilor, faraonilor egipteni, regilor din insula Cipru, tiranilor din Siracuza şi regilor spartani, sînt generate numeroase conflicte. Acestea contribuie ca Atena să fie măcinată de o puternică luptă de clasă, chiar dacă aceasta n-a avut ca urmare o ucidere în masă a oligarhilor. Triumful democraţiei sclavagiste impunea ca conflictul să îmbrace alte forme, cum este aceea a împlinirii unor sarcini de către cei bogaţi, sarcini cunoscute sub numele de *leiturghii*, ale căror beneficii vin în ajutorul săracilor. În mijlocul acestor confuzii ce macină cetatea-stat greacă se naşte tagma sicofanţilor, îndeletnicindu-se cu descoperirea şi denunţarea persoanelor care-şi adunaseră averi pe căi nepermise de legi şi cu aducerea acestora în faţa justiţiei. O altă calamitate a timpului era cămătăria practicată de bancherii *(trapezitai)* care primeau în păstrare depozite de bani, creditînd pe negustori şi întreprinderi. Dobînda era de 8% pentru împrumuturi funciare, 15—16% pentru investiţii industriale, iar la împrumuturile maritime se ajungea la dobînzi de 30—40%, datorită pericolului de pierdere a banilor, în caz de naufragiu. Un cămătar a cărui amintire ne-a fost păstrată, a fost Pasion, un sclav eliberat, asociat cu fostul său stăpîn şi a cărui avere se ridica la 40 de talanţi. El avea şi un atelier de făurit arme şi se afla în relaţii comerciale cu

cetatea Bizanțului și cu orașele din Pontul Euxin, ducînd o viață mai mult decît îndestulată [1].

Specula cu grîu și cu multe alte articole se practica pe scară întinsă. În *Politica* lui Aristotel este amintit un cetățean sicilian care acaparase tot fierul din mine, vînzîndu-l ulterior negustorilor la prețuri ridicate și realizînd în acest chip o avere colosală. Banii dobîndiți pe aceste căi ilicite erau întrebuințați pentru achiziționarea de pămînt, sclavi, mijloace de transport, ca și pentru procurarea unor obiecte de lux. De obicei acești bogătași proaspeți, care-și duceau viața în interiorul unor locuințe împodobite cu fresce, mozaicuri și colonade, considerau — după aprecierea lui Lisias — drept patrie a lor orice țară unde-și puteau găsi avantaje economice, întrucît ei vedeau patria lor nu în stat, ci în avere. Privitor la această situație comicul Menandru din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., spune : *„Deși filozofii susțin că aerul, apa, pămîntul și focul, soarele și astrii sînt zei, eu socot că singurul zeu folositor este argintul, aurul. Dacă-l aduci în casă, poți dori tot ce-ți trece prin minte : moșii, case, vase de argint, prieteni, servitori, zeloși, martori și denunțători. N-ai decît să dai mai mult și zeii înșiși vor fi slugile tale.“*

În opoziție cu viața de huzur a bogătașilor, se scurgea monotonă și disperată viața celor săraci, înghesuiți în cocioabe sau înnoptînd pe străzi în vestminte rupte.

Iată dar criza acută pe care o trăia polisul grec și care impunea în modul cel mai stringent găsirea unei noi formule de

---

* Vezi discursul *Trapeziticos* sau *Asupra unei afaceri bancare*, unde Isocrate pledează cauza unui tînăr cetățean din Pont, venit la Atena, care depusese o sumă însemnată de bani la banca lui Pasion și acesta, profitînd de împrejurări, nu voia să i-o mai restituie.

viață. Această formulă de viață mult dorită preocupă nu numai pe oamenii politici și pe filozofi ca Platon și Aristotel, ci și pe oratori. Isocrate, căutînd o soluție pentru a scoate economia Greciei din impasul în care se găsea, propagă ideea unirii tuturor grecilor împotriva Persiei. Aceasta-l obliga să se adreseze printr-o scrisoare deschisă lui Filip, regele Macedoniei, arătîndu-i că este atît în interesul lui cît și al grecilor să smulgă barbarilor prosperitatea de care se bucurau.

În opoziție cu Isocrate, Demostene, Licurg și Hiperide respingeau cu tenacitate ideia unei expediții împotriva barbarilor, cerînd o rezistență tenace împotriva lui Filip, căci se temeau că o alianță cu Filip ar fi răpit cetăților-stat grecești independența. Coaliția antimacedoneană se bizuia în primul rînd pe negustorii cu interese în Marea Neagră și care se temeau să scape din mîini strîmtorile și piața de desfacere nord-estică din regiunea Mării Negre și apoi pe elementele democratice care se temeau de *„barbarul de la nord distrugător al tradițiilor democratice“*.

*

Studiul elocinței se împarte în trei părți : elocința judiciară sau *dikanikoi logoi*, elocința demonstrativă sau *epidictikoi logoi* și elocința politică sau *politikoi logoi*. Această împărțire este departe de a fi fixă, genurile nefiind forme preexistente asemenea unor tipare. Discursurile judiciare sînt cele pronunțate sau scrise pentru a fi debitate în fața unor instanțe judecătorești și ele erau de ordin privat. Reprezentanții de seamă ai acestui gen judiciar sînt Antifon, Andocide, Lisias și Isaios. Discursurile demonstrative sînt discursuri scrise în vederea sus-

ținerii unei teze, de obicei politice. În acest gen s-au distins Alcidamas și Isocrate. Discursurile politice dezvoltă o temă cu caracter politic, menită să determine o anumită hotărîre a Consiliului și poporului. Ele au fost reprezentate cu strălucire de Demostene, Eschine, Licurg și Hiperide.

Întrucît viața și caracterizarea fiecărui orator va fi prezentată o dată cu opera lui, noi ne propunem ca în paginile ce vor urma să dăm o schiță generală a dezvoltării elocinței grecești, geneza ei fiind menționată la începutul acestei prezentări. După Corax și Tisias, care au fixat în linii mari teoria elocinței judiciare și după ce sofistica a adus o largă contribuție în acest domeniu al elocinței, învățîndu-i pe greci să argumenteze, lui Antifon îi revine sarcina să înzestreze elocința cu o formă regulată. Pentru a pătrunde în doctrina acestui orator și în procedeele lui didactice, ne rămîne opera lui. În afară de o *Techne* și de o *Culegere de exordii și epiloguri* care nu ne-au parvenit, Antifon este autorul a trei discursuri reale și al *Tetralogiilor*, care scot la iveală caracterul compozițiilor lui. Economia unui discurs prevedea la Antifon cinci părți: exordiu, *prokataskeué*, narația, probele și epilogul. Funcția îndeplinită de *prokataskeué* era aceea de a pregăti pe auditori *, adică de a-i aduce într-o dispoziție de spirit propice celui care vorbește și deci ostilă dușmanului. Astfel se prezintă lucrurile în discursul lui Antifon *Împotriva unei mame vitrege*, în cuprinsul căruia comentează și încriminează refuzul adversarului la o somațiune de tortură **.

Alteori această *prokataskeué* consta într-o discuție juridică în care acuzatul căuta să stabilească ilegalitatea procedurii, ca în

* O. Navarre, *op. cit.*, p. 123.
** Refuzul ca sclavii să fie torturați constituie o prezumție de culpabilitate.

discursul lui Antifon *Asupra morții lui Herodes*. Uneori această *prokataskeué* consta într-un expozeu și un comentariu al legilor pe care se fondează urmărirea, ca în cazul discursului lui Demostene *Împotriva lui Midias*. În fine, un alt rol îndeplinit de *prokataskeué* este acela de a pregăti pe auditori. În toate cazurile enumerate, rolul îndeplinit de *prokataskeué* este acela de a obține favoarea judecătorilor. Acest element al discursului care se regăsește și la alți oratori, la Antifon este absolut necesar. Ceea ce este interesant de reținut este faptul că la Isaios, Demostene sau Hiperide, *prokataskeué* va fi rezervată unor cazuri și situații subtile în care oratorul caută să îndepărteze unele prevențiuni defavorabile. În privința narației, se observă că ea nu există de fapt în nici una din *Tetralogii* și aceasta pentru că tema în aceste pledoarii fictive este dată dinainte și nu îngăduie nici un adaos *. Pledoariile reale nu ne oferă decît un exemplu în discursul *Împotriva unei mame vitrege*. Aceasta face să nu putem ști ce loc acorda Antifon narației. Dacă totuși îi acorda un loc secundar în comparație cu Lisias, acesta ar fi un lucru explicabil dacă luăm în considerare importanța acordată de Antifon dovezilor — *tecmeria* și unde se vede originalitatea lui. Dialectica figuroasă și subtilă din pledoarii se rezumă în fond la trei sau patru procedee logice, pe care Antifon le aplică tuturor subiectelor și pe care se pare că le profesa în școală. Unele forme de argumentare Antifon le împrumuta de la predecesorii lui sau de la contemporani. Așa este de pildă raționamentul pe baza verosimilului sau *to eicos*. La acest raționament se referă argumentarea din cea dintîi tetralogie, al cărei conținut pe scurt este următorul: un om a fost asasinat în cursul nopții împreună cu sclavul lui, atunci cînd se

* O. Navarre, *op. cit.*, p. 135.

întorcea de la un ospăţ. Înainte de a muri, sclavul denunţă pe un vrăjmaş al victimei. Părinţii celui mort acuză pe acest om de omor premeditat. Care este procedeul acuzatorului? El trece în revistă toate persoanele împotriva cărora ar fi existat bănuieli, în afară de cel vinovat. Nu este verosimil ca ucigaşii să fie nişte tîlhari, căci în această situaţie ar fi jefuit cadavrul. De asemeni nu este verosimil ca ucigaşul să fi fost beat, căci un beţiv ar fi fost cunoscut de toţi tovarăşii lui de petreceri. Nu este de asemeni posibil ca omorul să fi fost urmarea unor certuri, la aceasta opunîndu-se ceasurile înaintate la care s-a petrecut omorul şi pustietatea locului. În fine, nu este verosimil ca mortul să fie victima unui atentat pregătit asupra altuia, căci în acest caz n-ar fi fost asasinat şi sclavul. Dacă sînt înlăturate toate aceste ipoteze, nu rezistă decît o singură concluzie: acuzatul este singurul vinovat. Un alt discurs, deosebit de semnificativ pentru opera lui Antifon este *Tetralogia a doua*, în care se manifestă din plin influenţa sofiştilor.

Subiectul este următorul: În urma exerciţiilor dintr-un gymnasion, un băiat care avea rolul de spectator este rănit mortal cu suliţa, de către un altul. Credem că este interesant de reţinut faptul că Plutarh ne povesteşte că Pericle îşi petrecuse o zi întreagă discutînd cu Protagoras asupra unui caz similar, şi anume un concurent la proba de pentatlon a omorît printr-o imprudenţă cu o lovitură de suliţă pe un oarecare Epitimos din Farsalos şi era necesar să fie determinat autorul responsabil al accidentului. Cine purta oare vina? Concurentul la proba de pentatlon, agonotheţii sau suliţa? Aşa cum remarcă Navarre, cazul putea să tenteze dialectica suplă a lui Protagoras. Chestiunea care trebuia rezolvată este de natură logică. Trebuia analizată şi definită noţiunea de imprudenţă iar după găsirea defi-

niţiei trebuia să se vadă căruia dintre personajele aflate în cauză i se poate aplica. Antifon procedează în consecinţă şi dă următoarea definiţie: Într-adevăr oamenii ale căror intenţii sînt zădărnicite sînt autorii unor fapte involuntare, pe cînd aceia care comit sau suferă ceva voluntar, poartă răspunderea celor întîmplate. Din acest discurs, printr-o analiză aprofundată reiese în evidenţă faptul că în măsura în care-l putea considera pe Antifon discipol al lui Tisias, îl putem considera în aceeaşi măsură emulul lui Protagoras. Aceasta dovedeşte că Antifon era un retor foarte bine informat care căuta să se folosească de toate inovaţiile care-i puteau ajuta metoda de predare *. În general, caracterizîndu-l pe Antifon, Aristotel este obligat să recunoască faptul că metoda lui ducea la rezultate rapide **.

Şi după Antifon retorica greacă a continuat să păşească pe noile căi, în învăţămînt fiind utilizate preceptele tehnice, bucăţile învăţate pe din afară şi exerciţiile pe baza unor subiecte fictive. Printre contemporanii lui Antifon întîlnim şi pe tehnograful Thrasymachos din Calcedonia, căruia Suidas *** îi atribuie o *Retorică* sau o *Techne Retorike*, ca şi *Mijloacele oratorice* sau *Aformai retorikai*. I se mai atribuie lui Thrasymachos şi alte tratate ca de pildă *Eleoi*, titlul avînd semnificaţie de *Mijloace pentru a trezi mila* şi pe care Cicero l-a tradus prin termenul „*Miserationes*". Un alt contemporan al lui Antifon, Theodor din Bizanţ, concepea o diviziune mult mai complicată a discursurilor. La naraţiune el adăoga o postnaraţiune sau *epidiegesis* iar la mărturie, postmărturie, *epipistoseis* şi la respin-

* Vezi şi Dionysios Halicarnas, *Prima scrisoare către Ammaios*.

** Aristotel, *Respingerea sofiştilor*, XXXIV.

*** Suidas la cuvîntul *Thrasymachos*.

gere o postrespingere sau *epexelenhos*. Deşi Platon şi Aristotel au ironizat aceste rafinamente ale tehnicii unui discurs, Isaios, Demostene şi Hiperide s-au servit adesea de postnaraţie.

În rîndul profesorilor de retorică trebuie amintit şi Lisias, care în prima parte a carierei sale a compus *Technai retorikai*, menţionate de Pseudo-Plutarh * şi de Suidas **. El este şi autorul unor exerciţii preparatorii sau *Paraskenai*, în care după mărturia lui Marcellinus studia deosebirile de caracter sau *ethe*, pe care le creează vîrsta, starea materială şi profesia. Ceea ce trebuie scos în evidenţă la Lisias este puterea adevărului moral cu care vorbesc clienţii lui Lisias, indiferent de vîrstă şi care nu reprezintă numai o calitate naturală, ci într-o bună măsură este rezultatul unei observaţii şi a unui studiu. În ce constă lucrarea *Technai retorikai* nu ştim, dar dintr-o lucrare cu titlu asemănător a lui Isaios observăm că era o culegere de locuri comune care i-au servit de material în discursurile lui, în care se întîlnesc nu o dată dezvoltări generale. Fără îndoială că aceste locuri comune Isaios le-a împrumutat de la Lisias, adaptîndu-le la exordiu, peroraţii şi mărturii. Aşa de pildă, în discursul lui Isaios *Asupra moştenirii lui Chiron* găsim o dezvoltare — *auxesis* — cu privire la tortură ca mijloc de mărturisire, pe care Demostene a redat-o în întregime, în primul său discurs, împotriva lui Onetor (par. 37—38). Iată această *auxesis* a lui Isaios: *„Voi, atenieni, credeţi că, indiferent de procese, fie ele publice sau private, tortura este cel mai sigur mijloc pentru obţinerea dovezilor. Cînd sclavi şi oameni liberi au fost de faţă la aceeaşi întîmplare şi în care este important de ştiut pe ce să te sprijini, voi nu recurgeţi la mărturiile celor liberi, ci, punînd la tortură pe sclavi, numai aşa aflaţi adevărul asupra celor petrecute. Şi pe bună dreptate: voi ştiţi bine că unii dintre martori găsesc cu cale să nu spună adevărul asupra celor întîmplate, pe cînd dintre sclavii supuşi la tortură, n-a fost vreodată dovedit nici unul pe care acest procedeu să nu-l fi făcut să mărturisească adevărul. Iar potrivnicul meu, cel mai neruşinat dintre toţi oamenii de pe lume, vă cere să daţi crezare unor născociri şi unor martori care nu declară adevărul, lipsindu-se astfel de mijlocul cel mai sigur de a-l afla.“* (p. 12—13) *.

Comentînd exemplul lui Demostene care a întrebuinţat fără scrupule părţi din Isaios, remarcăm încă o dată libertatea celor vechi de a împrumuta din plin din *Culegerile de locuri comune*, pe care le priveau ca pe un bun la îndemîna tuturor. Andocide care n-a fost orator de profesie a utilizat în discursul său *Despre Mistere* un exordiu dintr-o *Culegere de proemia şi epilogoi* şi credem că nu greşim afirmînd că pe masa lui de lucru, atunci cînd şi-a redactat discursul amintit, avea „Culegerea“ din care n-a copiat *ad litteram*, dar a adaptat datele necesare la propria lui situaţie.

Criticii cei vechi, deşi i-au decernat lui Lisias titlul de orator desăvîrşit **, proclamîndu-l deasupra predecesorilor şi a contemporanilor ***, nu i-au recunoscut darul de a produce emoţii puternice. În peroraţii ce-i drept — el manifestă uneori energie şi mai ales o argumentare ingenioasă şi strînsă, dar acolo unde talentul lui Lisias se desfăşoară în toată plenitudinea lui este în

* Plutarh, *Viaţa lui Lisias*, 836 B.
** Suidas, la cuv. *Lisias*.

* Vezi infra, pp. 108—109, Theon în *Progymnasmata, Rhetores Graeci*, Ed. Spengel, II, 63 afirmă că Demostene a utilizat în discursul său *Împotriva lui Midias* mai multe pasaje din discursul lui Isaios *Împotriva lui Diocles*, azi pierdut.
** „*Quem jam prope audeas oratorem perfectum dicere*“, Cicero, *Brutus*, IX.
*** Dionysios din Halicarnas, *Lisias*, 1.

narațiunile care i-au atras elogiile din partea anticilor. Quintilian afirma că nu există nimic mai desăvîrșit decît Lisias, din moment ce rolul oratorului era acela de a instrui *.

Dionis din Halicarnas ** îl numește regulă în elocință în ceea ce privește narațiunea și socoate că preceptele privitoare la narație au fost extrase din modelele scrise de Lisias. El excelează de asemeni în arta tablourilor. Așa este de pildă tabloul Atenei, în momentul stăpînirii celor Treizeci de tirani.

Narațiunea privitoare la omorul lui Eratostene este o capodoperă, reprezentînd o dramă veridică, unde totul se încheagă într-o compoziție savantă și variată. Eufiletos adus în fața tribunalului a surprins pe amantul soției sale și l-a omorît. Deși Eufiletos avusese o viață fericită la începutul căsniciei sale și deși îi acordase soției sale deplină încredere, mai ales de cînd dobîndise un copil, ea a intrat în legătură cu Eratostene, pe care l-a văzut cu prilejul funeraliilor mamei sale. Iată scena, în care Eufiletos povestește cum s-au petrecut lucrurile : *„La început, judecători, femeia mea era o soție model, gospodină, îndemînatecă și econoamă, stăpînă desăvîrșită a casei. Dar s-a întîmplat să-mi pierd mama și această moarte a fost cauza tuturor nenorocirilor mele. Într-adevăr, în timp ce soția mea urma convoiul mortuar, a fost văzută de Eratostene, care cu timpul a izbutit s-o amăgească. Acest Eratostene a pîndit sclava ce mergea la piață, a intrat în legături cu stăpîna ei și a pierdut-o... Lucrurile au rămas în starea aceasta multă vreme, fără nici o bănuială din partea mea. Încrezător, socoteam că soția mea era cea mai cuminte femeie din tot orașul. După cîtva timp însă, mă întorsei de la țară fără să fiu așteptat. După masa de seară, copilul deveni neastîmpărat și începu să țipe, întărîtat de slujnică într-adins, așa cum am aflat mai tîrziu, fiindcă omul era în casă. Îi spusei atunci soției mele să se ducă să dea piept micuțului, ca astfel să tacă. La început ea refuză, zicînd că este atît de mulțumită de reîntoarcerea mea, după atîta timp ! Mă cuprinse indignarea și-i spusei să plece. Da, zise ea, ca să stai de vorbă cu sclava noastră, cum te-am prins o dată, cînd erai cu chef ! Eu începui să rîd, iar ea se sculă, închise ușa la plecare și, ca și cum ar fi glumit, luă cheia. Nu dădui nici o atenție acestui fapt și fără să am cea mai mică bănuială adormii ca un om ce vine obosit de la țară. Cu puțin înainte de a se lumina de ziuă, femeia se înapoie și deschise ușa. Cînd am întrebat-o de ce s-au auzit deschizîndu-se ușile de jos, în cursul nopții, mi-a răspuns că se stinsese lampa din camera copilului și că a trebuit să ia foc de la vecini. N-am spus nimic, crezînd că este adevărul. Mi se păruse însă că era dată cu fard pe față, deși nu trecuseră decît treizeci de zile de la moartea fratelui ei ; nu i-am făcut, totuși, nici o observație și am plecat.“*

Ceea ce se remarcă în această povestire este accentul deosebit de convingător și un ton atît de sincer, că nu se poate ca juriul să nu fi fost de la început impresionat. Mai mult, discursul acesta scoate din plin în evidență talentul lui Lisias de a portretiza. Portretele lui nu sînt portrete banale, obișnuite în fiecare discurs, ci au o notă a lor proprie, reprezentînd caracteristicul *.

Ar putea fi citate și alte pasaje din care rezultă gradul de verosimilitate atins de Lisias în narațiunile sale, care se realizează pe baza unui ansamblu de calități pe care grecii le denumesc prin

[1] Quintilian, *Institutio oratoria*, X, 1, 78.
[2] *Lisias*, XVIII.

* S. Usher, *Individual caracterisation in Lisias*, *Eranos* LXIII, 1965, pp. 99—119.

cei doi termeni consacrați de „*ethopoeia*" și „*enargeia*", termeni proprii limbii grecești și dintre care cel dintîi desemnează dexteritatea de a reda moravurile și caracterele și de a prezenta faptele direct sub ochii noștri. Dar Lisias izbutește să provoace emoția nu numai prin prezentarea unui tablou, în întregime, ci uneori prin prezentarea unui detaliu. Așa de pildă, cînd este jefuită casa fratelui său Polemarchos, ne prezintă pe Melobios, unul din slujitorii celor treizeci de tirani, smulgînd cerceii de aur din urechile soției lui Polemarchos: „*Cei Treizeci de tirani i-au trimis lui Polemarchos ordinul obișnuit pe atunci de a bea cucută. Nu i s-a îngăduit nici măcar să fie judecat ori să se apere! După ce, murind, l-au scos din închisoare, nu îngăduiră nici măcar ca convoiul mortuar să pornească de la una din cele trei case ale noastre ci, închiriind o baracă, îi expuseră acolo trupul neînsuflețit. Și deși aveam atîtea vestminte, pentru înmormîntare nu ne îngăduiră să dăm măcar unul celor ce veniseră să ne ceară. Atunci unul dintre prieteni dădu o haină, altul o pernă, fiecare ce putea, spre a-l îngropa. Acești oameni se făcură stăpîni peste șapte sute de scuturi de ale noastre, peste o cantitate foarte mare de argint, aur și aramă, peste bijuterii, mobilier și atîta îmbrăcăminte femeiască cîtă nu gîndiseră nicicînd să aibă. Ba, mai mult, dobîndiseră și o sută douăzeci de sclavi, dintre care pe cei mai pricepuți îi păstrară pentru ei, iar pe ceilalți îi lăsară statului. Acești oameni, zic, au ajuns la atîta lăcomie și într-atîta îi cuprinse patima urîtă a cîștigului încît, descoperindu-și firea lor cea adevărată, Melobios smulse cerceii de aur din urechile soției lui Polemarchos, atunci cînd femeia pătrunse în baracă.*" * Apoi Lisias ne povestește că după ce fratele său a băut otrava, adică după ce a murit, a fost înmormîntat într-un chip jalnic, el care pînă în

* Vezi infra par. 17—20, pp. 57—58.

ajun, fusese unul dintre cei mai bogați oameni din cetate. Un caracter specific al felului de a judeca al lui Lisias este acela că argumentarea lui nu este un edificiu savant, cu combinații variate și impresionante, pe care-l vor realiza oratorii de mai tîrziu, întrucît nu găsim la el nici amploare în dezvoltarea dovezilor și nici efortul de a grupa faptele cu pricepere. Și în domeniul argumentării, Lisias se dovedește un abil mînuitor al detaliului. Talentul lui Lisias ca scriitor se călăuzește după două principii: al adevărului și al proporției. Calitățile stilului sînt consecințele și accesoriile acestor două principii. Lisias a fost lăudat pentru proprietatea expresiei și pentru puritatea limbii. Dionis din Halicarnas îl numește „*canon al aticismului*".

Elocința demonstrativă. Spre deosebire de discursul cu caracter judiciar, menit să fie rostit în fața unei instanțe judiciare sau de discursul politic, menit să fie rostit de pe o tribună în fața Adunării poporului și a Consiliului, discursul demonstrativ sau epideictic este destinat să susțină o cauză sau să combată o teză, îmbrăcînd cîteodată o formă paradoxală, plină de ostentație și de fast. În această artă specifică pe care a dus-o la o perfecție deosebită, a excelat mai presus de oricine Isocrate. Oratorul nostru a debutat prin logografie, care însă era departe de a satisface veleitățile lui. Aceasta îl determină ca să fondeze către 395 î.e.n. o școală de elocință. Concomitent, el își expune programul în discursul intitulat *Împotriva sofiștilor* care ne-a parvenit trunchiat către finalul lui. După ce compune *Elogiul Elenei* și al lui Busiris între 390 și 380 î.e.n. în spiritul sofiștilor, pășește către 380 î.e.n. la elaborarea *Panegiricului*, care inaugurează perioada cea mai strălucită a carierei lui Isocrate, impunîndu-se unor alese personalități ale vremii ca Nicocles, fiul lui Evagoras, tiran al Salaminei din Cipru, lui Archidamos, regele

Spartei, lui Iason din Pherai și lui Filip al Macedoniei, ca să numim numai pe cîțiva dintre ei și arătînd un interes crescînd pentru treburile politice. Acest interes crescînd a fost determinant în redactarea unui număr de scrisori adresate unor factori politici aflați în fruntea treburilor în statele grecești, ca și în redactarea unor discursuri ca *Despre pace* (356—355 î.e.n.) și *Areopagiticul* (355—354 î.e.n.). Aceste două discursuri sînt legate de Războiul social, în timp ce *Areopagiticul* privește evenimentele care au urmat Păcii lui Filocrates (346 î.e.n.). Dar preocupările politice în spiritul lui Isocrate n-au fost niciodată rupte de idealul lui de educație, așa cum se străvede în mod foarte concret în discursul intitulat *Asupra schimbului de bunuri* și în care își apăra teoriile sale privind învățămîntul ca și în *Panatenaic*, redactat către anul 339 î.e.n. în care celebrează gloria Atenei. Dacă discursul *Asupra schimbului de bunuri* ne dă putința înțelegerii idealurilor sale pedagogice, el ne conturează în același timp pe retorul conștient de momentul politic pe care-l trăia și care-și ia misiunea nu atît de a da pildă viitorilor oratori, cît mai ales de a contribui la formarea unor cetățeni aleși. Idealul lui politic plin de măreție viza unirea tuturor elenilor, care să pornească o expediție comună împotriva barbarilor din Asia. Dar această coaliție o vedea realizîndu-se sub egida unui puternic dinast, întruchipat o dată prin Iason din Pherai, iar altă dată prin regele Filip al Macedoniei. Dar la Isocrate mărinimia, generozitatea și entuziasmul erau sprijinite de alese daruri artistice. Cultul lui pentru elocință îl ducea pînă la superstiție, considerînd elocința chiar deasupra poeziei. Ca inovator în materie de elocință, el promovează lauda sau elogiul contemporanilor, în *Evagoras*, iar prin *Nicocles* dă un model de discurs de exhortație sau *parainesis*. Discursul epideictic al lui Isocrate avea să capete o și mai mare

amploare prin discursul *Panatenaic*, în care elogiul se îmbină cu discuția politică. Dar Isocrate nu inovează numai în materie de subiect, ci și în materie de stil. Deși vocabularul întrebuințat de el este vocabularul aflat la îndemîna tuturor, Isocrate izbutește să scoată efecte noi, selecționînd prudent sinonimele, evitînd construcțiile în uz, dar puțin corecte. Îmbinarea unei fraze Isocrate o face ținînd seama de resursele limbii, de condițiile impuse de raționament, ca și de exigențele auditive. El nu este preocupat numai de expresivitatea cuvintelor, ci și de sonoritatea lor, de numărul și cantitatea silabelor. La fel cu Lisias recurge la *parisa*, la *paromoia*, la *homoioteleuta*, făcînd însă o alegere a lor măsurată. Față de Gorgias, care are un sistem antitetic excesiv, fraza lui Isocrate se desfășoară amplu, împărțită în diviziuni cunoscute sub numele de *cola*, care-și au o ritmicitate a lor. Stăpînind toate tainele compoziției, fraza se desfășoară în voie nestingherită, urmînd către o țintă pe care nu o vestește, dar care se lasă ghicită. Și totuși acest stil isocratic laborios pregătit ne dă nu o dată impresia unui stil obositor și aceasta poate datorită faptului că este de o puritate desăvîrșită, care nu este în cele din urmă generată de mai multă viață.

Elocința politică reprezintă discursurile politice ținute în fața marilor adunări ale poporului, avînd un caracter net politic și urmărind să ducă la decizii luate prin vot.

Reprezentantul de vază al elocinței politice nu numai pentru antichitatea elenă, ci pentru veacurile toate de pînă acum, a fost Demostene. În privința acestuia, unii istorici moderni, recurgînd la conjecturi pe cît de aventuroase, tot pe atît de răuvoitoare, l-au prezentat ca pe un agent secret al regelui Persiei. Întreaga lui activitate, chiar de la începuturile ei, a fost explicată printr-o înțelegere interesată cu acest monarh. Dar aceste aprecieri s-au

aflat în contrazicere cu faptele, fiindcă legăturile lui Demostene cu regele perşilor s-au produs în vremea cînd Filip era un duşman comun al Atenei şi al monarhiei asiatice. O examinare atentă a faptelor arată că Demostene a dus o politică adaptată totdeauna împrejurărilor şi care n-a încetat niciclnd să se inspire din ideea că se afla în serviciul slujirii intereselor patriei sale. Devotat adînc democraţiei, onoarei şi prosperităţii Atenei, el a ştiut la momentul oportun să reziste chiar şi prietenilor şi să se despartă de ei, la nevoie. Ambiţia lui Demostene, aşa cum remarcă Maurice Croiset în prefaţa volumului I al discursurilor, nu are nimic vulgar în ea *. Formîndu-şi o înaltă ideie despre rolul pe care era chemată să-l joace patria lui, a căutat prin toate eforturile s-o înalţe, iar devotamentul lui nemăsurat l-a făcut să lupte cu delăsarea concetăţenilor lui, ca şi cu aceia care întreţineau această delăsare prin acte de complezenţă condamnabilă. În această luptă el a desfăşurat o elocinţă incomparabilă, discursurile lui fiind de o mare elevaţie morală, recunoscută de spiritele alese ale antichităţii şi care nu încetează de a fi recunoscută şi azi. Iar dezastrul Atenei pe care nu l-a putut împiedica s-a produs datorită greşelilor comise de poporul atenian, ca şi de nenorocita diviziune a Greciei. Ceea ce trebuie recunoscut cu curaj este faptul că aportul lui Demostene în lupta pentru salvarea patriei sale n-a fost întrecut de nici un alt om politic. El are meritul de a fi degajat din tradiţiile patriei sale un ideal magnific de onoare şi de ataşament pentru libertate **. Inscripţia în versuri gravată pe statuia lui în anul 280 î.e.n.,

* Démosthène, *Harangues*, tom. I, Paris, Les belles lettres, 1924 p. XL.
** *Op. cit.*, I, p. XL.

constituie un act de dreptate la care are obligaţia să se asocieze orice cercetător obiectiv al vieţii şi operei lui Demostene:

„Dacă deopotrivă cu mintea ţi-ar fi stat puterea
Nicicînd Grecia n-ar fi cunoscut robia."

Abordînd arta în discursurile demosteniene, în *Viaţa* ce a consacrat-o titanului elocinţei din toate timpurile, Plutarh insista asupra faptului că el nu şi-a improvizat discursurile, deşi era în stare să vorbească şi fără pregătire, dar convins că se află înregimentat în lupta pentru apărarea libertăţii patriei sale, el nu voia ca faptele decisive pentru viaţa poporului atenian să se desfăşoare la voia întîmplării. Discursurile lui Demostene, deşi îndelung elaborate, nu erau citite, ci învăţate pe dinafară şi este de presupus că redactarea lor definitivă s-a făcut după ce au fost pronunţate.

Ţinînd seama de numeroasele citate din discursurile lui Demostene, s-ar putea deduce că el era un bun cunoscător al poeziei lui Solon, al tragicilor, iar după părerile unor comentatori s-ar putea stabili legături între discursurile lui Demostene şi cele inserate de Tucidide în opera lui. S-a mers chiar mai departe, recunoscîndu-se o înrudire între discursurile *Olintice* şi cele atribuite de Tucidide lesbienilor şi corcirienilor *. Fără îndoială că Demostene n-a imitat pe istoricul războiului peloponesiac şi că există diferenţe sensibile între elocinţa lui vibrantă şi tumultuoasă şi discursul dens şi elaborat al lui Tucidide, dar lectura asiduă făcută operei acestui mare scriitor nu putea rămîne fără ecou în sufletul tînărului Demostene, inspirîndu-i o admiraţie ferventă pentru puterea şi gloria la care ajunsese patria sa în secolul al

* Paul Cloché, *Démosthène et la fin de la démocratie athénienne*, Paris, Payot, 1937, p. 28.

V-lea î.e.n. Ţinta urmărită cu ardoare de Demostene este aceea de a-şi conduce auditorii pe drumul care asigură salvarea patriei şi a libertăţii. Limba lui Demostene care nu o dată recurge la injurii şi sarcasme — în cele din urmă, ele pot fi scuzate, ţinînd seama de ataşamentul profund al oratorului faţă de cauza pe care o apăra — este o limbă simplă, asemănătoare cu a lui Lisias şi care apelează uneori la expresii extrem de familiare, ca *„maimuţa ce face pe actorul tragic"*. În privinţa construcţiei frazei, ea nu este fluentă ca la Isocrate sau complicată ca la Tucidide. Dacă uneori îţi dă impresia de ceva neterminat, alteori ea este scurtă, concisă, sacadată, reflectînd imaginea însăşi a sufletului frămîntat şi tumultuos al celui mai aprig apărător al libertăţii şi onoarei patriei. În această situaţie formulele consacrate şi rigide nu-l puteau servi, ele nefiind în stare să exprime ineditul căutat febril de orator. Dionis din Halicarnas, criticul literar din secolul I e.n., analizînd procedeele de compoziţie ale lui Demostene care reprezintă pentru el o culme a artei, a observat că nu sînt rare situaţiile cînd Demostene îşi prezenta tema sa principală sub o formă paradoxală, fapt care surprinde auditorul şi-l face să aştepte cu emoţie soluţia dată paradoxului, pentru ca la urmă să se lase antrenat în direcţia urmărită de autor *. Drept exemplu poate fi dat capitolul II din *Filipica întîia* în care Demostene face afirmaţia paradoxală că ceea ce le-a adus nenorocirea pînă atunci, le va putea aduce pe viitor salvarea. Demostene rezolvă paradoxul : salvarea atenienilor rezidă în ei şi numai în ei ; este destul să aibă voinţă, căci atunci răul se va transforma în bine iar nenorocirea în fericire şi succes.

* Aram Frenkian, *Curs de istoria literaturii greceşti*, Bucureşti E.D.P., p. 244.

Exordiul lui Demostene este aproape totdeauna concis şi el atrage şi canalizează pe dată atenţia auditorilor. Dăm drept exemplu exordiul din *Filipica întîia*. Apoi oratorul expune clar şi precis ideile esenţiale din discursul său, avînd continuu în vedere concluzia pe care o relevă din cînd în cînd. Această situaţie impune oratorului să recurgă la o serie de peroraţii înainte de peroraţia finală, care este totdeauna gravă, scurtă, poruncitoare *. Ceea ce îi lipseşte lui Demostene sînt sentimentele duioase, mila, afecţiunea care provoacă lacrimile ; oratorul pune accentul mai mult pe mînia şi ura împotriva adversarului decît pe mila pentru victimă. Gloria lui Demostene se datorează în special discursurilor politice. Dacă *Filipica întîia* inaugurează epoca marilor discursuri închinate toate luptei pe cît de dîrze, pe atît de tragice pentru salvarea libertăţii Atenei, în ultimul mare discurs *Pentru coroană*, Demostene trece în revistă întreaga lui viaţă, dînd socoteală de ea în faţa atenienilor şi în acelaşi timp în faţa posterităţii. Bilanţul pe care-l face efortului său supraomenesc cuprinde accente de un zguduitor dramatism, oratorul făcînd disperate mărturisiri că, în ciuda tuturor străduinţilor, cade răpus, victimă a trădătorilor şi a sorţii. Cuvintele de condamnare a perfidiei lui Eschine răsună pînă astăzi, îndemnînd la un examen adînc al conştiinţei faţă de datoria împlinită : *„Căci, Eschine, nu elocinţa oratorului este un lucru de preţ şi nici tonul vocii sale, ci faptul că nutreşti gînduri şi sentimente aidoma cu cei mai mulţi ca şi faptul că urăşti şi iubeşti pe aceia pe care şi cetatea îi urăşte sau îi iubeşte. Cel care este însufleţit de astfel de simţăminte, acela va vorbi totdeauna cu dragoste pentru patrie, iar cel care linguşeşte pe aceia din partea cărora patria prevede o primejdie pentru ea, nu se sprijină pe*

[1] Vezi peroraţia din *Olintica* a doua.

aceiași ancoră ca cei mulți și nu așteaptă scăparea din același loc" *

Judecata asupra lui Demostene a variat mult de-a lungul timpului. Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea era privit ca un martir al libertății grecești, în a doua jumătate a veacului, o dată cu schimbarea opticii asupra rolului și operei săvîrșite de Filip și de Alexandru, judecata asupra lui Demostene a îmbrăcat forma unui rechizitoriu sever. O dată pentru totdeauna istoria a dat dreptate lui Filip și lui Alexandru, căci idealul întrevăzut de Demostene cu privire la orașul-cetate era un ideal vechi și depășit în comparație cu statul elenistic întrezărit și realizat de regii macedoneni. Grandioasa realizare a lui Alexandru cel Mare de extindere a orașului-cetate și de difuzare a civilizației grecești, pînă și dincolo de fruntariile Indiei lasă în umbră opera săvîrșită de Demostene. Dacă privirile cuceritorilor macedoneni erau ațintite spre viitor, Demostene privea mereu spre trecut. O judecată dreaptă și nepărtinitoare recunoaște în Demostene un patriot arzător, dar nu un om de stat cu vederi politice largi **. Obiectivul urmărit de el se reducea la Atena, și nu îmbrățișa destinele helenismului. Cu toate acestea Demostene rămîne un mare orator pentru toate timpurile, capabil să trezească emoții și sentimente puternice, aceleași emoții pe care le-a încercat nu o dată retorul purist Dionis din Halicarnas, cel ce mărturisea că atunci cînd se afla în fața unui discurs demosteneic, se simțea transportat parcă de o fervoare divină. El are meritul considerabil de a fi stat mai bine de un sfert de veac

* Discursul *Pentru coroană*, par. 280—281.

** J. Luccioni, *Démosthène et le panhellénisme*, *Publication de la Faculté des Lettres et Sciences humaines d'Alger*, Paris, Presses Universitaires, 1961. Vezi și *Classical Review Oxford University Press*, 1966.

în slujba cauzelor celor mai nobile ale atenienilor și de a fi fost prezent în toate momentele dificile ale patriei lui, pe colina Pnyx, în Consiliul celor cinci sute, în fața Heliaștilor, în diferite cetăți, în care soliile Atenei erau chemate să apere interesele Atenei. Aportul celorlalți oratori ai partidului antimacedonean, Licurg, Hiperide și Hegesip nu echivalează nici pe departe acțiunea exercitată de autorul *Filipicelor*. Opera săvîrșită de el îi conferă un loc de cinste în moștenirea etică lăsată omenirii de glorioasa Atena *.

Adversarul neîmpăcat al lui Demostene, Eschine, reprezentant al partidului promacedonean, n-a fost nici un om de stat și nici un om politic influent, fiind lipsit de o concepție despre viață și despre politică ca și de o înțelegere filozofică a evenimentelor istorice. Fiul lui Atrometos și al Glaucotheii nu s-a împărtășit de roadele unei solide educații și formări spirituale care să-i insufle respectul vechilor tradiții, cultul strămoșilor, dragostea pentru pămîntul străbun. Intrat tîrziu în viața politică, probabil prin anul 348 î.e.n., el a fost trimis după cucerirea Olintului în conformitate cu planul lui Eubulos ca să înjghebeze o ligă panhelenică îndreptată împotriva pericolului macedonean. O altă misiune cu care a fost însărcinat a fost încheierea păcii numită „a lui Filocrate", care s-a soldat cu rezultate nefaste pentru Atena. În calitatea de pylagor la Delfi în anul 339 î.e.n., prin intervenția lui ațîță cel de al treilea război sacru. Bazați pe cele trei discursuri care ne-au parvenit: *Împotriva lui Timarh*, *Asupra ambasadei necredincioase* și *Împotriva lui Ctesifon*, criticii cei

* U. Schindel, *Demosthenes im 18. Jahrhundert, Zehn Kapitel zum Nachleben des Demosthenes in Deutschland*, Frankreich, England, *Zetemata*, XXXI, München Beck, 1963, citat în *Deutsche Literaturzeitung*, Berlin, Akademie Verlag, 1965, pp. 500—502.

vechi i-au recunoscut în mod unanim un deosebit temperament oratoric, concretizat printr-o abilitate în documentare prin mișcare, în slujba cărora punea un vocabular ales, influențat atît de limba populară cît și de limba poeziei, bogat în evocări puternice și-n apostrofe pline de indignare care alternează cu accente de ironie. Ironia de altfel rămîne arma de predilecție a lui Eschine, incapabilă însă să opună rezistență lui Demostene, deoarece este lipsită de puterea de convingere care trezește sentimentul emoției.

Patriotismul lui Eschine este absent, așa cum just remarca M. Blass și această stare l-a făcut să se lase copleșit de promisiunile lui Filip, să primească terenuri la Pidna din partea vrăjmașului întregii Grecii și să favorizeze cu orice prilej intențiile și proiectele lui Filip. De aceea patetismul său are o notă falsă iar accentele lui de indignare nu impresionează *.

Elocința lui Hiperide se caracterizează printr-un patetism sobru, o ironie ușoară și vie care pătrunde adînc, dar care exclude violențele și atacurile grosolane, prin suplețe în argumentare, calități care l-au promovat ca pe unul dintre reprezentanții cei mai strălucitori ai elocinței atice. Hiperide a început să fie obiect de discuție începînd din 1847, cînd A. C. Haris din Alexandria a intrat în posesia unor fragmente de papirus conținînd faimosul discurs al lui Hiperide împotriva lui Demostene, privitor la afacerea Harpalos ca și un fragment dintr-un discurs pentru apărarea unui oarecare Lycofron. S-au adăogat cu timpul alte descoperiri de papirusuri, prin care învățații au luat cunoștință de cea de a doua jumătate a discursului conținînd apărarea lui Lycofron, de un discurs pentru apărarea lui Auxenipos

* Vezi introducerea lui Louis Bodin la *Extraits des orateurs attiques*, Paris, Hachette, p. XL.

și apoi în 1858 de discursul funebru în cinstea celor căzuți în Războiul lamiac.

Descoperirea acestor fragmente de papirusuri nu compensează decît în parte pierderea celor 52 de discursuri autentice, care ne-ar fi dat posibilitatea unei mai deaproape cunoașteri a artei lor suple și robuste. Hiperide și-a început activitatea profesînd meseria de logograf interesîndu-se de problemele de tutelă și succesiune, de probleme privind schimbul de bunuri sau „*antidosis*". Dar deopotrivă cu comentarea copioasă a operei unui înzestrat orator, antichitatea ca și vremurile mai tîrzii s-au complăcut în a zăbovi asupra unor aspecte ale vieții lui particulare. Așa, de pildă, ni s-a transmis prin tradiție că după moartea mamei sale, el și-ar fi izgonit din casă pe fiul său Glaukipos, aducînd pe curtezana Myrina vestită prin exigențele ei, fără ca asta să-l facă să renunțe la alte curtezane, ca Aristagora din Pireu sau Phila din Teba ; de asemeni, după datele cronicilor de dragoste, el ar fi fost implicat în procesul intentat de oratorul Euthias Fryneii, acuzată de impietate, întrucît celebrase prin orgii cultul impudic al unei noi divinități. Condamnarea i-ar fi atras Fryneii pedeapsa capitală. Expusă acestui pericol de către unul din amanții ei, Fryne a fost salvată de un altul, căci sub acest titlu a compărut Hiperide în fața judecătorilor. După opinia antichității * pledoaria lui Hiperide ar fi fost de o eleganță neîntrecută. Ca un suprem argument, Hiperide și-a adus clienta în fața juriului și i-a sfîșiat vestmîntul expunînd frumusețea desăvîrșită a trupului gol al Fryneii. Cuprinși parcă de un sentiment de admirație și de compasiune subită, ca și de un fel de teamă religioasă — povestește Athenaios — membrii juriului de judecată au renunțat de a da un verdict capital împotriva

* Quintilian, op. cit., X, 5, 2.

slujitoarei zeiței Afrodita *. Acest succes s-a păstrat în școlile de retorică, fiind considerat ca triumful unei acțiuni oratorice.

Ecoul cel mai nou l-a trezit Hiperide prin al său discurs funebru. Valoarea acestui discurs nu poate fi apreciată decît ținînd seama de condițiile pe care moravurile ateniene le impuneau acestui gen. În primul rînd trebuie să avem în vedere că elocința ținea acum locul poeziei **. În locul poetului care vorbise la mormîntul lui Ahile, acum conducerea democratică a Atenei încredința această sarcină oratorului. Și e interesant de reținut că în *Discursul funebru*, Tucidide nu se va îndepărta mult de glasul poeților, cînd va vorbi prin gura lui Pericle, la căpătîiul celor morți în Războiul peloponesiac.

Discursul funebru atenian va fi în primul rînd elogiul Atenei, ca o dovadă a spiritului democratic care a zămislit discursul. În consecință discursul funebru trebuia să evoce trecutul glorios al poporului grec, mergînd dincolo de Maraton și Salamina, ajungînd pînă la Teseu. În afară de Socrate care afirma că atunci cînd auzea un discurs funebru se simțea transportat în „Insulele fericiților", Demostene în opera sa confirmă și el mîndria atenienilor pentru această instituție și anume în discursul *Împotriva legii lui Leptines.*

Alegerea oratorului era un act însemnat de care se ocupa Senatul, cel ce lua uneori decizia printr-o deliberare ținînd două zile. În clipa cînd Hiperide a urcat la tribună spre a-și ține discursul, el a fost supus unui examen destul de dificil, întrucît a fost apreciat în comparație cu Lisias, Isocrate, Tucidide și Platon, al cărui discurs *Menexenos* devenise pentru contemporani prototipul discursului funebru și un monument literar de preț

* Athenaios, XIII, p. 520 E.

** Jules Girard, *Etudes sur l'éloquence attique*, Paris, 1884.

consacrat patriotismului. Succesul repurtat de Hiperide este atestat prin admirația pe care i-o manifesta anonimul autor al *Tratatului despre sublim*, comparîndu-l cu un învingător la proba de pentatlon care, deși depășit de alții, specializați în fiecare din cele cinci feluri de lupte atletice, el se impune atunci cînd este vorba de toate cele cinci probe atletice luate la un loc.

Argumentele pe care le aduce în discursurile sale sînt abile, ingenioase chiar cîteodată. Povestirea nu o dată naivă este produsul unui simț artistic remarcabil. Prin măsura și finețea lui, are puncte comune cu Lisias.

Licurg, descendent din Eteobutazi, cu o pregătire literară și filozofică dobîndită în preajma lui Platon și Isocrate, debutează printr-un act de cultură ce trebuie semnalat ca un merit aparte, fixarea oficială a textului tragicilor greci. Intrat în arena politică, este numit trezorier al Atenei, în care calitate dublează veniturile cetății și supraveghează o serie de lucrări publice ca arsenale și porturi, sau contribuie la înfrumusețarea unor edificii cum ar fi teatrul lui Dionysos. Dar ca la atîți alți mari binefăcători ai poporului atenian, ingratitudinea neputincioasă față de un om al legalității a lovit după moartea lui pe fiii săi, cu toată apărarea magnifică a lui Hiperide. Repararea acestei injustiții avea să aibă loc în anul 307 î.e.n. cînd atenienii i-au cinstit memoria, ridicîndu-i o statuie în agora și acordînd titluri onorifice celui mai mare dintre descendenții lui. Discursul lui, *Împotriva lui Leocrate* — singurul care ne-a parvenit — îl arată ca pe un cenzor neînduplecat al moravurilor decăzute, un executor convins al legilor, un patriot înflăcărat.

Pentru a împlini schița aceasta a dezvoltării elocinței grecești, se cuvin menționați și oratorii Demade și Dinarh. Cel dintîi nu ne-a lăsat nimic scris; al doilea ne-a lăsat trei discursuri,

dintre care cel intitulat *Împotriva lui Demostene* constituie încă un izvor pentru cunoaşterea marelui orator.

După moartea lui Alexandru cel Mare, aşa cum remarcă Dionis din Halicarnas în *Judecata asupra oratorilor greci,* arta cuvîntului se afla în declin. În epoca elenistică, în locul oratoriei (arta de a vorbi discursuri) înfloreşte retorica, adică învăţătura despre felul cum trebuie să se vorbească. În locul oratorilor apar dascălii de retorică. Dar fenomenul apusului oratoriei nu este întîmplător, ci este rezultatul condiţiilor istorice schimbate, al stingerii luptelor oraşelor pentru independenţă. Luptele politice deschise nu sînt cunoscute monarhiilor elenistice, iar autonomia iluzorie a cetăţilor-state elenistice, preocupate de cele mai multe ori de probleme minore, nu mai oferă un teren prielnic dezvoltării elocinţei politice şi nici măcar celei judiciare. Ideea apărării cauzei democratice nu mai poate entuziasma spiritele. În asemenea condiţii nu rămînea în picioare decît elocinţa epideictică, solemnă, căreia monarhia elenistică îi ofereau un teren fertil de dezvoltare. Pe baza memoriului elaborat de Isocrate se dezvoltă „discursul panegiric" în cinstea regilor divinizaţi, socotiţi *„salvatori şi biruitori ai forţelor întunericului"*. Ultimul orator menţionat de Quintilian *, în adevăratul sens al cuvîntului este Demetrios din Faleron, personaj deosebit de interesant prin conţinutul şi varietatea scrierilor lăsate. Deseori citat ca filozof, deşi este mai degrabă orator, Demetrios s-a născut pe la 330 î.e.n. în demosul Faleron din preajma Atenei. După indicaţiile lui Diogenes Laertios **, era fiul unui sclav, devenit cetăţean bogat şi a nutrit de la o vîrstă timpurie un interes deosebit pentru treburile obşteşti. Erijîndu-se într-un fidel apărător al politicii

* *Op. cit.,* X, 180.
** Diogenes Laertios, V, 75—85.

filomacedonene, a fost obligat să-şi părăsească patria. Impus ulterior de diadohul Casandros în fruntea treburilor publice, a guvernat Atena între 317—307 î.e.n., cetatea cinstindu-i activitatea — zice-se — prin înălţarea a trei sute şaizeci de statui. Dar în urma unei acuzări, rivalii lui şi-au vărsat mînia împotriva statuilor lui, unele fiind răsturnate de pe piedestale, altele vîndute, iar altele scufundate în mare *. Alungat de Demetrios Poliorcetul, s-a refugiat la Teba, şi a rămas acolo zece ani. Ulterior a pornit spre Egipt, unde tradiţia îi atribuie planul fondării vestitei biblioteci a Museionului. Din opera lui variată ca cuprins, abordînd teme de filozofie, istorie, literatură, nu ne-au parvenit decît fragmente **. Regretate în special de posteritate sînt *Tratatul de retorică*, preţios pentru datele privitoare la Demostene, tratatul *Despre demagogie* şi despre cei zece ani de guvernare, în care descrie perioadele guvernării sale, o culegere de fabule esopice şi *Comentariile asupra* Iliadei *şi* Odiseii. Din caracterizarea lui Cicero aflată în *Brutus* (9, 37) şi în *De oratore* (II, 23, 95) şi din cea a lui Quintilian (X, 180) reiese că Demetrios din Faleron avea ca note distinctive eleganţa, graţia şi vioiciunea. După Demetrios sînt menţionaţi doi oratori lipsiţi de importanţă ca Demohares şi Charisios, pentru ca după ei să nu mai avem de a face cu oratori, ci numai cu profesori de retorică şi de declamaţie care inventează procese fictive.

*

Oratoria greacă a constituit subiect de cercetare încă din antichitate. Scriitorul care prin excelenţă s-a consacrat acestei pro-

* *Op. cit.,* par. VIII, 77.
** Vezi *Fragmenta historicorum graecorum* a lui Carolus Müller tomul II.

bleme a fost Dionis din Halicarnas, retorul purit din secolul I e.n., ale cărui *Observaţii asupra oratorilor de altădată*, studiul privind pe oratorul Dinarh, *Scrisoarea către Ammaios*, referitoare la elocinţa lui Demostene şi *Forţa stilului lui Demostene* au făcut epocă şi ele sînt considerate şi astăzi un punct trainic de plecare în studierea problemei oratoriei greceşti şi a disputei de faimă dintre aticism şi asianism. Cea dintîi lucrare menţionată, diatriba împotriva asianismului este în acelaşi timp o pledoarie viguroasă pentru studierea modelelor clasice, singurele care puteau aduce o redresare a limbii şi literaturii greceşti ce se dezvolta într-un climat nou de viaţă, acela impus Greciei de romanii cuceritori, în care idealurile colective cetăţeneşti amuţiseră iar glasul patriei abia dacă se mai făcea auzit. Dintre scrierile clasice care puteau contribui la această redresare erau în primul rînd recomandate operele oratorice, împărţite de Dionis din Halicarnas în două categorii ; pe de o parte, Lisias, Isocrate şi Isaios, iar pe de alta, Demostene, Hiperide şi Eschine. Pînă la noi, a ajuns numai prima parte a lucrării, referitoare la Lisias, Isocrate şi Isaios, în care autorul schiţează mai întîi viaţa oratorului, caracterele lui distinctive şi arta compunerii. Judecăţile emise sînt bogat exemplificate, iar cel mai interesant dintre studii este acela consacrat lui Lisias. Lucrarea închinată oratorului Dinarh, deşi apare de sine stătătoare, constituie mai de grabă o completare a studiului precedent. Problema de bază urmărită este stabilirea autenticităţii unora dintre discursurile atribuite lui Dinarh.

Un interes susţinut pentru oratoria greacă întîlnim şi la autorul rămas anonim al *Tratatului despre sublim* şi anume în capitolul 34 al lucrării în care ni se prezintă o admirabilă caracterizare a lui Hiperide şi Demostene. Din această celebră ca-

racterizare reproducem partea finală : *„Intrunind cele mai desăvîrşite calităţi ale oratorului cu adevărat născut pentru sublim : tonul maiestuos, însufleţirea, bogăţia, isteţimea, iuţeala şi, la momentul hotărîtor, avîntul şi vehemenţa pînă la care nimeni nu se poate ridica, fiindcă, după cum spun, a strîns laolaltă toate aceste calităţi, ca pe nişte daruri trimise de zei — căci omeneşti nu ni-i îngăduit să le numesc — de aceea, cu însuşirile pe care le are şi chiar cu acelea pe care nu le are, el biruie pe oratorii tuturor timpurilor, înmărmurindu-ne parcă cu tunetele şi trăsnetele sale. Şi mai uşor ai putea să ţii ochii deschişi la strălucirea fulgerelor, decît să înfrunţi uraganul pasiunilor sale* *. Şi tot anonimul autor al tratatului citat recomandă imitarea anticilor şi, printre ei, a oratorilor în cuvintele patetice care urmează : *„Chipurile lor* [ale înaintaşilor] *răsărindu-ne în minte, în focul întrecerii, vor lumina ca nişte făclii sufletele noastre şi le vor înălţa aproape pînă la modelele închipuite de noi şi, mai sus încă, dacă, pe lîngă aceasta, ne-am întreba cum ar judeca Homer sau Demostene cuvintele noastre şi ce impresie le-ar face. Ce-i drept, lupta e grea, cînd trebuie să presupunem un astfel de tribunal şi asemenea spectatori ai propriilor noastre discursuri şi să dăm socoteala de scrisul nostru în faţa unor judecători şi martori, eroi atît de mari."* ** O prezentare a tuturor oratorilor greci i se atribuie lui Plutarh care de altfel ne-a dat şi o viaţă a lui Demostene, inclusă în *Vieţile paralele*. Preocupări pentru oratoria greacă găsim şi la Demetrios, în lucrarea lui *Despre stil*, în care Demostene este citat la paragrafele 10, 11, 20, 31, 245, 246, 250, 253, 263, 273 ; Isocrate apare menţionat în pa-

* *Tratatul despre sublim al unui autor necunoscut*, din greceşte cu un studiu introductiv de C. Balmuş, 1935, pp. 82—83.
** *Ibidem*, p. 49.

ragrafele 17, 22, 23 și 25 iar Lisias în paragrafele 128, 190 și 262.

Hermogenes s-a ocupat de oratorie în *Asupra invențiunii*, în *Stiluri variate* și în *Metoda elocinței*.

Tradiția oratoriei grecești păstrată și de scriitorii latini, Cicero, Aulus Gellius, Macrobius, se menține și în literatura greacă modernă. Oratoria greacă se bucură de numeroase lucrări de ansamblu printre care ale lui Girard, Navarre și Blass. În vremurile apropiate nouă menționăm editarea sistematică a oratorilor greci în colecții de mare prestigiu cum este „Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé".

Literatura română nu se poate încă mîndri cu un număr de studii și nici de tălmăciri din oratoria greacă, deși a existat la noi în țară o viguroasă tradiție a oratoriei grecești, menținută cu zel și ardoare de o falangă de profesori care au activat în cadrul celor două Academii Domnești românești. E destul să amintim aici ediția în zece volume, realizată de Neofit Duca, fost profesor la Academia Domnească din București, și pe care a publicat-o la Viena în 1812—1813. Mărturii despre rolul avut de oratorii greci în procesul de învățămînt al celor două Academii Domnești stau manuscrisele păstrate în Biblioteca Academiei R.S.R. *. Tălmăcirile din oratorii greci sînt sporadice ca aceea a lui G. Murnu, *Indemnurile lui Isocrate către Demonicos*, Licurg, tradus de Const. Lăzărescu * sau studiul lui Petre I. Ghiață *Demosthene*, alcătuit după mărturia din prefață pe baza datelor din Plutarh, G. Clemenceau, Paul Cloché, R. Cohen ca și pe baza operei **. Un studiu intitulat *Probleme de gîndire economică la oratorii elini* ne-a dat M. Oprișan, în care scoate în relief aportul oratoriei grecești la constituirea și dezvoltarea gîndirii economice din Grecia veche.

* Ms. 646 (672) conține la p. 719 discursul lui Isocrate *Către Demonicos*, la p. 757 discursul lui Isocrate *Către Nicocles* iar la p. 869 *Panegiricul* lui Isocrate ; ms. 651 (242) cuprinde exegeze la cele trei *Olintice* și la *Filipica întîia ;* ms. 656 (64) cu exegeze la cele trei *Olintice* și la primele două *Filipice ;* ms. 657 (15) cu *Elogiul lui Evagoras* făcut de Isocrate.

Considerațiile de mai sus scot în lumină deosebita importanță a tălmăcirii de față, care neîndoios va fi punctul de plecare al unor noi tălmăciri și studii.

Traducerea de față incluzînd pagini alese ale elocinței grecești aparține profesorului Andrei Marin (n. 1892), care a ilustrat învățămîntul limbilor clasice din 1918 și pînă în preajma anului 1950. În calitatea lui de profesor de limbă elenă la Seminarul Sf. Andrei din Galați, la Liceul Șincai din București și din 1927 la colegiul Sf. Sava și la Seminarul teologic din București a desfășurat pe lîngă o entuziastă activitate didactică și o valoroasă muncă științifică. Aceasta din urmă este concretizată prin manualele didactice pentru limba elenă, destinate claselor VI—VIII, elaborate în colaborare cu D. St. Constantinescu, prin cărțile de limbă elenă pentru clasele a VII-a, a VIII-a, prin antologia din Esop și Xenofon pentru clasa a VIII-a literară, prin manualele pentru clasele a III-a și a IV-a a seminariilor teologice, prin traducerea *Analelor* lui Tacit și prin Paginile alese din oratorii greci. Tălmăcirea din urmă, rod al unei îndelungi meditații asupra vieții antice grecești, urma să fie completată și ilustrată

* Tipografia România Nouă, 1925, 80 p., Din publicațiile Casei Școalelor, Biblioteca autorilor clasici greci și romani, nr. 32.

** Clujana, Tipografia Ideia S. A.

de către regretatul profesor printr-o serie de note și lămuriri și fără îndoială că grija lui atentă pentru comorile de nepreţuit ale elocinţei greceşti l-ar fi îndemnat la o nouă și stăruitoare revedere a textului. Dar soarta a rînduit altfel lucrurile ; harnicul și devotatul slujitor al învăţămîntului clasic în ţara noastră avea să-și încheie cursul vieţii la scurt timp după depunerea manuscrisului spre editare (11 I 1967). Ne-a revenit nouă sarcina împlinirii acestor pagini cu lămuririle necesare înţelegerii unei lumi și a unei vieţi ce ridică probleme variate și deosebite de ale societăţii noastre ca și a prezentării acestei ramuri robuste a literaturii greceşti.

Atît prezentarea elocinţei cît și notele lămuritoare constituie din partea noastră un omagiu adus străduinţei neobosite a profesorului care a ţinut decenii de-a rîndul vie făclia clasicismului în cîteva aşezăminte de cultură cu renume din ţara noastră.

MARIA MARINESCU-HIMU

TABEL CRONOLOGIC *

480 Se naşte oratorul Antifon, fiul lui Sofilos, primul orator judiciar al Greciei.

440 Se naşte oratorul Andocide, fiul lui Leogoras din familia Kerycilor ai cărei membri deţinuseră funcţii înalte la Atica. Se naşte oratorul Lisias, fiul lui Kefalos, vestitul logograf.

436 Se naşte Isocrate, fiul lui Theodoros, proprietarul unui atelier de flaute.

436—338 Ideologul și conducătorul partidului promacedonean, format din marii proprietari de pămînt, negustori și proprietari de ateliere, a fost oratorul Isocrate. Demostene (384—322 î.e.n.) este conducătorul partidului antimacedonean, format în special din negustori legaţi de politica de hegemonie maritimă a Atenei.

425 Lisias vine în Sicilia la Thurium, unde preda Tisias, unul din fondatorii retoricii.

* Anii din prezentul tabel cronologic se referă la secolele V—III î.e.n.

415 Andocide este implicat în procesul Hermocopizilor şi arestat. Scăpînd de condamnare, pleacă în exil.

415—413 Expediţia soldată cu eşec a Atenei în Sicilia împotriva oraşului Siracuza, aliat cu Sparta, este iniţiată de Alcibiade.

413 Reîntoarcerea lui Lisias la Atena, în urma dezastrului expediţiei din Sicilia.

411 Eşecul din Sicilia atrage pe plan intern răsturnarea regimului democratic şi instaurarea unui regim oligarhic. Andocide face o primă tentativă de a se reîntoarce în patrie. Din pricina participării la conjuraţia celor patru sute, Antifon este condamnat ulterior la moarte.

408 Andocide scrie discursul *Asupra întoarcerii în patrie.*

404 Instituirea regimului aşa-zişilor Treizeci de tirani. În urma desfiinţării regimului democratic din Atena, averea lui Lisias este confiscată de cei Treizeci de tirani.

403 Restaurarea democraţiei la Atena de către democraţii atenieni, refugiaţi în Beoţia.
În urma amnistiei acordate de Trasibul, Andocide se reîntoarce în patrie, luînd parte activă la viaţa politică.
Lisias scrie discursul *Împotriva lui Eratostene*, ucigaşul fratelui său Polemarchos. În acelaşi an se reîntoarce la Atena.

402 Decretul de cetăţenie al lui Andocide este atacat.

401—400 Retragerea celor zece mii de greci participanţi la expediţia lui Cyrus cel tînăr împotriva fratelui său, Artaxerxes.

399 Andocide este acuzat de impietate.

399 Andocide scrie discursul *Despre Mistere.*

397 Isocrate scrie discursul *Despre atelaj*, în care preamăreşte politica lui Alcibiade.

395—387 Se declanşează Războiul corintic din pricina hegemoniei spartane.

393 Lisias compune discursul *Epitafios.*
Isocrate fondează o şcoală de retorică la Atena, care se bucură de renume.

391 Andocide este achitat în urma procesului de impietate ce i s-a intentat şi este trimis la Sparta, spre a negocia pacea.

391—390 Andocide scrie discursul *Despre pace.*

390 Se naşte Eschine, adversarul politic al lui Demostene.
Isocrate compune discursurile *Elena* şi *Busiris.*

389 Se naşte Hiperide, partizan politic şi prieten al lui Demostene.

388 Lisias compune discursul *Olympiacos.*

387 Sub presiunea Persiei se încheie la Suza, capitala Persiei, pacea lui Antalkidas, prin care oraşele greceşti se proclamau libere, iar ligile, în afară de cea peloponesiacă, erau desfiinţate. Sparta îşi menţine hegemonia iar cetăţile de pe coasta Asiei Mici treceau sub stăpînirea Persiei.

384 Se naşte Demostene, fiul lui Demostene din Paiania şi al Cleobulei din Chersonesul tauric.

380 Isocrate compune *Panegiricul* din care face o lectură la Olympia.

378 Se înfiinţează cea de a doua Ligă maritimă ateniană (378—355), îndreptată împotriva Spartei, dar care respectă principiul libertăţii şi al autonomiei părţilor contractante.

377 Moare tatăl oratorului Demostene.

371 În urma bătăliei de la Leuctra, puterea şi prestigiul Spartei decad.

363 Demostene, în vîrstă de 21 de ani, intentează proces împotriva tutorilor săi spoliatori : Afobos, Demofon şi Teripides.

360 Se naşte la Corint, Dinarh, ultimul dintre cei zece oratori prevăzuţi în Canonul alexandrin.
Hiperide păşeşte în arena publică, îndreptînd atacuri împotriva strategului Anticles şi împotriva oratorului Aristofon din Azenia.

359 Filip, fiul lui Amyntas, devine rege al Macedoniei. Este considerat organizatorul statului macedonean.

357 Demostene, în vîrstă de 33 de ani, se avîntă în cariera politică, ataşîndu-se partidului lui Eubulos.
Filip cucereşte cetăţile Amfipolis şi Pidna.
Eschine păşeşte în arena politică, manifestîndu-se la început ca adversar al lui Filip.

356 Filip cucereşte Potideea.
Cu prilejul unei trierarhii cu care este însărcinat Isocrate, Megacleides intentează un proces pentru „schimbul de bunuri".

356—350 Isocrate compune discursurile *Despre pace*, *Areopagiticul* şi *Archidamos*.

355 Se declanşează Războiul sacru.

355—354 Demostene scrie discursurile *Împotriva lui Androtion* şi pronunţă discursul *Împotriva lui Leptines*.

354 La vîrsta de 82 de ani, Isocrate scrie discursul *Antidosis (Asupra schimbului de bunuri)*, care este o confesiune a vieţii lui.
Demostene pronunţă discursul *Despre symorii*.

353 Filip, regele Macedoniei, cucereşte cetatea Methona din Golful Thermaicos.
Demostene pronunţă discursul *Pentru megalopolitani*.

352 Demostene pronunţă discursurile *Împotriva lui Timocrates* şi *Împotriva lui Aristocrates*.

351 Demostene scrie *Filipica întîia*, care-l consacră ca orator politic, discursul fiind o denunțare riguroasă a planurilor lui Filip. Tot el pronunță discursul *Pentru libertatea rodienilor.*

351—340 Perioada în care Demostene se află în opoziție.

350 Demostene pronunță discursul *Asupra organizării financiare.*

349 Demostene compune *Olinticele.*

348 Distrugerea Olintului de către macedoneni.
În urma căderii Olintului în mîinile lui Filip partidul democrat din Atena încearcă să coalizeze întreaga Grecie împotriva lui Filip, dar fără vreun rezultat.

347 Eschine cutreieră Peloponesul, îndemnînd la rezistență împotriva lui Filip.

346 Pacea lui Filocrates încheiată între atenieni și Filip face ca Atena să-și piardă toate posesiunile de la nord. Eschine face parte din cele trei solii care au pregătit pacea lui Filocrates, dezastruoasă pentru Atena. Isocrate scrie discursul *Filip*, în care dezvoltă teza că Filip trebuie să devină comandantul armatelor grecești care să pornească împotriva perșilor.

345 Eschine scrie *Împotriva lui Timarh.*

344 Demostene pronunță *Filipica a doua.*

343 Asuprindu-l pe Filocrates, autorul păcii din 346,

Hiperide se manifestă ca dușman al Macedoniei. Eschine scrie *Asupra ambasadei necredincioase.* Se pare că Licurg a luat parte la soliile conduse de Demostene și Hegesip pentru coalizarea statelor grecești împotriva lui Filip.

341 Demostene pronunță *Filipica a treia.*

340—338 Perioada a doua a activității lui Demostene, cînd oratorul nu scrie, dar este conducătorul efectiv al cetății, partidul său fiind la putere.

340 Demostene pronunță *Filipica a patra.*

339 Isocrate publică ultima sa lucrare *Panatenaicul.* Eschine este pylagor la Delfi.

338 Bătălia de la Cheroneea se sfîrșește cu înfrîngerea coaliției democrate care s-a opus înaintării lui Filip. Demostene participă și el la lupta de la Cheroneea. La cîteva zile după luptă moare Isocrate. Hiperide se ocupă de apărarea Atenei. Începe cariera politică a lui Licurg.

338—322 A treia perioadă din viața lui Demostene.

337 Demostene donează o sută de mine pentru fortificarea zidurilor Atenei.

336 Filip cade victima unui complot urzit de aristocrația macedoneană, de diplomația persană și poate și de fosta lui soție, Olimpiada, mama lui Alexandru cel Mare.

330 Eschine atacă decretul lui Ctesifon pentru acordarea unei cununi lui Demostene, ca fiind ilegal.

Drept răspuns, Demostene scrie *Pentru coroană*. Se judecă procesul despre coroană, cu care prilej Demostene şi Eschine îşi justifică viaţa în faţa poporului atenian şi a posterităţii.
Terminîndu-şi cariera politică, Eschine se exilează la Rodos, exercitînd profesia de sofist.

324 Moartea lui Licurg în urma unei boli.
Demostene pleacă în exil, acuzat de însuşirea unor bani ai statului.

323 Hiperide cu prilejul Războiului lamiac, care marca un ultim efort al grecilor împotriva macedonenilor, pronunţă *Discursul funebru*.

322 În urma bătăliei de la Crannon, decisivă pentru soarta adversarilor Macedoniei, Hiperide a fost prins şi supus la torturi.
Demostene se refugiază la Calauria, urmărit de soldaţii lui Antipatros şi se otrăveşte în templul lui Poseidon.

280 Atenienii îşi manifestă recunoştinţa faţă de Demostene, ridicîndu-i la propunerea nepotului său Demochares o statuie de bronz.

M. M.-H.

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR CONSULTATE

I. Lucrări cu caracter general

1813

B. de Ballu, *Histoire critique de l'éloquence chez les grecs, contenant la vie des orateurs, rhéteurs, sophistes et principaux grammairiens qui ont fleuri depuis l'origine de l'art jusqu'au 3-ème siècle après J. Ch., avec des remarques historiques et critiques*, 2 vol., Paris, 1813.

1863

E. Havet, *Etude sur Isocrate*. În fruntea traducerii discursului lui Isocrate *Asupra schimbului de bunuri*, realizată de Cartillier, Paris, 1863.

1868—1877

F. Blass, *Die Attische Beredsamkeit*, 4 vol., Leipzig, 1868—1877.

1872

Castets, *Eschine l'orateur*, Paris, 1872.

1873

G. Perrot, *L'eloquence judiciaire à Athénes*, Paris, 1873.

1874

Jules Girard, *Etudes sur l'éloquence attique*, Paris, 1874.

1875

L. Moy, *Etudes sur les plaidoyers d'Isée*, Paris, 1888.

1885—1887

Arnold Schaefer, *Demosthenes und seine Zeit*, 3 vol., 1885—1887. Ediţia a doua revăzută de A. Hofman.

1888

A. Tartara, *I precursori di Cicerone*, Pisa, 1888.
A. Chaignet, *La Rhétorique et son histoire*.

1890

Félix Dürrbach, *L'orateur Lycurgue, Etude historique et littéraire*, Paris, 1890, Bibliothéque des écoles françaises d'Athénes et de Rome.

1897

Beauchet, *Histoire du droit privé de la republique athénienne*, Paris, 1897.

1900

Octave Navarre, *Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote*, Paris, 1900.

1902

Gaston Boissier, *L'introduction de la rhétorique à Rome*, Mélanges, Perrot.

1905

Paul Cloché, *La restauration démocratique à Athénes en 403 av. J. C.*, Paris, 1905.
P. Guiraud, *Etudes économiques sur l'antiquité*, Ediţia a doua, Paris, 1905.

1905—1915

J. H. Lipsius, *Das attische Recht und Rechtsverfahren*, Leipzig, 1905—1915.

1911

J. Kessler, *Isocrate und die panhellenische Idee*, Padeborn, 1911.

1919

Paul Cloché, *Les conflits politiques et sociaux à Athènes pendant la guerre corinthienne*, în *Revue des études anciennes*, XXI, 1919.

1920

Paul Cloché, *La Gréce en 346—339*. În *Bulletin de Correspondance hellénique*, XLIV, 1920, p. 108 şi urm.
G. Glotz, *Le travail dans la Gréce ancienne, Histoire économique de la Gréce depuis la période homérique jusqu'à la conquête romaine*, Paris, 1920.

1925

G. Mathieu, *Les idées politique d'Isocrate*, Paris, Les belles lettres, 1925.

1926

G. Clemenceau, *Démosthène*, Avec trois gravures et une carte, Paris [1926], (Nobles vies — Grandes oeuvres).

1928

G. Glotz, *La cité antique*, Paris, 1928.

1930

Paul Cloché, *Les Classes, les metiers, le trafic*, Paris, 1930.
Ch. Picard, *La vie privée dans la Gréce classique*, Paris, 1930.

D. Burileanu, *Un caz de tutelă în antichitatea greacă. Tutela lui Demostene în procesul de succesiune pe care l-a provocat*, Bucureşti, Extras din *Forme*.

1934

Paul Cloché, *La politique extérieure d'Athènes entre la fin de la guerre de Peloponése et la bataille de Chéronée*, Paris, 1934.

1937

Paul Cloché, *Démosthène et la fin de la démocratie athénienne*, Paris, 1937.

1939

G. Clémenceau, *Démosthène* (384—322 î.e.n.). Versiune românească de Veturia Vericeanu-Drăgănescu, Craiova, 1939, *(Măreţe vieţi — Măreţe fapte)*.
W. Iäger, *Demosthenes*, Berlin, 1939.

1940

V. Martin, *La vie internationale dans la Gréce des cités*, Paris, 1940.

1949

George Thomson, *Studies* în *Acient Greek Society*, London, 1949.

1951

Gilberte Rounet, *Etude sur le style de Démosthène dans les discours politiques*, Paris, E. de Boccard. Thèse, Université de Paris, Faculté des lettres.

1953

R. Pettazzoni, *La religion dans la Gréce antique*, Paris, 1953.

1961

J. Luccioni, *Démosthène et le panhellénisme*, Publication de la Faculté des lettres et Sciences humaines d'Alger, Paris, Presses Universitaires, 1961.

1965

Melia I. Roca, *Politica panhelenica en Demosthenes, Helmantica*, XVI, 1965, p. 33—60.

1966

Bruno Veneroni, *Démosthène logographe*. În *Revue des Etudes grecques*, 1966, p. 640—654.
M. Oprişan, *Probleme de gîndire economică la oratorii elini din perioada clasică*. În *Studii clasice*, VIII, Bucureşti, pp. 61—73.
C. Gatte, *Le idee politiche di Isocrate*. În *Athenaeum*, XLIV, 1966, pp. 309—322.

II. Ediţii utilizate

1504

Demosthenis orationes duae et sexaginta; Libani sophistae in eas ipsas orationes argumenta, Vita Demosthenis per Libanium, ejusdem vita per Plutarchum, Aldo Manutio et Scip. Carteromacho, Venetiis, in aedibus Aldi, 1504, 2 tomuri.

1513

Isaios, Ed. princeps Aldina, 1513.

1770—1775

Oratorum Graecorum opera cum commentarii integris. Edidit Iacobus Reiske; Lipsiae, 1770—1775.

1823—1824

Oratores attici ex recensione Immanuelis Bekkeri, Tom. I—V, Berolini, 1823—1824.

1824—1827

G. H. Schaefer, *Apparatus criticus et exegeticus in Demosthenem*, Londra, 1824—1827, 5 vol.

1838—1850

Oratores Attici (cu excepţia lui Demostene), Ediţia I. G. Baiter şi H. Sauppe, 9 vol., Zürich.

1846—1847

Oratores Attici (cu excepţia lui Demostene). Cu traducere latină revizuită de C. Müller, Biblioteca Didot.

1854—1855

Demosthenis Orationes. Edidit Immanuel Bekker, Lipsiae, 1854—1855, 6 vol.

1856

Pros Demonikon parainesis kai Panegyrikos, Meta hellenikon kai romaikon semeioseon ecdothentes hypo Ioannou Kolokotidou, Bucureşti, 1856.

1859

Demosthenous Filippikoi, Ekdothentes meta hellenikon kai romaicon semeioseon, hypo Ioannou Kolokotidou, Bucureşti, 1859,

1869—1871

Isocratis Orationes, Recognovit, praefatus est, indicem nominum addidit Eduardus Benseler, Lipsiae, 1869—1871, 2 vol.

1871—1874

Demosthenis orationes ex recensione Guilielmi Dindorfii, Editio tertia correctior, vol. I—III, Lipsiae, 1871—1874.

1873—1886

Les harangues de Démosthène, Texte grec avec un commentaire critique et explicatif, une introduction générale et des notices sur chaque discours par Henri Weil, Paris, 1873—1886.
(Operă remarcabilă prin erudiţie, fineţe şi argumentare.)

1877

Oratores Attici, Antiphon, Andocides... declamationes Gorgiae et aliorum, graece cum translatione reficta a Carolo Müllero, Accedunt scholia Ulpiani, commentarium in Demosthenem et index nominum et rerum absolutissimus, volumen I, Parisiis, 1877.

1893

R. C. Jebb, *The attic orators from Antiphon to Isaeus*, Ediţia a doua, Londra, 1893.

1894

Hyperidis Orationes cum ceterarum fragmentis, Ediţia F. Blaso.

1904

Wyze, *The speeches of Isaeus*, Cambridge, 1904.
(Cu un comentar exhaustiv, dar fără fragmentele oratorului.)

1908

Antifon, *Orationes et fragmenta*, Ed. F. Blass, Lipsiae, 1908.

1922

Isée, Discours, Texte établi et traduit par Pierre Roussel, Paris, Les belles lettres, 1922, Colléction des Universités de France publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1924—1925

Démosthène, Harangues, Tome I—II, Texte établi et traduit par M. Croiset, Paris, Les belles lettres, 1924, Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1924—1926

Lysias, *Discours,* Texte établi et traduit par Louis Gernet et Marcel Bizos, 2 vol., Paris, 1924—1926.

1928

Isocrate, *Discours,* Texte établi et traduit par Georges Mathieu et Emile Brémond. Tome I, Paris, Les belles lettres, 1928, Collection des Universités de France publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1930

Andocide, *Discours,* Texte établi et traduit par Georges Dalmeyda, Paris, Les belles lettres, 1930, Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1938

Isocrate, *Discours,* Tome II, Texte établi et traduit par Georges Mathieu et Emile Brémond, Paris, Les belles lettres, 1938, Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1942

Isocrate, *Discours,* Tome III, Texte établi et traduit par Georges Mathieu, Paris, Les belles lettres, 1942, Collection des Universités des France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1954—1959

Demosthene, *Plaidoyers politiques,* Tome I—II—III—IV, Paris, Les belles lettres, Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1961

Hyperides, Orationes et fragmenta, Recognovit, brevique adnotatione critica instruxit F. G. Kenyon, Oxonii, 1961, Bibliotheca Oxoniensis.

1962

Isocrate, *Discours,* Tome IV, Texte établi et traduit par G. Mathieu et E. Brémond, Paris, Les belles lettres, 1962, Collection des Universités de France publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé.

1966

Lysiae Orationes, Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Carolus Hude, Oxonii : E. Typographeo Clarendoniano, 1966.

Lysias, Quatre discours : Sur le meurtre d'Eratosthène, Epitaphios, Contre Eratosthène, Pour l'invalide, Edition, introduction et commentaire de Marcel Bizos, Collection „Erasme", Paris, Presses Universitaires de France, 1966.

M. M.-H.

I. PRECURSORII LUI DEMOSTENE

ANTIFON

Elocința atică, în dezvoltarea ei, datorează primele progrese unui atenian, Antifon din Ramnus, care deschide lista celor zece oratori atici, fixați de Canonul alexandrin. Datele puține la număr cu privire la Antifon din Ramnus ne sînt furnizate de un discurs al lui, de un portret concis, dar rămas celebru, inserat în opera lui Tucidide (VIII, 68) și de biografia lui, inclusă în Viețile celor zece oratori, *lucrare atribuită lui Plutarh. Ultimul izvor nu inspiră încredere, întrucît este alterat de o serie de confuzii, pricinuite de existența mai multor personaje cu numele de „Antifon".*

Oratorul s-a născut către anul 480 î.e.n. dintr-o familie aristocratică. În strînsă legătură cu Teramene, exponentul partidului aristocratic din Atena, a contribuit la răsturnarea pentru un moment a regimului democratic și la instaurarea puterii celor Patru sute. Îndată ce Partidul democrat a revenit la putere, el a fost acuzat de înaltă trădare și condamnat la moarte în anul 409 î.e.n.

Opera lui cuprindea exordii și perorații, azi pierdute, manuale întocmite pentru nevoile învățămîntului, tetralogii și discursuri. Tetralogiile sînt discursuri fictive cu exemplificări subtile, cuprinzînd acuzarea, apărarea, replica acuzării și replica apărării. Ele privesc în general procese de omor și impun pe Antifon ca pe un profund cunoscător al sufletului omenesc în general și în același timp al sufletului contemporanilor săi. Antifon este și au-

torul a trei discursuri autentice, redactate în calitate de logograf, interesînd în mare măsură istoria dreptului, fiind cele dintîi pledoarii scrise şi referindu-se toate la procese de omor. Dintre aceste discursuri, cel mai interesant este cel privitor la asasinarea lui Herodes de către un tovarăş de drum.

De la Antifon ne-au rămas şi unele fragmente, dintre care cele mai interesante privesc discursul rostit pentru propria lui apărare, elogios apreciat de Tucidide. Aceste fragmente aflate pe un papirus datînd de la sfîrşitul secolului al II-lea e.n. au fost publicate de Jules Nicole în 1907.

Limba lui Antifon este clară şi de o mare preciziune. Ceea ce îi lipseşte lui Antifon este avîntul oratoric.

TETRALOGIA * A DOUA

Subiectul acestei tetralogii este fictiv. Un tînăr pe cînd se exercita într-un gymnasion ** la aruncarea suliţei, omorî fără să vrea pe un camarad al său care a ieşit întîmplător în drumul suliţei aruncate. Tînărul învinuit de părintele celui ucis este apărat de propriul lui tată.

Afacerea omorului involuntar
Primul discurs al acuzării

Subiectul

Doi tineri se antrenau într-un gymnasion în aruncarea cu suliţa. În timp ce unul arunca suliţa, celălalt, alergînd în calea ei, fu lovit şi omorît. Tatăl victimei acuză de omucidere pe cel ce aruncase suliţa, în timp ce tatăl acestuia din urmă mută responsabilitatea asupra celui omorît. Argumentarea este definită cînd incriminare reciprocă, cînd deplasare a problemei.

---

* Tetralogiile nu sînt propriu-zis discursuri, ci scheme ale unor categorii speciale de discursuri, fiecare grupă avînd la rîndul ei patru discursuri: al acuzării, al apărării, replica acuzării şi replica apărării.

** Edificiu public pentru exerciţii de gimnastică de care nu se putea dispensa nici un oraş grecesc.

Discursul

(1) Cînd intervine un acord asupra faptelor, un proces este judecat în conformitate cu legile sau decretele care conduc întreaga cetate ; iar dacă se iveşte o contestaţie, vouă, judecători, vă revine sarcina de a delibera asupra faptului. Dar eu cred că acuzatul nu va ridica nici o contestaţie împotriva mea. Căci fiul meu, pe cînd făcea exerciţii într-un gymnasion, a fost străpuns de o suliţă zvîrlită de acest tînăr şi a murit pe loc. Nu-l acuz că a omorît pe fiul meu cu premeditare, ci involuntar. (2) Fără voia lui el mi-a pricinuit o nenorocire tot atît de mare, ca şi în cazul cînd ar fi comis acest fapt cu voia lui *. (Zbuciumul nu chinuie pe cel mort, ci pe cei rămaşi în viaţă.) ** Vă rog deci să aveţi milă de nişte părinţi care au fost lipsiţi de copilul lor, să deplîngeţi sfîrşitul prematur al fiului lor, să alungaţi pe ucigaş din locurile de unde îl gonesc legile *** şi să vegheaţi ca cetatea să nu fie pîngărită de acest om.

Primul discurs al apărării

Subiectul

Tatăl tînărului care a aruncat suliţa susţine că vina cade asupra celui mort, fiindcă el a alergat, aşezîndu-se în drumul

* Competenţa în judecarea acestui proces revenea Delfinionului, Curtea de judecată care-şi avea sediul la Atena în preajma sanctuarului închinat lui Apolo Delphinios.

** Propoziţiunea cuprinsă între paranteze este interpolată.

*** Este vorba de locurile publice, ca şi de cele destinate unor solemnităţi religioase,

suliţei. Deci acesta poate fi considerat că şi-a ridicat el singur viaţa. Există aşadar o deplasare a problemei şi nu o scuză care a fost invocată, aşa cum se interpretează cîteodată.

Discursul

(1) Este un lucru clar pentru mine că numai nenorocirile şi nevoile silesc pe oamenii paşnici să alerge pe la judecăţi ; pe cei liniştiţi din fire aceleaşi nevoi îi fac să se încumete să ia cuvîntul şi să acţioneze îndeobşte altfel de cum le este firea. Eu, care nu sînt un astfel de om şi care nici nu doresc să fiu — dacă nu mă înşel — sînt silit de nenorocirea ce a dat peste mine ca, împotriva felului meu obişnuit de viaţă, să iau cuvîntul într-o afacere ale cărei împrejurări exacte abia dacă le cunosc. Încurcătura în care mă aflu este şi mai mare, pentru că trebuie să vă fac şi pe voi să cunoaşteţi condiţiile în care s-a produs omorul. (2) Judecători, în situaţia grea în care mă aflu, caut în mila voastră singurul meu sprijin şi vă rog, dacă în cele ce voi rosti, veţi avea impresia că apăr lucruri mai subtile decît acelea pe care le auziţi în mod obişnuit, să vă arătaţi îngăduitori, ascultîndu-mi apărarea. Ţinînd seama de cele ce vi s-au spus, să judecaţi faptele nu după aparenţă, ci în conformitate cu adevărul, căci aparenţa faptelor pledează în favoarea celor iscusiţi la vorbă, în timp ce adevărul glăsuieşte în sprijinul celor ce au săvîrşit fapte legiuite şi plăcute în faţa zeilor.

(3) Copilul mi l-am crescut în aşa fel, încît să ajungă un om folositor cetăţii şi mă gîndeam că din acest fapt va decurge un bine atît pentru el, cît şi

pentru cetate. Dar totul s-a petrecut împotriva aşteptărilor mele. Acest tînăr, fără să fi fost împins de vreun instinct criminal, ori de vreo pornire greu de înfrînat, se antrena într-un gymnasion împreună cu alţi băieţi de vîrsta lui, în aruncarea suliţei. Este în afara oricărui dubiu că în timpul antrenamentului a lovit pe un camarad al lui, dar el nu a săvîrşit un omor, dacă vrem să ţinem seama de felul cum s-au petrecut faptele. Acum, datorită unei greşeli comise de un altul faţă de sine însuşi, el se vede învinovăţit de acte involuntare. (4) Dacă şi-ar fi lovit camaradul prin aruncarea suliţei în afara cîmpului de tragere, n-am fi avut de fel dreptul de a susţine că noi nu purtăm vina morţii acestuia. Dar cum băiatul a alergat în faţa suliţei, opunîndu-i trupul lui, fiul meu a fost împiedicat de a-şi atinge ţinta, în timp ce celălalt a fost lovit. Iată cum cade asupra noastră o vină nemeritată. (5) Cum băiatul a fost rănit datorită faptului că a ieşit în faţa suliţei, fiul meu este acuzat pe nedrept, căci el n-a lovit pe nici unul dintre aceia care au stat departe de ţinta lui. Dar dacă este lucru evident că băiatul n-a fost rănit stînd pe loc, ci alergînd de bună voie în drumul suliţei, este încă şi mai evident că el a fost lovit din propria lui greşeală, căci dînsul n-ar fi fost atins dac-ar fi stat liniştit la locul lui şi n-ar fi alergat.

(6) Dacă se recunoaşte şi de o parte şi de alta că omorul s-a produs involuntar, ucigaşul ar putea fi dovedit, după cum greşeala aparţine unuia sau altuia dintre ei*. Într-adevăr, oamenii care îşi văd intenţiile zădărnicite sînt autorii unor fapte involuntare, pe cînd aceia care comit sau suferă ceva voluntar, poartă răspunderea celor întîmplate. (7) Fiul meu n-a comis nici o greşeală faţă de nimeni, căci el, fără a călca vreo interdicţie, ci supunîndu-se unui ordin, făcea exerciţii şi, atunci cînd a aruncat suliţa, s-a aflat, la rîndul lui, printre cei ce zvîrleau cu suliţa şi nu printre cei ce luptau. Cînd suliţa a atins victima, ea nu s-a îndreptat spre aceia ce şedeau pe de lături, iar el, care proceda cu toată corectitudinea posibilă — aşa cum de altfel avea intenţia — n-a săvîrşit nici o acţiune involuntară, ci a suferit fiind împiedicat de a-şi ajunge ţinta. (8) Băiatul dimpotrivă voia să alerge, dar fiindcă n-a nimerit în locul în care s-ar fi aflat la adăpost, a căzut într-o nenorocire pe care fără îndoială n-a dorit-o, dar pe care a atras-o prin greşeala lui, greşeala care, răzbunîndu-se, l-a pedepsit. Şi aceasta s-a petrecut fără voia noastră, nu spre bucuria noastră, fiindcă noi luăm parte la durerea şi întristarea tatălui copilului. Deoarece greşeala aparţine victimei, omorul nu poate fi pus pe seama noastră, ci pe seama aceluia care a comis greşeala. Şi cum suferinţa a lovit pe autorul greşelii, noi am fost absolviţi de învinuire, iar cel ce a săvîrşit greşeala a fost pedepsit, pe bună dreptate, chiar în momentul cînd a comis-o.

---

* Ceea ce trebuia stabilit era faptul că tînărul nu comisese propriu-zis un omor. Greşeala este cercetată ca atare.

(9) De altfel, legea pe noi ne declară liberaţi de orice vină. Este legea care interzice omorul pe drept sau pe nedrept şi în virtutea căreia adversarul ne învinovăţeşte ca ucigaşi. Greşeala însăşi a celui mort achită pe fiul meu de acuzaţia de a fi ucis involuntar şi pentru că el nu este acuzat de acela ce-l urmăreşte în justiţie de omor cu premeditare, iată-l achitat de două capete de acuzare: omor voluntar şi omor făptuit fără voie.

(10) Deoarece adevărul faptelor şi legea în baza căreia este urmărit ne achită, ar fi nedrept ca din pricina purtării noastre să fim socotiţi vrednici de lovituri atît de grele. Fiul meu, sub povara unei greşeli pe care n-a săvîrşit-o, va suferi pedepse oprite de legea divină, iar eu, care nu sînt cu nimic mai vinovat, ci la fel de absolvit de orice vină, voi cădea în nenorociri mai mari decît el. Căci dacă-mi voi pierde copilul, voi avea o viaţă de nesuferit, atît cît îmi va fi dat să trăiesc şi, fără de el, voi fi ca şi îngropat de viu. (11) Faceţi-vă deci milă de nenorocirea care s-a abătut asupra unui copil fără vină şi de suferinţa neaşteptată ce s-a abătut asupra mea la bătrîneţe. Nu ne nenoroci ţi condamnîndu-ne, ci arătaţi-vă miloşi, dînd un verdict de achitare. Victima peste care a dat nenorocirea este răzbunată. Nu este însă drept ca răspunderea pentru greşelile săvîrşite de victimă să cadă asupra noastră. Aşadar, respectaţi pietatea impusă de fapte şi achitaţi-ne aşa cum o cer legile divine ca şi cele statornicite de oa-

meni şi nu ne zvîrliţi pe noi doi, pe fiu şi pe tată, la vîrsta la care am ajuns fiecare, în cele mai cumplite nenorociri.

Al doilea discurs al acuzării

Replica

(1) Că necesitatea însăşi sileşte pe fiecare să vorbească şi să săvîrşească lucruri potrivnice firii sale, aceasta mi se pare că se arată nu în vorbe, ci în fapte. Căci în trecut el n-a dat dovadă cîtuşi de puţin de neruşinare şi îndrăzneală, acum însă este constrîns de însăşi nenorocirea lui să vorbească aşa cum nu m-aş fi aşteptat niciodată din partea lui. (2) Pradă nebuniei mele, nu puteam să-mi închipui că el va replica aşa. Astfel, mărginindu-mă la o singură argumentare în loc de două *, nu m-aş fi lipsit de jumătate din acuzare. Acesta n-ar fi avut, prin îndrăzneala lui, o dublă superioritate asupra mea, putînd totodată să răspundă unei acuzaţii printr-o apărare şi să aducă şi acuzaţii necombătute. (3) Pe lîngă acest avantaj asupra noastră, el are încă unul şi mai mare prin vicleşugurile pe care le foloseşte; el cere adică, împotriva oricărei pietăţi, să priviţi cu bunăvoinţă apărarea lui, de la început pînă la sfîrşit! Iar eu, care n-am făcut nici un rău, care am suferit groaznic şi acum sufăr şi mai cumplit, ape-

* Intrucît textul este nesigur, interpretarea frazei prezintă incertitudini.

lez la mila voastră, cerîndu-vă să se manifeste prin fapte şi nu prin vorbe. Vă rog, judecători care pedepsiţi faptele nelegiuite şi care vă daţi bine seama ce înseamnă pietatea, ca, în faţa faptelor vădite, să nu fiţi răpiţi de subtilitatea cuvintelor, să nu socotiţi drept minciună adevărul faptelor. (4) Desigur, subtilitatea cu şiretlicurile ei este mai convingătoare, dar nu vrednică de crezare, iar adevărul este curat, dar cu mai puţină autoritate. De aceea, încrezîndu-mă în dreptatea cauzei mele, aş putea să disprețuiesc apărarea lui, dar, neavînd încredere în cruzimea soartei mele, mă tem nu numai că voi fi lipsit de fiul meu, dar chiar că-l voi vedea condamnat de voi ca ucigaş.

(5) Căci pînă la atîta îndrăzneală şi nerușinare a ajuns, încît susţine că acela care l-a lovit şi l-a omorît, nici nu l-a omorît şi nici nu l-a rănit şi că acela care n-a pus mîna pe suliţă şi nici n-a avut de gînd s-o arunce, căci n-a luat poziţia cuvenită, el, victima, ar fi înfipt suliţa în propria lui coastă. Cu toate acestea, dacă aş fi acuzat pe fiul lui că a omorit cu bună ştiinţă, mi se pare că eu aş fi fost mai degrabă crezut decît el, care pretinde că fiul lui nici n-a lovit, nici n-a omorît pe copilul meu. (6) Căci fiul meu fiind chemat tocmai atunci de pedagog* să primească sarcina de a strînge suliţele pentru cei ce făceau

* Paidotribul sau profesorul de gimnastică iniţia pe tineri şi în mînuirea armelor. În cazul de faţă este vorba de un profesor particular şi nu de unul din cei doi paidotribi, destinaţi fiecărei clase de efebi (vezi Aristotel, *Statul*, XLII, 3).

exerciţii, întîlnind întîmplător suliţa dușmană din cauza grabei aceluia care o arunca, fără să se fi făcut vinovat cu nimic faţă de cineva, a murit. Celălalt, la rîndul lui, din neglijenţă, neobservînd momentul strîngerii suliţelor, n-a fost împiedicat să nimerească ţinta lui, ci, aruncînd-o spre o ţintă, spre nenorocirea şi disperarea mea, n-a omorît intenţionat. Dar ar fi fost mai bine să spună că a omorît în mod conştient, decît să pretindă că nici n-a atins şi nici n-a omorît pe fiul meu.

(7) Omorînd pe fiul meu fără voie şi totuşi cu voie, răspunzînd acuzaţiei că l-a omorît, ei pretind chiar că nu sînt pedepsiţi de legea care interzice de a omorî pe cineva, fie pe drept, fie pe nedrept. Asupra cui dar cade mai degrabă vina omorului? Asupra spectatorilor sau asupra sclavilor pedagogi? Nimeni nu-i acuză pe aceştia de nimic. Pe de altă parte, moartea nu lasă nici o îndoială şi este un fapt evident pentru mine. Eu însă afirm că legea pe bună dreptate declară că cei ce omoară să fie pedepsiţi. Cel ce a omorît fără voie e drept să suporte o pedeapsă pentru fapta lui involuntară, iar cel mort, fiindcă a fost nimicit printr-un act involuntar sau voluntar, ar fi nedrept să nu fie răzbunat. (8) Pentru o greşeală nenorocită nu este drept ca cineva să fie achitat. Căci dacă nenorocirea se întîmplă fără să se fi vădit vreo pedeapsă din partea zeilor, atunci, existînd greşeala, este drept ca nenorocirea să cadă asupra celui care a greşit. Iar, dacă o pedeapsă di-

vină cade asupra autorului unei fapte, din cauza impietății sale *, n-ar fi drept de a se împiedica urmărirea lui după legile divine.

(9) Ei mai pretind că nu se cuvine să fie socotiți vrednici de moarte niște oameni care au făcut numai bine. Noi însă cum s-ar putea să fim socotiți vinovați în mod legal dacă, săvîrșind fapte ce se situiază mai prejos decît ale lor, sîntem pedepsiți cu moartea ? Susținînd că n-a greșit și cerînd ca nenorocirile să cadă asupra celor ce au greșit și să nu se întoarcă asupra celor ce n-au comis nici o greșeală, el pledează în fapt pentru noi. Copilul meu deci, nesăvîrșind nici o greșeală față de cineva și fiind omorît de acest tînăr, n-ar fi drept să rămînă nerăzbunat. Iar eu, care sînt și mai puțin vinovat decît el, voi îndura suferințe de nespus, dacă nu voi obține de la voi ceea ce legea îmi acordă și mi se cuvine.

(10) Eu voi arăta că acuzatul nu este dezlegat nici de greșeală și nici de omor involuntar, după cum susțin ei, ci că ambele capete de acuzare trebuie să li se impute amîndorura. Dacă acest copil al meu, pentru că a ieșit în fața sulițiii aruncate și n-a stat nemișcat, este drept să fie socotit omorîtorul lui însuși, atunci nici tînărul nu este scutit de vină, în afară de cazul cînd copilul meu ar fi murit, fără ca fiul acestuia să fi aruncat sulița, ci ar fi stat liniștit. Omorul deci este fapta amîndorura ; căci fiul meu, greșind față de el însuși, s-a pedepsit mai mult decît o merita, întrucît a murit. Iar ajutorul și complicele la o greșeală săvîrșită împotriva unui nenorocit este drept să scape nepedepsit ?

(11) Astfel tînărul, luînd parte la omor, după cum reiese chiar din apărarea prezentată vouă, achitarea lui din partea voastră n-ar fi potrivită nici cu dreptul uman, nici cu cel divin. Iar noi, care sîntem distruși prin greșeala adversarului, dacă am fi condamnați ca omorîtori, am suporta din partea voastră suferințe cu totul contrare spiritului de pietate. Și dacă ce-i care ne-au omorît pe noi n-ar fi alungați din locurile care le sînt interzise, ar fi o impietate din partea celor ce au absolvit oameni nelegiuiți. Ori de cîte ori vi se aduce la cunoștință o pîngărire din partea oricui ar veni, voi trebuie să fiți foarte prevăzători în asemenea cazuri. Căci condamnînd pe vinovat și izgonindu-l din locurile din care legea îi alungă, voi veți scăpa de acuzare. Dacă-l veți achita însă, răspunderea va cădea asupra voastră. (12) În numele pietății și al legilor, pedepsiți-l pe acesta și izgoniți-l ; nu luați parte la pîngărirea lui, iar nouă, părinților care de vii am fost îngropați de ucigaș, ușurați-ne nenorocirea cel puțin în gînd !

* Se poate stabili o analogie între acest caz și povestirea relatată de Herodot (I, 34) despre omorul săvîrșit involuntar de Adrastos, fiul lui Gordias și nepotul lui Midas, împotriva lui Atys, fiul binefăcătorului său Cresus, la a cărei curte sosise spre a fi purificat de o crimă anterioară.

Al doilea discurs al apărării

(1) Este natural ca adversarul, avînd mintea ațintită asupra acuzării lui, să nu fi înțeles apărarea mea. Dar voi, știind că noi, părțile adverse, judecăm subiectiv și că fiecare la rîndul său crede că vorbește negreșit după normele dreptății, trebuie să depuneți o rîvnă plină de pietate pentru a cunoaște cele ce s-au petrecut. (2) Căci din cele ce spunem noi trebuie să rezulte adevărul. Iar eu, dacă am spus vreo minciună, mărturisesc că vreau să trec drept un om de rea credință, chiar în ceea ce am spus de bine * ; dacă spun adevărul cu subtilitate și preciziune, nu eu, cel care vorbesc, ci cel care bagă intrigi este drept să suporte ura mea.

(3) Întîi vreau să știți că, dacă cineva spune despre altul că este criminal, aceasta nu este de ajuns, ci trebuie să aducă dovezi. Adversarul nostru, recunoscînd că faptul s-a petrecut așa cum spunem noi, face totuși contestație cu privire la autorul omorului. Acesta este cu neputință de a fi determinat altfel decît după fapte. (4) El se plînge că i se aduc jigniri fiului său, dacă acesta, fără ca să arunce sulița și fără să se gîndească măcar s-o arunce, este declarat propriul său omorîtor ; dar dînsul nu răspunde la argumente. Căci eu nu susțin că fiul lui a aruncat cu sulița și nici că el s-a lovit cu ea, ci că el, ieșind în calea suliței aruncate, a fost omorît nu

* Text nesigur.

de fiul meu, ci din propria lui vină, fiindcă el nu sta liniștit la locul lui, cînd a fost omorît. Această alergare i-a pricinuit moartea. Dacă ar fi alergat, chemat de pedagog, acesta ar fi fost ucigașul, iar, dacă a alergat din propria-i inițiativă, el însuși și-a distrus viața.

(5) Nu vreau să trec la alt argument mai înainte de a stabili cu și mai multă precizie faptul și de a arăta căruia dintre cei doi poate fi atribuit. Fiul meu a nimerit doar ținta ca toți cei ce făceau exerciții o dată cu el și dintre toate învinuirile ce i se aduc el n-a săvîrșit nici una din vina lui. Fiul lui însă, care nu se comporta la fel cu spectatorii, ci a alergat în calea suliței aruncate, s-a dovedit că a căzut datorită propriei sale greșeli într-o nenorocire mai groaznică decît cei ce au stat nemișcați la locurile lor. Căci fiul meu n-ar fi greșit față de nimeni, dacă nimeni n-ar fi venit în drumul suliței aruncate de el. Celălalt n-ar fi fost lovit, dacă ar fi rămas nemișcat printre spectatori.

(6) Acum vă voi arăta că fiul meu nu este vinovat de omor mai mult decît vreunul dintre cei ce făceau exerciții cu sulița. Dacă băiatul meu ar fi murit din cauză că arunca sulița, atunci toți cei care făceau exerciții împreună cu el ar fi fost părtași la omor și ar fi fost vinovați. Aceștia nu l-au lovit fiindcă ei nu aruncau sulița și fiindcă victima n-a întîlnit sulița vreunuia din ei. Fiul meu, întocmai ca și ei, nu l-ar fi lovit dacă victima ar fi stat liniștită, la locul ei împreună cu spectatorii.

(7) Căci nu numai greşeala cade în sarcina copilului, ci şi lipsa lui de prevedere. Din moment ce fiul meu n-a văzut pe nimeni alergînd pe terenul destinat exerciţiilor, de ce s-ar fi păzit să nu lovească pe cineva ? Fiul lui însă văzînd pe cei ce aruncau sulița, uşor s-ar fi putut păzi să nu fie lovit ; căci ar fi putut să rămînă nemişcat în locul în care se afla.

(8) Iar legea pe care ei o invocă, merită să fie lăudată, căci ea pedepseşte, după dreaptă judecată, pe omorîtorii involuntari cu suferinţe involuntare. Deci fiul meu nesăvîrşind nici o greşeală, ar fi nedrept să fie pedepsit pentru cel ce a greşit ; îi este destul să suporte povara greşelilor lui. Celălalt, pierind prin greşelile lui, a şi greşit şi a şi fost pedepsit. Şi fiindcă cel ce a ucis a fost pedepsit, omorul nu este nerăzbunat. (9) Şi fiindcă omorîtorul şi-a primit pedeapsa, voi, dacă nu ne veţi achita, ci din contră ne veţi pedepsi, veţi avea remuşcări de conştiinţă. Căci cel care-şi poartă povara greşelilor lui nu va lăsa nimănui nimic care să reclame răzbunare ; iar dacă celălalt, nevinovat de crima de care este acuzat, va pieri, acest fapt va constitui pentru cei ce l-au condamnat o cauză mai mare de remuşcări. Dacă, din spusele noastre, victima apare ca un ucigaş, nu noi, care susţinem aceasta, sîntem cauza omorului, ci faptul aşa cum s-a petrecut. (10) Şi fiindcă probele arată în mod hotărît că fiul lui este propriul său ucigaş, legea care pe noi ne declară nevinovaţi, condamnă pe criminal.

Deci nu ne aruncaţi pe noi în nenorociri nemeritate şi, venind în ajutorul nenorocirii acestora, nu luaţi hotărîri contrare legii divine, ci, după cum este sfînt şi drept, daţi un verdict de achitare. Aduceţi-vă aminte că această nenorocire a avut loc din împrejurarea că victima a alergat în drumul suliței aruncate ; aşadar, noi nu sîntem vinovaţi !

ANDOCIDE

Andocide figurează și el în Canonul alexandrin al celor zece oratori atici. S-a născut către anul 440 î.e.n. și, prin tatăl său Leogoras, aparținea unei foarte vechi familii sacerdotale din Atena. Implicat în anul 415 î.e.n. în celebra afacere cu caracter politic și religios a mutilării statuilor lui Hermes, Andocide este arestat și închis împreună cu rudele sale și cu mulți alți cetățeni ai Atenei. Scapă numai cu onoarea pătată prin denunțarea altora și apoi imediat este silit să se exileze de bună voie. De atunci își duce viața apărîndu-se de această nelegiuire și trădare. Se exilează mai întîi în Cipru, unde se îmbogățește făcînd comerț. Apoi trece în insula Samos, aducînd servicii flotei ateniene ca furnizor. Încearcă de două ori să revină la Atena, în anii 411 și 408 î.e.n., dar nu reușește. Cu ocazia celei de a doua încercări rostește discursul Asupra întoarcerii în patrie. *Revine în Atena în anul 403, după amnistia lui Trasibul și, trecînd în rîndurile partidului democrat, are acum posibilitatea să îndeplinească sarcini politice și funcțiuni religioase. În anul 399 î.e.n., datorită unor vechi uri redeșteptate, este acuzat de impietate, dar în urma discursului* Despre Mistere *este achitat. În anul 391 î.e.n. în fruntea unei ambasade, are sarcina să negocieze o pace cu Sparta, dar nu reușește, Adunarea poporului neratificînd-o. În legătură cu acest eveniment avem discursul* Despre pace. *Dat în judecată, a fost din nou exilat după măr-*

turia unui biograf. De atunci însă nu se mai ştie nimic despre el.

Din cauza vieţii sale agitate, Andocide a scris puţin. De la el avem patru discursuri: Asupra întoarcerii în patrie, Despre Mistere, Despre pace *şi* Împotriva lui Alcibiade, *acest din urmă discurs cu origină îndoielnică. Andocide n-a fost nici logograf, nici retor, ci numai orator, iar în această calitate a rostit cuvîntări numai în procese în care a fost personal interesat.*

DISCURSUL *DESPRE MISTERE*

În anul 399 î.e.n., abia, după cîţiva ani de la întoarcerea sa din exil, Andocide este acuzat de către sicofantul * Kefisios din îndemnul lui Callias, un eupatrid, mare preot şi personaj influent la Atena, rudă cu Andocide. Se certase cu Andocide pentru o căsătorie şi pentru bani. Callias îl denunţă Senatului pe Andocide ca pe unul ce ar fi săvîrşit un act de impietate în timpul desfăşurării serbărilor de la Eleusis, în onoarea zeiţelor Demetra şi Persefone ce aveau loc în luna septembrie, iar Kefisios îl denunţă arhontelui-rege pentru acelaşi motiv. Arhontele-rege îl trimite pe Andocide în faţa unui juriu format din iniţiaţi. Motivul de profanare a Misterelor a fost un pretext spre a-l acuza cu tărie pe Andocide pentru rolul ce l-a avut el în mutilarea statuilor lui Hermes. Andocide răspunde prin discursul său *Despre Mistere.*

În exordiu oratorul îşi exprimă încrederea în spiritul de dreptate al concetăţenilor săi. De aceea el n-a fugit, ci a rămas în cetate la dispoziţia lor. Fugind, ar fi recunoscut că este vinovat.

Apărarea începe cu expunerea exactă a faptelor de la originea lor, fără a omite ceva, mai întîi a faptelor în legătură cu profanarea Misterelor şi apoi a celor în legătură cu mutilarea statuilor lui Hermes.

În legătură cu profanarea Misterelor sînt patru denunturi i

* Sicofanţii erau delatori de profesie.

al sclavului Andromahos, al metecului Teucros, al femeii Agarista şi al sclavului Lydos. În nici unul din aceste denunţuri Andocide nu este numit, fiindcă el n-a săvîrşit nici un act de impietate şi nici n-a denunţat pe nimeni, ca şi tatăl său de altfel.

În privinţa mutilării statuilor lui Hermes, acelaşi Teucros denunţă nominal optsprezece persoane vinovate de această fărădelege care, sau au fugit, sau au fost condamnate la moarte. Ancheta severă determinată de denunţul lui Teucros provoacă spaimă în Atena. Un oarecare Dioclide, profitînd de turburarea spiritelor, depune un denunţ împotriva lui Andocide, a tatălui său şi a mai multor membri ai familiei sale. Sînt închişi cu toţii. După îndemnul unuia dintre ei, Andocide se hotărăşte să declare tot ceea ce ştie de la unul dintre complici şi să denunţe pe cei patru vinovaţi nedescoperiţi. Cu greu se hotărăşte la aceasta, dar o face pentru a scăpa el, rudele lui şi toţi cei nevinovaţi. Dioclide însuşi mărturiseşte că a minţit şi este condamnat la moarte.

Andocide trece apoi la discutarea legilor. Acuzarea lui Kefisios se bazează pe decretul lui Isotimide, decret care oprea intrarea în templu pentru cei care săvîrşiseră vreo fărădelege sau numai o mărturisiseră. Dovedeşte că lui nu i se aplică acest decret, întrucît el n-a săvîrşit şi n-a mărturisit vreo fărădelege. Pe deasupra, decretul este şi abrogat. Prin amnistia votată după propunerea lui Patroclide se redau drepturile civice celor care le pierduseră, iar prin cea de după restaurarea democraţiei, atenienii, uitînd trecutul, recheamă pe cei goniţi şi, pentru restabilirea concordiei între cetăţeni, revizuiesc toate legile dinaintea arhontatului lui Euclide. Sînt în vigoare numai legile revizuite, cele anterioare lui Euclide fiind abrogate. Aceste legi sînt abrogate şi pentru acuzatorii lui Andocide, Kefisios, Meletos, Epihares care, pentru nelegiuirile săvîrşite, meritau să fie pedepsiţi cu închisoare şi moarte, deci ele rămîn abrogate şi pentru Andocide. În caz contrar, nesiguranţa şi neliniştea vor stăpîni sufletele multor cetăţeni, aduşi din exil şi repuşi în drepturile lor prin cele două amnistii şi ar desfiinţa concordia dintre ei. Achitarea lui Andocide va aduce tuturor încredere în legile revizuite şi publicate.

Acuzaţia porneşte de la pretextul că Andocide ar fi săvîrşit o nelegiuire pe timpul Misterelor, depunînd o ramură de rugător în templu, faptă interzisă. Senatul a dovedit că ramura o depusese însuşi denunţătorul Callias, ruda lui Andocide. Adevărata cauză a procesului este ura lui Callias şi a celorlalţi duşmani, care au pornit acest proces împotriva lui. Callias, mare preot dar om cu moravuri decăzute, voia să dea fiului său — fiul cu aceleaşi moravuri ca şi tatăl — în căsătorie pe soţia lui Leogoras, fratele lui Andocide. Acesta se opune. Ceilalţi duşmani erau porniţi împotriva lui Andocide fiindcă, prin supraofertă, Andocide luase arendarea impozitelor, de unde ei scoteau profituri ilicite.

În peroraţie, Andocide face din nou apel la generozitatea şi dreptatea atenienilor. Îi roagă să treacă asupra lui sentimentele pe care li le inspiră amintirea strămoşilor lui şi să ţină seama şi de serviciile pe care le-a adus cetăţii. Le cere de asemenea să nu lase să se stingă familia veche şi ilustră al cărei ultim vlăstar este el, pe cînd cetatea depopulată acordă drepturi străinilor. Andocide coborînd, invită să se urce la tribună cîţiva concetăţeni, cunoscuţi prin înalta lor virtute, spre a declara tot ceea ce ştiu despre el.

DESPRE MISTERE

(Fragmente)

I. Povestirea faptelor privind profanarea Misterelor

...(11) Se ţinea tocmai Adunarea poporului * în mijlocul căreia îşi făcură apariţia comandanţii flotei ce

* Înainte de a pleca în expediţie, strategii aveau obligaţia să se prezinte în faţa Adunării poporului sau *Ecclesia*, organ politic

pornea spre Sicilia *, Nikias **, Lamachos *** şi Alcibiade ****. Corabia-amiral ***** era ancorată încă în port, cînd se ridică Pythonicos şi vorbi astfel în faţa poporului : „Atenieni, în timp ce voi pregătiţi o expediţie cu un armament atît de bogat şi sînteţi pe punctul de a înfrunta primejdia unui război, eu vin să vă dovedesc că Alcibiade, comandantul vostru, a parodiat într-o casă Misterele ****** împreună cu alţi cîţiva. Dacă voi vă veţi da votul ca să absolviţi de

care exprima voinţa poporului şi din care făceau parte toţi cetăţenii atenieni majori.

* Expediţia din Sicilia, pusă sub comanda lui Alcibiades, Nikias şi Lamachos, urmărea cucerirea Siciliei, care trebuia să deschidă drumul Atenei spre toate ţinuturile. Expediţia a avut loc în mai 415 î.e.n., dar s-a soldat cu un eşec total. Întregul echipaj de 7 000 de oameni a căzut în captivitate, fiind trimis la munci grele în carierele de piatră.

** Nikias, şef al partidului aristocratic, partizan al păcii, fusese desemnat comandant în expediţia din Sicilia, pe care o dezaprobase şi în care şi-a găsit moartea.

*** Lamachos, unul din şefii partidului democratic, şi-a găsit moartea în faţa zidurilor Siracuzei.

**** Alcibiade, fiul lui Clinias, nepot al lui Pericle şi discipol al lui Socrate, tip de aristocrat demagog, inteligent şi vicios, susţinător al expediţiei din Sicilia şi al expansiunii Atenei în vest. La plecarea în expediţie, adversarii săi din ţară l-au implicat în procesul mutilării statuilor lui Hermes din Atena şi l-au învinuit de parodierea Misterelor de la Eleusis. Spre a evita o condamnare, el se refugiază în Sparta, revenind la Atena în 408—407 î.e.n. Ulterior trece de partea Spartei. După căderea Atenei şi instituirea tiraniei celor Treizeci, Atena votează exilul lui. Refugiindu-se la Farnabazos, satrapul persan al Bitiniei şi Frigiei, este ucis din îndemnul lui Lysandros (vezi Plutarh, *Alcibiades*, 39).

***** *Paralos naus*, corabie de elită, sacră, folosită numai pentru transportul celor care consultau oracolele şi mai ales pentru solii, iar, cu prilejul marilor expediţii, ca navă de comandă pentru comandantul suprem.

****** Misterele de la Eleusis (localitate în preajma Atenei), de origine probabil prehelenică, au fost iniţial un cult agrar ce

pedeapsă pe un om pe care-l voi desemna eu, veţi avea prilejul să ascultaţi cum s-au petrecut faptele din gura sclavului unui participant la acest act de profanare, dar care nu s-a numărat printre cei iniţiaţi * în Mistere. Cît despre mine, dacă nu voi spune adevărul, faceţi ce credeţi voi de cuviinţă !" (12) Cum Alcibiade protesta vehement şi nega totul, pritanii ** luară hotărîrea de a înlătura pe cetăţenii neiniţiaţi şi de a merge ei înşişi la tînărul sclav pe care-l indicase Pythonicos. Pritanii plecară aşadar şi aduseră pe sclavul lui Polemarchos cu numele de Andromahos. După ce au votat absol-

simboliza darul de grîu făcut de zeiţa Demetra lui Triptolemos. Ulterior, de acest cult a fost legat mitul despre răpirea Corei, fiica zeiţei Demetra, de către Pluton, zeul Infernului. Acest mit, simbolizînd viaţa vegetaţiei, a fost ulterior interpretat ca o prefigurare a vieţii de după moarte, pentru care iniţierea era o garanţie a fericirii. Cultul de la Eleusis era asigurat de două familii : familia eleusiniană a Eumolpizilor şi familia ateniană a Kerycilor, căreia îi aparţinea şi Andocide.

* Iniţierea *(teleté)* era partea secretă a sărbătorii şi comporta trei elemente : 1) *ta drómena*, reprezentarea răpirii Corei, fiica Demetrei de către Pluton, şi peregrinările mamei, zeiţa Demetra, pentru găsirea fiicei ; 2) *ta deiknýmena*, reprezentarea în faţa mystilor a diverselor regiuni ale lumii subterane, pentru ca apoi mystii să fie aduşi în lăcaşurile fericiţilor, unde contemplau *ta hierá (lucrurile sfinte)*, aparţinînd cultului celor două zeiţe ; 3) *ta legómena*, formule care dădeau iniţiaţilor instrucţiuni precise şi practice spre a se îndrepta spre locuinţele subterane. Cunoaşterea acestor formule îngăduia înfruntarea morţii fără teamă, dînd în acelaşi timp speranţa unei fericiri veşnice. Alcibiade pare să fi fost hierofant, adică preot ce iniţia în tainele de la Eleusis.

** Pritanii erau la Atena cei cincizeci de reprezentanţi ai triburilor care constituiau Sfatul celor Cinci sute. Ei prezidau pe rînd sfatul şi îndeplineau această sarcină timp de 35 de zile, adică a zecea parte din an, pentru a nu-şi sacrifica timpul cu toţii în permanenţă. Luau masa în comun pe cheltuiala statului.

virea lui de pedeapsă, sclavul declară că oficierea Misterelor a avut loc în casa lui Pulytion ; că Alcibiade, Nikias şi Meletos au oficiat în calitate de preoţi în prezenţa cîtorva persoane şi a unor sclavi, printre care se numără şi el, şi fratele său Ikesios, cîntăreţul din flaut şi sclavul lui Meletos. (13) Iată cel dintîi denunţ privitor la această nelegiuire şi iată şi numele părtaşilor trecute pe o listă. Dintre aceştia, Polystratos a fost prins şi dat morţii, iar alţii, pe care voi i-aţi condamnat la moarte, au scăpat cu fuga. Grefierul să *le citească numele!*

Numele : Andromahos denunţă pe cei ce urmează : Alcibiade, Nikiades, Meletos, Arhebiades, Archippos, Diogene, Polystratos, Aristomenes, Oeonias, Panaitios.

(14) Cetăţeni atenieni, acesta a fost cel dintîi denunţ făcut de Andromahos împotriva acestor oameni. Acum să fie chemat Diognetos !

— Diognetos, n-ai fost tu cel însărcinat cu cercetarea faptelor atunci cînd Pythonicos a acuzat pe Alcibiade în faţa poporului ?

— Da, am fost.

— Ştii aşadar că Andromahos a destăinuit faptele petrecute în casa lui Pulytion ?

— Ştiu.

— Corespund aceste nume cu cele indicate ?

— Da.

(15) A urmat un al doilea denunţ din partea lui Teucros, care trăia la Atena, în calitate de metec*.

* Populaţia liberă dintr-o cetate se împărţea în cetăţeni cu drepturi depline şi străini domiciliaţi acolo, tot greci, aşa numiţii

Ca să scape de primejdie, el plecase la Magara * pe furiş, de unde anunţă Senatul că, dacă i se va garanta impunitatea, el era gata să facă destăinuiri cu privire la profanarea Misterelor, ca unul care fusese complice la nelegiuire, să divulge pe ceilalţi care au participat la acest act şi să dezvăluie tot ce ştia privitor la mutilarea statuilor lui Hermes **. Senatul (care avea puteri depline) dădu un decret potrivit cererii lui Teucros şi trimise după el la Megara. O dată adus şi, beneficiind de impunitate, el dădu în scris numele complicilor săi. Aceştia, după denunţul lui Teucros, plecară în exil. Să fie citite numele lor :

Numele. Teucros a denunţat pe cei ce urmează : Phaidros, Gniphonides, Isonomos, Hefaistodoros, Kephisodoros, Teucros însuşi, Diognetos, Smindyrides, Philocrates, Antifon, Tisarhos, Pantacles.

Vă aduceţi aminte, cetăţeni, că toate acestea v-au fost confirmate şi de martori.

(16) S-a produs şi un al treilea denunţ. O femeie pe nume Agarista, soţia lui Alcmeonides, căre fusese odinioară soţia lui Damon, destăinui că în casa lui Charmides de lîngă Olympieion *** Alcibiade, Axiochos şi Adimantos au parodiat Misterele. În urma acestui denunţ au fugit cu toţii.

meteci *(metoikoi)*. Lipsiţi de drepturi politice, ei se bucurau de toate drepturile civile. În schimb, meşteşugurile şi mai ales comerţul şi profesiunile libere erau în mare măsură în mîinile lor.

* Oraş doric din istmul ce leagă Grecia continentală de Pelopones.

** Statuile lui Hermes constau din piedestale paralelipipedice, cu baza pătrată, avînd în partea superioară sculptat capul lui Hermes. Ele erau aşezate la colţuri de stradă.

*** Templul închinat la Atena lui Zeus Olimpianul.

(17) A urmat încă un denunț. Lydos, sclavul lui Pherecles, cetățean din demosul Themacos *, a declarat că în casa stăpînului său din demosul amintit au fost parodiate Misterele și, printre alte nume, el a trecut pe listă și numele tatălui meu. El mărturisea că tatăl meu a fost prezent la acest act de profanare, dar că adormise acolo în casă, acoperit cu o manta. Speusippos**, pe atunci senator, a dat pe mîna justiției pe cei denunțați, iar tatăl meu, după ce și-a procurat chezași, l-a acuzat pe Speusippos de acțiune ilegală ***. Acesta își susținu cauza în fața heliaștilor **** din Atena și, din numărul lor atît de mare de 6 000, Speusippos nu obținu nici măcar două sute de voturi. Mai întîi eu și apoi și celelalte rude ale noastre l-am rugat și l-am convins pe tatăl meu să rămînă în cetate (18). Pretind să chemați în fața judecătorilor pe Callias și pe Stephanos.

(Martorii)

Chemați de asemeni pe Filippos și Alexippos. Amîndoi sînt rudele lui Acumenos și Autocrator și ei au fugit după ce s-a produs denunțul lui Lydos : Autocrator era nepotul lui Filippos, iar Acumenos unchiul lui Alexippos. Atît Filippos cît și Alexippos tre-

* Demosul atic Themacos aparținea tribului Erechteis.
** Speusippos era membru al Consiliului celor Cinci sute.
*** Acțiunea de ilegalitate *(graphe paranómon)* era intentată unui decret sau unei legi care venea în contrazicere cu legea existentă. Acțiunea putea fi intentată fie înainte, fie după decretul propus.
**** Heliaștii sau Tribunalul cu juați era organul judiciar superior al Atenei.

buie să urască pe cel care le-a izgonit rudele și mai ales se cuvine să știe din pricina cui au fugit. Priviți în față pe judecători și mărturisiți dacă am spus adevărul.

(Martorii)

(19) Atenieni, ați auzit expunerea faptelor și depozițiile martorilor care le adeveresc. Amintiți-vă de ceea ce au îndrăznit să spună acuzatorii mei, căci este drept ca apărarea, după ce va fi amintit capetele de acuzare, să le respingă apoi. Într-adevăr, ei au afirmat că eu am făcut un denunț privitor la profanarea Misterelor, că printre cei de față l-am pomenit pe părintele meu, într-un cuvînt că am fost denunțătorul tatălui meu. Dintre toate învinuirile, cred că aceasta este cea mai înspăimîntătoare și mai nelegiuită. Căci cel ce l-a denunțat pe tatăl meu este Lydos, sclavul lui Pherecles și, dimpotrivă, eu am fost acela care l-am convins să rămînă aici și să nu fugă, îndupIecîndu-l și căzîndu-i la picioare. (20) L-aș fi putut eu denunța pe tatăl meu, cum afirmă ei, rugîndu-l în același timp să rămînă în Atena ca să piară datorită mie ? Oare tatăl meu ar fi consimțit la rîndul lui să înfrunte o asemenea situație din care nu i-ar fi fost cu putință să scape de una sau de alta din aceste două groaznice urmări ? Sau ar fi consimțit să piară datorită mie dacă denunțarea se dovedea îndreptățită, sau să poarte vina morții mele dac-ar fi fost achitat? Deoarece legea glăsuiește astfel : dacă denunțătorul a spus adevărul, el este apărat, iar dacă a spus min-

ciuni este condamnat la moarte. Şi voi toţi ştiţi că atît eu, cît şi tatăl meu am fost achitaţi şi acest lucru n-ar fi fost cu putinţă dacă eu aş fi denunţat pe tatăl meu, căci sau eu sau el ar fi trebuit să piară. (21) Ei bine ! Să presupunem că tatăl meu ar fi voit să rămînă şi să înfrunte denunţul meu. Credeţi oare că prietenii i-ar fi îngăduit lui să rămînă aici sau ar fi primit ei să fie chezaşi pentru el şi n-ar fi preferat să-l oprească de la acest pas şi să-l roage să plece acolo unde şi-ar fi putut găsi scăparea şi unde el n-ar fi fost vinovat de moartea mea. (22) Dimpotrivă, cînd tatăl meu acuza pe Speusippos de acţiune ilegală, afirma că el n-a păşit niciciînd în demosul Themacos. El cerea ca sclavii săi să fie supuşi la tortură *, susţinînd că nu este drept ca să li se refuze acest mijloc de apărare celor care-l propun, impunîndu-l cu sila celor care nu-l admit. În cazul cînd acuzatorii mei ar fi spus adevărul în timp ce tatăl meu susţinea acestea, ce-i mai rămînea lui Speusippos decît să spună cuvintele : „O, Leogras, de ce vrei să mai vorbeşti despre tortura sclavilor ? Oare nu te-a denunţat fiul tău, care este aici de faţă ? Nu afirmă el că te aflai la Themacos ? Tu, Andocide, acuză pe tatăl tău, sau nu eşti convins că vei fi absolvit de pedeapsă !" Astfel ar fi putut vorbi Speusippos, atenieni. Nu credeţi ? Eu sînt convins. (23) Dacă eu m-aş fi înfăţişat atunci înaintea tribunalului, sau dacă ar fi vreun denunţ verbal sau scris, nu numai al meu

* Torturarea sclavilor a fost privită de cei vechi ca un mijloc de a feri sclavii de o răzbunare ulterioară a stăpînilor.

împotriva altuia, dar chiar al altuia împotriva mea, oricine vrea, să se urce la tribună şi să arate vinovăţia mea. Într-adevăr, eu nu ştiu pe nimeni care să fi adus cîndva o învinuire mai nelegiuită şi mai de necrezut. Oamenii aceştia au crezut că este destul să îndrăzneşti să ridici o astfel de acuzare, dar nu s-au gîndit de fel la situaţia în care se vor afla cînd s-ar fi dovedit mincinna lor. (24) După cum voi v-aţi fi mîniat şi m-aţi fi judecat vrednic de cea mai mare pedeapsă în cazul cînd ar fi fost adevărate aceste învinuiri, tot aşa vă rog şi eu acum, cînd ştiţi că ei mint, să-i socotiţi nişte nelegiuiţi şi să trageţi concluzia că ei s-au dovedit nişte mincinoşi în chipul cel mai făţiş, recurgînd la cele mai grave acuzaţii. Nu încape îndoială că vă voi dovedi că ei mint şi în celelalte acuzaţii cu mult mai puţin importante.

(25) Iată care au fost cele patru denunţuri cu privire la Mistere. După fiecare denunţ, cei acuzaţi au plecat în exil ; v-am citit numele lor şi martorii le-au adeverit. Pentru a vă convinge pînă la capăt, iată ce voi mai adăuga la acestea. Într-adevăr, din numărul celor ce s-au exilat în urma acuzării de nelegiuire ce li s-a adus în legătură cu Misterele, unii au murit în exil iar alţii au revenit aici şi sînt de faţă, chemaţi de mine. (26) Eu dau deci cuvîntul oricui vrea să aducă dovezi că măcar unul dintre aceştia s-a aflat în exil din cauza mea, sau că am făcut un denunţ împotriva unuia ori altuia, sau că cei prevăzuţi în fiecare listă nu s-au exilat din cauza acelorași denunţuri pe care vi le-am adus la cunoştinţă. Dacă vreunul va dovedi că mint, faceţi cu

mine ce doriți. Eu tac și părăsesc tribuna. Cine dorește să se urce aici!

(27) Să vedem acum, atenieni, ce s-a mai întîmplat după acestea. După ce au fost făcute denunțurile, cînd trebuiau acordate recompensele făgăduite (o mie de drahme, după decretul lui Cleonymos, iar după al lui Peisandros, zeci mii de drahme), s-au produs contestații printre denunțători. Și Pythonicos pretindea că el cel dintîi a făcut denunțul în fața poporului, iar Androcles susținea drepturile Senatului la aceasta. (28) Poporul hotărî ca senatorii inițiați să se adune în tribunalul Thesmotheților * și, ascultînd denunțurile pe care fiecare le-a făcut, să judece neînțelegerea iscată. Cea mai mare recompensă fu atribuită lui Andromahos, a doua lui Teucros. La serbările Panatenee **Andromahos primi zece mii de drahme, iar Teucros o mie. Cer să fie chemați martorii!

(Martorii)

(29) În privința Misterelor, din pricina cărora s-a pornit acțiunea împotriva mea și pentru judecarea căreia voi, în calitate de inițiați, ați intrat în ședință, v-am arătat că eu nici n-am săvîrșit vreo impietate

* Thesmotheții, în număr de șase, formau un colegiu care veghea asupra legilor, revizuindu-le anual, sesizînd contradicțiile și înscriind legi noi.

** Panatenee, sărbătoare specific ateniană, închinată zeiței Atena de către Erichtonios, cu care prilej se organiza o procesiune fastuoasă. Sărbătoarea inițial numită Atenee a fost reorganizată de Teseu, devenind Panatenee. Se disting Marile Panatenee, sărbătorite din patru în patru ani și Micile Panatenee, sărbătorite anual.

și nici n-am făcut vreun denunț. N-am depus mărturie împotriva cuiva în legătură cu Misterele și n-am săvîrșit nici o greșeală față de cele două zeițe *, fie ea gravă ori nu, absolut nici una. Țin foarte mult să vă conving de acest lucru. Căci acuzatorii mei, învinuindu-mă în gura mare, înfățișau un tablou deosebit de groaznic și de înspăimîntător al acestor fărădelegi și repetau fără încetare cît de mult au suferit și cît de aspru au fost pedepsiți toți aceia care mai înainte au săvîrșit greșeli și acte de impietate față de cele două zeițe. (30) Dar în ce măsură aceste vorbe și aceste fapte mă privesc pe mine? Căci eu cu atît mai mult îi acuz și afirm că ei merită pedeapsa cu moartea, fiindcă au săvîrșit acte de impietate, iar eu trebuie să fiu achitat, fiindcă nu m-am făcut vinovat cu nimic. Fără îndoială, ar fi groaznic ca voi să clocotiți de mînie împotriva mea din cauza greșelilor altora și să socotiți calomnierea mea mai presus de orice îndoială, deși știți că ea este susținută de dușmanii mei. Evident, pentru cei ce au săvîrșit astfel de greșeli nu este destul să susțină că nu le-au făcut; căci totdeauna trebuie să ne temem de dovada celor ce cunosc faptele. Iar în ce mă privește pe mine, apărarea este foarte ușoară, deoarece eu nu vreau să cer nimic de la voi și nici nu vă rog stăruitor să mă absolviți de o acuzare atît de gravă, ci vreau să resping argumentele acuzatorilor mei. (31) Vouă, care sînteți legați prin jurămîntul cel mai de temut, vă reamintesc cele în-

* Cele două zeițe erau Demetra și Persefona (Core).

tîmplate şi voi vă veţi pronunţa asupra soartei mele. V-aţi legat prin blesteme teribile, aruncate asupra-vă şi asupra copiilor voştri, în cazul cînd nu veţi vota potrivit cu dreptatea, la procesul meu. Pe lîngă aceasta, voi sînteţi iniţiaţi şi aţi fost de faţă ca spectatori la Misterele zeiţelor * pentru ca să vă simţiţi datori să pedepsiţi pe cei lipsiţi de pietate şi să achitaţi pe cei nevinovaţi. (32) Fiţi dar convinşi că nu este mai mică nedreptatea să condamni ca lipsiţi de impietate pe cei nevinovaţi decît să nu pedepsiţi pe cei care cu adevărat au dat dovadă de impietate. De aceea, în numele celor două zeiţe, vă rog mult mai stăruitor decît acuzatorii mei, din respect pentru Misterele la care aţi asistat, din respect pentru grecii care au sosit la această sărbătoare, dacă eu am săvîrşit sau am mărturisit vreo fărădelege, sau dacă am denunţat pe cineva, sau dacă cumva am fost denunţat vreodată, să mă condamnaţi la moarte! Eu nu cer nici o favoare. (33) Iar dacă v-am dovedit acest lucru în chip lămurit, că adică sînt cu totul nevinovat, vă rog să adeveriţi cu toată energia că am fost implicat în acest proces fără nici un rost. Dacă acest Kefisios, care m-a acuzat pe mine, nu va obţine a cincea parte din voturi şi va fi prin aceasta acoperit de ruşine, el nu va mai putea intra în templul celor două zeiţe **, sau

* Ceremonialul Misterelor de la Eleusis prevedea prezentarea în faţa credincioşilor a unor obiecte sacre mai mult sau mai puţin simbolice, ascunse într-un coş.

** În acţiunile publice care puteau fi intentate de orice atenian înscris în registrele cetăţii, cel ce nu obţinea a cincea parte din voturi era pedepsit cu o amendă de 1 000 de drahme şi nu avea voie să intenteze în viitor o acţiune de acelaşi fel. Această

dacă va intra, va fi pedepsit cu moartea. Şi dacă voi veţi avea credinţa că m-am justificat destul în chestiunea Misterelor, arătaţi aceasta printr-un semn, pentru ca să mă apăr cu mai multă încredere împotriva celorlalte capete de acuzare.

II. Povestirea faptelor privind mutilarea statuilor lui Hermes

(34) În ceea ce priveşte mutilarea statuilor lui Hermes, voi face aşa cum am făgăduit. Vă voi povesti de la început cele ce s-au întîmplat. După ce Teucros, punîndu-se la adăpostul legii, s-a întors din Megara, denunţă ceea ce ştia cu privire la Mistere şi la cei ce au mutilat statuile lui Hermes şi dădu în scris numele a optsprezece bărbaţi. Dintre cei arătaţi în scris, unii au plecat în exil, iar alţii, fiind prinşi, şi-au primit pedeapsa cu moartea în urma denunţului lui Teucros. Să mi se citească numele lor!

(35) *Numele.* În chestiunea privitor la statuile lui Hermes, Teucros a denunţat pe Euctemon, Glaukippos, Eurymachos, Polyeuctos, Platon, Antidoros, Charippos, Theodoros, Alkisthenes, Menestratos, Eryximachos, Euphiletos, Eurydamas, Pherecles, Meletos, Timanthes, Archidamos, Telenicos.

Unii dintre aceştia au sosit şi sînt de faţă ; au sosit de asemeni în număr mare şi rude de-ale lor. Oricare

pedeapsă era considerată o *atimie* parţială, care comporta excluderea de la anumite acte religioase. Amenda impusă revenea cetăţii.

dintre ei doreşte asta, să se urce la tribună în locul meu şi să se aducă dovadă că unul dintre cei acuzaţi s-a exilat sau a murit din pricina mea!

(36) După ce s-au produs aceste denunţuri, Peisandros şi Charicles, care se aflau în rîndul anchetatorilor şi care treceau drept oameni legaţi de popor, afirmară că cele petrecute n-au fost săvîrşite de unnumăr mic de oameni, ci că există o conspiraţie pentru răsturnarea democraţiei şi, în fine, că cercetarea trebuie dusă pînă la capăt. Întreaga cetate fu cuprinsă de o panică atît de mare, încît atunci cînd crainicul vesti convocarea Senatului şi coborî drapelul, în aceeaşi clipă în care Senatul se retrase în sala de şedinţe, mulţimea fugi din agora *, fiecare temîndu-se să nu fie arestat. (37) Încurajat de această stare de spirit a cetăţenilor, Dioclide prezintă Senatului un denunţ, afirmînd că el cunoaşte pe cei ce au mutilat statuile lui Hermes şi că numărul lor era de vreo trei sute de oameni. Mai povestea cum i-a văzut şi cum întîmplător a fost şi el amestecat în această afacere. Şi aici, atenieni, vă rog să-mi acordaţi toată atenţia voastră şi să vă amintiţi dacă eu spun adevărul confruntînd amintirile unora cu ale celorlalţi, căci Dioclide a vorbit în faţa voastră iar voi să fiţi martorii

* Piaţă publică la nord-vest de Acropole. Aici era amenajată piaţa şi iniţial se convoca Adunarea poporului. Era un fel de incintă sacră în care anumitor categorii de condamnaţi le era interzisă intrarea. Ea reprezenta centrul vieţii politice şi comerciale ateniene. În imediata ei apropiere se aflau tribunalele, Sanctuarul Mamei Zeilor, unde se păstrau arhivele şi Tholosul, clădire circulară în care luau masa pritanii.

mei pentru cele auzite. (38) El spunea că are un sclav la Laurion * şi că trebuie să aducă de acolo arenda. Crezînd că s-au ivit zorile, se sculă devreme şi plecă. De fapt pe cer lumina încă luna. Pe cînd se găseau pe lîngă Propileele lui Dionysos **, el văzu o ceată de oameni coborînd dinspre Odeon *** spre orchestră ****. De teama lor se ascunse în umbră, aşezîndu-se între o coloană şi soclul pe care era aşezată statuia de bronz a strategului. De aici el văzu că aceşti oameni erau mai bine de trei sute, că şedeau în grupe, unii de cincisprezece, alţii de douăzeci. Privind spre feţele lor, la lumina lunii, afirma că pe foarte mulţi îi recunoscuse. (39) Atenieni, eu cred că el a născocit această poveste nemaipomenit de ciudată, ca să poată declara după plac, care dintre atenieni făceau parte din acea ceată şi ca să poată spune că nu se aflau acolo aceia pe care nu dorea să-i denunţe. După ce a văzut acestea, Dioclide spunea că a plecat la Laurion şi că acolo a auzit a doua zi că

* Munte în Atica, în apropierea Sunionului, cu cariere de marmură exploatate de statul atenian cu ajutorul sclavilor, supuşi unui regim sălbatic. În vechime, minele de la Laurion produceau argint şi plumb ; astăzi de la Laurion se extrage în special zinc şi mangan.

** Propileele lui Dionysos aparţineau sanctuarului lui Dionysos Eleutheros, în care se păstra statuia din aur şi fildeş a zeului.

*** Edificiu public la Atena servind pentru diverse reprezentaţii muzicale. Vechiul Odeon din Atena fusese construit de Pericle. Celebrul Odeon al lui Herodes Atticus de la Atena se păstrează şi azi în condiţii bune, adăpostind reprezentaţii dramatice şi muzicale.

**** Parte componentă a teatrului antic, unde evoluau corul şi actorii. Celelalte părţi erau teatrul propriu-zis sau *Koilon*, unde luau loc spectatorii şi scena, care ţinea loc de culise.

statuile lui Hermes au fost mutilate. A adăugat că şi-a dat îndată seama că nelegiuirea a fost săvîrşită de aceşti oameni. (40) Întorcîndu-se la Atena, a aflat că fuseseră numiţi magistraţi în vederea anchetei şi că se anunţase o recompensă de o sută de mine * pentru denunţător. Apoi zări pe Eufemos, fratele lui Callias, fiul lui Telocles, şezînd într-un atelier de fierărie. Îl luă cu el şi-l duse în templul lui Hefaistos **, spunîndu-i cele ce v-am relatat eu vouă, anume că ne-a recunoscut pe noi în acea noapte şi că el ar vrea să primească banii cuveniţi drept recompensă mai degrabă de la noi decît de la cetate, fiindcă vrea să ne aibă de prieteni. Eufemos îi mulţumi pentru cele spuse şi-l invită să meargă îndată cu el în casa lui Leogoras pentru ca amîndoi să se întîlnească acolo cu Andocide şi cu ceilalţi care erau interesaţi în această chestiune. (41) Dioclide veni a doua zi, bătu la uşă, întîlni pe tatăl meu, care tocmai pleca, şi-i zise: „Oamenii aceştia nu te aşteaptă pe tine? Orice-ai zice, nu se cuvine să dispreţuieşti astfel de prieteni!" După aceste cuvinte, zicea el, tatăl meu a plecat. În chipul acesta, Dioclide îl distrugea pe tata, fiindcă îl denunţa drept complice. În sfîrşit, noi am declarat, adăugă el, că sîntem hotărîţi să-i dăm doi talanţi *** de argint în locul celor o sută de mine, făgăduite de cetate şi că, dacă vom obţine ceea ce dorim, el va face parte din societatea noastră şi că va trebui să dea şi să primească jurămîntul de credinţă. (42) La acestea Dioclide răspunse că urmează să reflecteze şi noi l-am invitat să meargă la Callias, fiul lui Telocles, ca să se sfătuiască cu el. Astfel el nimici şi pe cumnatul meu. Aşa cum a declarat, Dioclide venit la Callias şi, înţelegîndu-se cu noi, a depus jurămînt de credinţă pe Acropole *, iar noi, deşi ne-am obligat că-i vom da bani în luna următoare, l-am înşelat şi nu i-am dat. Iată ce l-a determinat pe el să vină în senat şi să denunţe faptele...

* Mina, unitate monetară valorînd 100 de drahme şi avînd o greutate de 432 gr. la Atena.

** Templul lui Hefaistos pare să fie templul doric situat la nord-estul Acropolei, cunoscut sub numele de Theseion şi în care se păstra o statuie celebră a lui Hefaistos, lucrată de Alcamenes şi o statuie a zeiţei Atena.

*** Talantul, monetă teoretică, valorînd 6 000 de drahme sau 60 de mine.

III. Denunţul lui Andocide

(61) Iată pricina care m-a făcut să declar în faţa Senatului că-i cunosc pe cei ce au săvîrşit fărădelegea şi să dezvălui amănunţit faptele. Într-o zi, pe cînd eram la masă, Eufiletos ne-a făcut propunerea să mutilăm statuile lui Hermes. Cum eu m-am împotrivit, pentru moment propunerea părea să fi fost părăsită. Dar după cîtva timp, trecînd călare prin piaţa Kynosarghes ** din Atena, am căzut de pe cal, zdrobindu-mi clavicula şi lovindu-mă la cap. M-au dus acasă pe o targă. (62) Dar Eufiletos, aflînd de

* Colina tutelară a Atenei pe care se înălţau celebre monumente de artă ca templul închinat Nikei Apteros, Parthenonul, unde se găsea statuia din aur şi fildeş a zeiţei Atena, şi Erechteionul, închinat zeiţei Atena Polias.

** Loc public la Atena, la poalele colinei Lycabetos, unde se afla un templu al lui Heracles şi un gymnazion pentru exerciţii fizice.

starea în care mă aflam, răspîndi printre prieteni vestea că eu aș fi consimțit la propunerea lui și că de acord cu el, urma să particip la complotul lor și să mutileze statuia lui Hermes de lîngă sanctuarul lui Phorbas *. Eufiletos le vorbea astfel, spre a-i înșela. De aceea statuia lui Hermes de lîngă casa noastră părintească, pe care toți o vedeți și pe care a ridicat-o tribul Aigeis ** este singura din toate statuile lui Hermes din Atena care nu a fost mutilată, deși eu aveam sarcina s-o mutilez, așa cum Eufiletos comunicase prietenilor lui. (63) Înțelegînd că au fost înșelați, conspiratorii se indignară de faptul că mă făcuseră confident al proiectului lor nelegiuit și că eu nu contribuisem cu nimic la realizarea lui. În ziua următoare, Meletos și Eufiletos, venind la mine, îmi spuseră : „Totul a fost îndeplinit, Andocide. Am procedat cum știi. Tu însă, dacă vei socoti nimerit să rămîi liniștit și să taci, ne vei avea de prieteni ca și înainte ; dacă nu, dușmănia noastră îți va aduce pagube mai mari decît cîștigul din partea dușmanilor noștri !" (64) Le-am răspuns că Eufiletos a procedat rău, după părerea mea, și că ei nu trebuie să se teamă de mine și de ceea ce știu, ci mai degrabă de ei înșiși și de fapta pe care au săvîrșit-o. Spre a dovedi adevărul, le-am pus la dispoziție pe sclavul meu pentru a fi torturat și a mărturisi că eu în noaptea aceea, fiind bolnav, nu mă puteam scula din pat. Pritanii au dispus arestarea servitorilor din casa unde se să-

* Sanctuarul lui Phorbas sau Phorbanteion era consacrat unui erou, camarad al lui Tezeu.

** Trib atic.

vîrșise fărădelegea. (65) Spre a afla cine-i îndemnase la aceasta, Senatul și cei însărcinați cu ancheta instruiră afacerea. După cercetările întreprinse, s-a ajuns la concluzia că, din toate punctele de vedere, faptele corespundeau declarațiilor mele și că toate depozițiile martorilor erau de acord. A fost atunci citat și Dioclide. N-a fost nevoie de prea multă vorbă, căci îndată Dioclide mărturisi că a mințit și ceru iertare, indicînd pe aceia ce-l îndemnaseră să spună minciuni. Aceștia erau : Alcibiades Phegusios * și Amiantos din Egina. (66) Cuprinși de frică, ei au plecat în exil. Voi, după ce ați auzit mărturisirea lui Dioclide, l-ați predat tribunalului, pedepsindu-l cu moartea. Mulțumită mie, ați pus în libertate pe cei puși în lanțuri și aflați în preajma morții (pe rudele mele), pe cei exilați i-ați primit din nou în cetate. Apoi, luîndu-vă armele, v-ați întors acasă, eliberați de povara multor primejdii și suferințe. (67) În aceste împrejurări, atenieni, pe bună dreptate, aș putea fi compătimit de voi toți pentru soarta nenorocită de care am avut parte. Din pricina celor întîmplate, eu, care m-am opus lui Eufiletos, cel ce mă sfătuia să mă leg de ei prin jurămîntul cel mai puțin vrednic de respect, eu care l-am combătut și i-am făcut imputările pe care le merita, aș putea fi socotit un om foarte cumsecade. Atunci însă cînd conspiratorii au săvîrșit fărădelegea, eu am păstrat secretul. La producerea denunțului lui Teucros, unii muriseră și alții se aflau în exil. Iar după denunțul lui Dioclide, noi am

* Phegusios — adică originar din demosul Phegunt.

fost închiși, fiind amenințați cu moartea. Atunci în fine am denunțat patru inși, pe Panaitios, pe Diocritos, pe Lysistratos și Chairedemos. (68) Recunosc că aceștia s-au exilat din cauza mea, dar eu am salvat viața tatălui meu, pe a cumnatului meu, viața a trei veri și a șapte alte rude ale mele, care erau pe punctul de a pieri fără nici o vină. Aceștia văd acum lumina soarelui, datorită mie, lucru pe care ei înșiși îl mărturisesc. Iar cel care a turburat întreaga cetate, aruncînd-o în cele mai mari primejdii, a fost dat în vileag de mine și voi ați scăpat de temerile și de bănuielile unora față de alții. (69) Rechemați-vă amintirile voastre, atenieni, și vedeți dacă am spus adevărul. Cei ce cunosc aceste evenimente să le aducă la cunoștință celorlalți. Să fie chemați cei ce au fost eliberați de mine, căci aceștia, cunoscînd exact cele petrecute, ar putea informa mai bine pe judecători. Astfel stau lucrurile, atenieni ; aceștia se vor urca la tribună și vor vorbi cît timp veți voi să-i ascultați ; după aceea eu mă voi apăra în privința celorlalte capete de acuzare...

IV. Peroraţia

(140) Se cuvine în fine, atenieni, să vă gîndiți la încă ceva. Voi treceți în ochii tuturor grecilor drept cei mai generoși și cei mai înțelepți oameni, fiindcă nu v-a preocupat răzbunarea faptelor trecute, ci salvarea cetății și buna înțelegere dintre cetățeni. Într-adevăr, s-au abătut și peste mulți alții nenorociri

tot atît de mari ca și peste voi. A potoli însă neînțelegerile ivite între cetățeni, aceasta, pe bună dreptate, se pare că este meritul unor oameni mărinimoși și înțelepți. Deoarece toți, într-un glas, vă recunosc acest merit, fie că vă sînt prieteni, fie că vă sînt dușmani, nu vă schimbați sentimentele, nici nu lipsiți cetatea de o asemenea glorie și nici nu lăsați să se creadă că voi ați hotărît așa mai mult din întîmplare decît din chibzuință.

(141) Vă rog deci pe toți să aveți față de mine aceleași sentimente pe care le-ați avut față de strămoșii mei, încurajîndu-mă astfel să merg pe urmele lor. Amintiți-vă că ei n-au fost mai prejos decît cei ce au adus cele mai multe și mai glorioase servicii cetății și că ei s-au comportat astfel din multe motive. În primul rînd ei au făcut-o din iubire de patrie în speranța că, dacă vreun pericol sau vreo nenorocire i-ar amenința pe ei sau pe vreunul din urmașii lor, vor obține de la voi ajutor și îngăduință. (142) Se cuvine deci ca voi să le păstrați amintirea, căci virtuțile strămoșilor noștri au fost paza cea mai sigură pentru cetatea întreagă. Atenieni, atunci cînd flotele noastre fuseseră distruse și cînd mulți voiau să arunce cetatea în nenorociri fără leac *, lacedemonienii, cu toate că atunci ne erau dușmani, au hotărît să cruțe cetatea noastră în amintirea virtuților acelor bărbați care aduseseră libertatea Greciei întregi. (143) Cînd faptele strălucite ale strămoșilor noștri au adus salvarea cetății, găsesc că e drept ca și virtuțile strămoșilor mei să mă

* Tebanii, mai ales, doreau distrugerea Atenei.

salveze şi pe mine. Strămoşii mei n-au adus o contribuţie neînsemnată la acţiunile prin care Atena a fost salvată. De aceea este drept ca voi să mă cruţaţi pe mine aşa cum grecii v-au cruţat pe voi înşivă.

(144) Cetăţeni ai Atenei, gîndiţi-vă că, dacă îmi veţi cruţa viaţa, veţi avea în mine un cetăţean cu totul deosebit de cel de pînă acum. Aşa cum bine ştiţi, am fost cîndva putred de bogat, dar am ajuns într-o neagră sărăcie şi lipsă. Mi-am cîştigat apoi existenţa pe căi cinstite, datorită inteligenţei şi iscusinţei mîinilor mele, cu atît mai mult cu cît eram conştient de ce înseamnă să fii cetăţeanul unei astfel de cetăţi şi nu un străin oarecare, ori un metec dintr-o cetate învecinată. (145) Mi-am dat seama cît de mult preţuieşte înţelepciunea şi judecata cea dreaptă şi ce înseamnă să ai de pătimit din pricina unei comportări greşite... Am venit în contact cu multă lume, am dobîndit o bogată experienţă a vieţii. Am stabilit relaţii de ospeţie şi legături de prietenie cu mulţi regi şi cu multe cetăţi, ca şi cu simplii particulari. De aceste prietenii veţi putea beneficia şi voi la momentul potrivit, dacă-mi veţi cruţa viaţa. (146) Aşa se prezintă lucrurile, cetăţeni ai Atenei! Distrugîndu-mă pe mine, nu va mai rămîne nici o mlădiţă din neamul meu, ci el va pieri cu totul, pînă la rădăcina lui. Şi totuşi, existenţa casei lui Andocide şi Leogoras n-a fost pentru voi o pată ruşinoasă. Ea a constituit totuşi o dezonoare pentru voi atunci cînd a locuit în ea Cleofon *, făuritorul de instrumente muzicale, iar eu mă aflam în exil. Căci într-adevăr, n-a fost nimeni dintre voi, care să fi trecut prin faţa casei noastre şi să-şi fi adus aminte că a avut de pătimit din partea alor mei, fie în calitate de cetăţean, fie în calitate de particular. (147) Avînd de multe ori atribuţii militare, ai mei au repurtat în numele vostru izbînzi, atît pe mare cît şi pe uscat şi, deşi au avut multe sarcini şi au mînuit banii voştri, n-au atras nicicînd asupra lor nici cea mai mică dojană; n-au săvîrşit nici cea mai mică greşeală. Nici noi nu ne-am făcut vinovaţi faţă de voi şi nici voi faţă de noi. În acelaşi timp, casa noastră, fiind cea mai veche dintre toate, a fost totdeauna deschisă oricărui om aflat la strîmtoare. Şi nu s-a găsit unul printre aceşti bărbaţi care, adus în faţa judecăţii, să fi cerut bunăvoinţă, în schimbul serviciilor aduse. (148) Chiar dacă ei au murit, nu uitaţi faptele săvîrşite de ei, ci, amintindu-vă de ele, închipuiţi-vă că-i vedeţi în faţa ochilor voştri şi că vă roagă să mă absolviţi de orice pedeapsă. Pe cine oare să aduc la această tribună ca să se roage pentru mine? Pe tata? El nu mai este în viaţă. Pe fratele meu? Nu am fraţi *. Pe copii? Nu am dobîndit încă. (149) Voi îmi sînteţi aşadar şi tată, şi frate, şi copii! La voi mă refugiez, pe voi vă privesc cu ochi rugători şi vă implor. Veniţi-mi în ajutor şi nu consideraţi ca cetăţeni pe tesalieni ** şi pe andrieni ***, sub motiv că cetatea

* De la moartea lui Cleon şi pînă la 404 î.e.n., Cleofon a fost stăpîn veritabil la Atena.

* Se statornicise obiceiul ca rudele îndoliate să fie prezente la proces pentru a impresiona pe judecători.
** Locuitorii Tesaliei, regiune centrală a Greciei continentale.
*** Originari din Andros, insulă la sud-est de Eubeea.

voastră ar fi lipsită de bărbaţi, iar pe cei ce sînt cu adevărat cetăţeni şi care au acest drept şi, fiindcă voiesc, vor putea fi cetăţeni, pe aceia îi sortiţi pieirii. Fără îndoială că nu veţi face una ca asta ! Şi vă mai rog un lucru : daţi-mi cinstirea cuvenită pentru serviciile aduse. Arătîndu-mi încredere, nu veţi fi privaţi de serviciile pe care vi le voi putea aduce şi mai departe, iar, dacă veţi pleca urechea la vorbele duşmanilor mei, veţi regreta mai tîrziu şi nu veţi mai realiza nimic. (150) Aşadar, nu dezamăgiţi speranţele pe care le pun eu în voi ! Acum pretind ca acei cetăţeni, care au dat dovadă în faţa mulţimii de cea mai înaltă virtute, să urce la tribuna de aici, spre a vă da sfaturi potrivit cu ceea ce ştiu ei despre mine. Veniţi aici, tu, Anytos, tu, Kefalos şi voi cetăţeni din tribul meu, aleşi spre a mă apăra, veniţi aici şi tu Trasyllos, şi voi ceilalţi !

Lisias a fost fiul lui Kefalos, renumit pentru atelierele sale de armament, siracuzan de origine. Venind la Atena din îndemnul lui Pericle, şi-a continuat activitatea de pe urma căreia a ajuns la o stare materială înfloritoare. Aici el a trăit treizeci de ani, impunîndu-se în societatea aristocratică prin inteligenţa lui deosebită. Lisias s-a născut la Atena către anul 440 î.e.n. şi a rămas în cetate pînă la vîrsta de 15 ani, primind o educaţie deosebit de îngrijită. Apoi plecă împreună cu fratele său la Thurioi, în Grecia Mare, unde el se ocupă cu retorica, iar fratele său Polemarchos cu filozofia. După dezastrul pricinuit de expediţia Atenei în Sicilia, Lisias şi Polemarchos — ca de altfel toţi partizanii Atenei — au fost nevoiţi să se reîntoarcă la Atena. Prăbuşirea regimului democratic l-a făcut pe Lisias să-şi piardă averea şi i-a pus viaţa în pericol. Atît el cît şi fratele său au fost arestaţi. Ulterior Polemarchos a pierit otrăvit, iar Lisias a scăpat cu viaţă, refugiindu-se la Pireu şi punîndu-şi tot ce i-a rămas la dispoziţia partidului democratic. Revenind la Atena în 403 î.e.n. împreună cu refugiaţii democraţi, a fost răsplătit prin acordarea dreptului de cetăţenie. În această situaţie, el atacă pe Eratostene, unul dintre cei Treizeci de tirani, ca vinovat de moartea fratelui său Polemarchos. Era tocmai în timpul cînd Eratostene se bucura de avantajele amnistiei. Dar la un moment dat, decretul de cetăţenie al lui Lisias a fost atacat ca ilegal, iar el nevoit să se mulţumească cu egalitatea în drepturi civile

(isoteleia) *cu ceilalți cetățeni, situație totuși privilegiată pentru un metec. Ruinat aproape materialicește, fără drept de a se amesteca în treburile politice, a fost obligat să îmbrățișeze meseria de logograf, pe care a practicat-o efectiv pînă la moartea lui, în 380 î.e.n., dobîndind reputația celui mai mare logograf al Atenei.*

Antichitatea a cunoscut 230 de discursuri ale lui Lisias. Nouă ne-au parvenit 35 de discursuri, dintre care patru aparțin genului epideictic sau demonstrativ.

Prin bogăția și varietatea subiectelor abordate, opera lui Lisias este o sursă de prim ordin pentru cunoașterea vieții și moravurilor ateniene.

Limba întrebuințată de el este limba atică, care stilizează cu sobrietate și artă datele limbii vorbite, dîndu-ne o imagine sugestivă a urbanității (asteiotes), *caracteristică a elenului* Kalós Kagathós.

DISCURSUL *ÎMPOTRIVA LUI ERATOSTENE*

Discursul *Impotriva lui Eratostene* este primul discurs judiciar al lui Lisias și singurul pe care l-a rostit el însuși în următoarele împrejurări: cei Treizeci de tirani votaseră moartea lui Lisias și a fratelui său Polemarchos pe aceeași listă cu alți meteci, din cauza averii și a sentimentelor lor democratice. Lisias reuși să fugă iar Polemarchos fu arestat în stradă și obligat să bea cucută. Acuzația lui Lisias privește pe Eratostene, unul din cei Treizeci de tirani care arestase pe Polemarchos și care putea fi făcut răspunzător de moartea lui. Discursul a fost rostit de Lisias probabil la sfîrșitul anului 403 î.e.n., după întoarcerea în cetate a celor izgoniți și după reconcilierea celor două partide, a Pireului și a cetății. Amnistia, care a urmat reconcilierii, prevedea și pe cei Treizeci de tirani, cu condiția ca ei să dea socoteală, adică să-și justifice venitul realizat. Tocmai cînd Eratostene se prezentă pentru a îndeplini această formalitate, Lisias îl chemă în fața justiției, făcîndu-l răspunzător de moartea fratelui său Polemarchos.

In exordiu, oratorul îmbrățișează mai degrabă cauza comună decît o cauză personală. Înainte de a menționa crima lui Eratostene, el vorbește despre crimele celor Treizeci de tirani, acuzîndu-l pe Eratostene de moartea fratelui său. Oratorul îl face solidar pe acesta cu toate fărădelegile celor Treizeci de tirani.

In prima parte a discursului, Lisias se ocupă îndeaproape de obiectul acuzării. Astfel, dă informații despre viața sa și a

familiei sale în Atena sub regimul democratic, povestește împrejurările morții lui Polemarchos, insistă asupra arestării și fugii sale, ca și asupra funeraliilor fratelui său. După acestea urmează argumentarea destinată stabilirii responsabilității acuzatului și respingerii dezvinovățirilor sale.

În partea a doua a discursului, oratorul transformă un proces particular într-unul politic, dovedind că Eratostene a fost părtaș la toate crimele celor Treizeci de tirani. Astfel, înfățișează cariera politică a lui Eratostene, care de la începutul ei l-a situat printre dușmanii poporului, sfîrșind prin a-l integra în rîndurile celor Treizeci de tirani și rămînînd colaboratorul lor fidel la toate fărădelegile lor pînă la sfîrșit. Oratorul își îndreaptă de asemeni atacurile violente și împotriva lui Teramene, citat în favoarea sa de Eratostene. În epilog, oratorul atacă pe Eratostene împreună cu cei Treizeci de tirani și cere condamnarea lor. Sfîrșește cu un apel adresat celor două partide, a celui din Pireu și a celui din Atena, amintește suferințele îndurate pe vremea celor Treizeci de tirani și evocă amintirea celor uciși atunci, care ascultă și cer răzbunare.

ÎMPOTRIVA LUI ERATOSTENE, UNUL DINTRE CEI TREIZECI DE TIRANI, DISCURS PRONUNȚAT DE LISIAS ÎNSUȘI

(Fragmente)

I. Vina lui Eratostene

(1) Judecători, am impresia că este mai greu să sfîrșesc decît să încep acuzația de față, căci oamenii aceștia au săvîrșit fărădelegi așa de mari și de multe, încît cel ce le-ar aminti n-ar putea aduce împotriva lor

acuzații mai grave decît faptele săvîrșite de ei, iar cînd ar voi să spună adevărul, n-ar putea spune totul. Este fatal deci ca acuzatorul sau să-și piardă curajul, sau să nu-i fie îndestulător timpul*. (2) În ceea ce ne privește pe noi, mi se pare că se va întîmpla altfel decît se obișnuia în trecut. Căci pînă acum acuzatorii trebuiau să arate motivul dușmăniei pe care o nutreau împotriva acuzaților, acum însă ei sînt aceia care trebuie să fie întrebați despre dușmănia pe care o au împotriva cetății — oricare ar fi ea — și despre motivul ce l-a făcut să îndrăznească să pună la cale asemenea fărădelegi împotriva ei. Eu totuși gîndesc astfel, nu pentru că n-aș nutri ură împotriva adversarului meu pentru răul ce mi-a pricinuit, ci pentru faptul că toți cetățenii au numeroase motive să se indigneze împotriva adversarului meu atît în ceea ce-i privește pe ei, cît și în numele cetății. (3) În ceea ce mă privește, judecători, deși nu m-am ocupat niciodată cu procesele mele sau ale altora, acum mă văd silit de împrejurări să-l acuz pe Eratostene. Adesea am fost cuprins de o puternică descurajare, de teamă că, din pricina lipsei mele de experiență, nu voi putea prezenta așa cum se cuvine și cu toată energia apă-

* Lungimea discursului era fixată de la început și măsurată prin clepsidră. Grecii nu se serveau de avocați, părțile fiind obligate să-și susțină singure cauza. Pentru a remedia unele inconveniente ale acestui sistem, se făcea apel la un logograf sau la un *synegoros*. Cel dintîi era un profesionist care, în schimbul unei remunerații, compunea un discurs pe care cel în cauză îl debita; *synegoros*-ul își oferea concursul pentru una din părți, fiind direct interesat. Acuzatul sau acuzatorul vorbea numai de formă iar apoi, cu consimțămîntul judecătorilor, intervenea *synegoros*-ul.

rarea în numele meu și al fratelui meu. Cu toate acestea, voi încerca în cuvinte cît mai puține să vă expun faptele, luînd-o de la început.

(4) Părintele meu Kefalos * a venit din îndemnul lui Pericle să se stabilească în această țară. El rămase aici vreme de treizeci de ani și nici el și nici noi n-am intentat vreodată nimănui vreun proces și nici n-am fost acuzați niciciînd de nimeni. Dimpotrivă, cît timp a dăinuit regimul democratic, am trăit în așa fel încît nici noi n-am pricinuit neajunsuri altora, nici alții nu ne-au nedreptățit pe noi. (5) După aceasta, cînd la puterea statului au venit cei Treizeci de tirani **, sicofanți porniți spre rele au declarat că trebuie să mături din cetate pe cetățenii înclinați spre fapte urîte, iar pe ceilalți să-i determine să apuce pe drumul ce duce spre o viață virtuoasă și dreaptă ***. Și, deși s-au dedat la astfel de declarații, ei nu avură curajul să săvîrșească fapte potrivite cu cele ce au declarat. Aceste lucruri voi încerca eu să vi le reamintesc, vorbind mai întîi despre nenorocirile ce s-au abătut asupra mea, apoi despre cele întîmplate vouă.

(6) Teognis și Pison făcură o declarație în Sfatul celor Treizeci de tirani în care arătau că printre

* Kefalos, tatăl lui Lisias, este amintit de Platon la începutul dialogului său *Statul* în termeni elogioși.

** După căderea Atenei în anul 404 î.e.n. și terminarea războiului peloponesiac, spartanii instaurară la Atena un guvernămînt condus de treizeci de oligarhi, între care se numărau Teramene, Critias, unchiul filozofului Platon, și Charicles. După o comportare moderată la început, ei s-au dedat ulterior la acte de cruzime, asasinînd aproape 1 500 de atenieni.

*** Despre aceste măsuri vorbește și Xenofon în *Hellenice* (II, 3, 2).

meteci se găseau unii care erau potrivnici formei de guvernămînt și că era un prilej foarte nimerit pentru a li se impune pedepse ; acest lucru era un pretext doar, în realitate ei urmăreau să-și procure bani *, căci cetatea era cu totul lipsită de mijloace, iar conducerea simțea această lipsă. (7) Ei convinseseră așadar pe ascultătorii care, deși puneau puțin preț pe viața oamenilor, în schimb țineau mult să cîștige bani de pe urma condamnărilor la moarte. Ei luară deci hotărîrea să aresteze zece meteci, dintre care doi să fie oameni săraci. Așa sperau să dovedească în fața publicului că aceste arestări nu erau impuse din dorința de a avea bani, ci în interesul cetății, ca de altfel toate acțiunile lor. (8) Și-au împărțit casele și iată-i porniți la drum. Pe mine mă găsiră stînd la masă cu niște oaspeți. După ce-i alungară pe aceștia, eu fui dat pe mîna lui Pison. Ceilalți însoțitori ai lui Pison se duseră în atelier ** și întocmiră lista sclavilor. Eu îl întrebai pe Pison dacă era dispus să-mi salveze viața în schimbul unei sume de bani. (9) Acesta se învoi cu condiția ca suma să fie destul de mare. Îi răspund că sînt gata să-i dau un talant. În aceste condiții, dînsul căzu de acord. Știam că el nu ține seamă nici de zei și nici de oameni. Cu toate acestea mi se păru că în situația în care mă aflam, era absolut necesar să obțin de la el o mărturie pe bază de jurămînt. (10) El jură blestemîndu-se pe capul

* Afirmațiile lui Lisias sînt confirmate tot de Xenofon în *Hellenice* (II, 3, 22).

** Tatăl lui Lisias, Kefalos, avea un atelier de făurit arme pe care, la îndemnul lui Pericle, îl transportase la Atena (450 î.e.n.).

lui şi al copiilor că-mi va cruţa viaţa în schimbul unui talant şi eu intrai în camera mea şi deschisei cufărul. Văzînd aceasta, Pison intră şi el după mine. Cînd văzu ceea ce era acolo, chemă pe doi dintre însoţitorii lui şi le porunci să ia obiectele din cufăr. (11) Cum el călcase învoiala, luînd trei talanţi de argint, patru sute de stateri ciziceeni *, o sută de darici ** şi patru cupe de argint, îl rugai să-mi lase cel puţin bani de drum. (12) El îmi răspunse că trebuia să mă socot fericit dacă voi scăpa cu viaţă. În momentul cînd ieşeam din casă, ne întîmpinară Melobios şi Mnesitheides***, care veneau de la atelier. Cum ne întîlniră chiar în poartă, ei ne întrebară încotro ne ducem. Pison le răspunse că se ducea acasă la fratele meu, spre a face o percheziţie şi acolo. Pe el îl lăsară să plece, iar pe mine mă invitară să-i însoţesc la Damnippos ****. (13) Apropiindu-se de mine, Pison îmi spuse să tac şi să am curaj că va veni şi el acolo. La Damnippos găsirăm pe Teognis, care păzea pe alţii. Cei doi m-au dat pe mîna acestuia şi apoi plecară. În situaţia în care mă aflam, luai hotărîrea de a înfrunta orice pericol, deoarece eram oricum ca şi pierdut. (14) Îl chemai atunci pe Damnippos şi-i

* Staterul ciziceau era o monedă de electrum, echivalînd cu 28 de drahme atice. Îşi trage numele de la oraşul Cizic, de pe ţărmul asiatic al Mării Marmara.

** Daric — monedă de aur unică pe întreg teritoriul persan, avînd pe de o parte efigia regelui Darius, iar pe cealaltă un arcaş în genunchi, valoarea ei fiind de douăzeci şi şase de drahme de argint atice.

*** Melobios şi Mnesitheides, doi din cei Treizeci de tirani.

**** Damnippos avea legături atît cu cei Treizeci de tirani, cît şi cu Lisias.

spusei : „Vin în casa ta şi te socotesc un prieten ; deşi sînt nevinovat, mi-a fost sortit să pier din pricina averii mele. Fii binevoitor cu mine şi, prin trecerea de care te bucuri, salvează-mi viaţa !“ Damnippos îmi făgădui şi fu de părere că era bine să vorbească cu Teognis, pe care-l credea în stare să mă salveze, în schimbul banilor. (15) În timp ce el discuta cu Teognis (întîmplător îi cunoşteam casa şi ştiam că are două ieşiri), mă hotărîi să fug, cu convingerea că, dacă voi înşela pe paznici, voi fi salvat. În cazul cînd aş fi fost prins, iar Teognis s-ar fi lăsat convins să ia bani, mă gîndeam că eu tot nu voi fi lăsat să plec ; iar dacă acesta ar fi refuzat, eu tot aş fi fost pierdut. (16) În timp ce ei făceau de strajă la poarta curţii, eu fugii, lăsîndu-mă năpădit de aceste gînduri. Cele trei porţi care-mi puteau înlesni fuga, erau toate deschise. Ajungînd la Archeneos armatorul, îl trimisei în cetate pentru a se informa cu privire la fratele meu. La întoarcere îmi destăinui că Eratostene l-a prins pe drum şi l-a dus la închisoare. (17) Aflînd aceste întîmplări, mă dusei cu corabia la Megara. Cei Treizeci de tirani i-au trimis lui Polemarchos ordinul obişnuit pe atunci de a bea cucută *. Nu i s-a îngăduit nici măcar să fie judecat sau să se apere ! (18) După ce, murind, l-au scos din închisoare, nu îngăduiră nici

* Acum se introduce practica otrăvirii cu cucută. Cu acest sistem au fost ucişi 1 500 de atenieni. Executarea acestei pedepse (greceşte *pinein to koneion*) era încredinţată slujitorilor celor Unsprezece (hoi endeca), funcţionari aleşi prin tragere la sorţi pentru a supraveghia închisorile şi executarea sentinţelor. Aşa se explică rolul pe care cei Unsprezece l-au avut pe vremea celor Treizeci de tirani.

măcar ca alaiul mortuar să pornească de la una din cele trei case ale noastre ci, închiriind o baracă, îi expuseră acolo trupul neînsufleţit *. Şi, deşi aveam atîtea vestminte pentru înmormîntare, nu ne îngăduiră să dăm măcar unul celor ce veniseră să ne ceară. Atunci unul dintre prieteni dădu o haină, altul o pernă, fiecare ce putea, spre a-l îngropa. (19) Aceşti oameni se făcuseră stăpîni peste şapte sute de scuturi de-ale noastre, peste o cantitate foarte mare de argint, aur şi aramă, peste bijuterii, mobilier şi atîta îmbrăcăminte femeiască, cîtă nu gîndiseră niciciînd să aibă. Ba, mai mult, dobîndiseră şi o sută douăzeci de sclavi, dintre care pe cei mai pricepuţi îi păstrară pentru ei, iar pe ceilalţi îi lăsară statului. Aceşti oameni au ajuns la atîta lăcomie şi într-atîta îi cuprinse patima urîtă a cîştigului încît, descoperindu-şi firea lor cea adevărată, Melobios smulse cerceii de aur din urechile soţiei lui Polemarchos, atunci cînd femeia pătrunse în baracă. (20) Nu s-au îndurat să ne lase şi nouă nici cea mai mică parte din avere ! Din pricina averii noastre ei ne-au făcut un rău tot atît de mare ca acela la care s-ar deda nişte oameni înverşunaţi din pricina unor mari nedreptăţi. Nu astfel trebuia răsplătit devotamentul nostru faţă de cetate, căci noi ne-am îndeplinit toate sarcinile de horeg ** ce ne-au fost încredinţate, am plătit toate contribuţiile şi nu ne-am

* Funeraliile constau din expunerea celui mort (greceşte: *prothesis*) şi din transportarea acestuia (greceşte : *ecfora*).

** Cel care suporta cheltuielile montării unui spectacol, cinste care revenea doar cetăţenilor bogaţi.

atras vrăjmăşii. Ba pe mulţi atenieni i-am răscumpărat de la duşmani. Aceasta este recunoştinţa pe care ne-o arătau ei nouă, care am înţeles rolul nostru de meteci cu totul altfel decît şi-au înţeles ei îndatoririle lor de cetăţeni *. (21) Cîţi cetăţeni n-au exilat ei în ţară duşmană, pe cîţi n-au executat sau n-au privat de drepturile obişnuite la înmormîntări ! Mulţi dintre cei care se bucurau în cetate de toate privilegiile au fost deposedaţi de ele sau au fost privaţi de drepturile lor. Pe fiicele multora care erau pe punctul de a se mărita le-au împiedicat de la aceasta. (22) Ei au ajuns la atîta îndrăzneală, încît vin să se apere spunînd că nu au săvîrşit nici o fărădelege, nici o faptă reprobabilă. Aş dori ca ei să spună adevărul, întrucît eu n-aş avea decît de cîştigat. (23) În realitate lucrurile s-au petrecut altfel şi în ceea ce priveşte cetatea, şi în ceea ce mă priveşte pe mine. Aşa cum am arătat mai înainte, Eratostene poartă vina uciderii fratelui meu, deşi el n-a suferit nici o nedreptate din partea acestuia şi nici fratele meu nu s-a făcut cu nimic vinovat în faţa cetăţii ; ci acela s-a lăsat dus cu bună ştire de cruzimea lui. (24) Judecători, eu vreau să-l fac să se urce la tribună şi să-l întreb **. Căci aceasta este părerea mea : socotesc că, dacă aş vorbi cu un altul despre el şi în folosul lui, ar fi o impietate ; dar dacă este vorba să-i faci un rău, poţi vorbi

* Menţionarea serviciilor aduse cetăţii este un loc comun întîlnit în numeroase discursuri.

** Întrebarea pusă de acuzator acuzatului şi care era admisă de lege va servi ca punct de plecare pentru argumentare.

chiar cu un om ca el, fără să calci legile credinței și ale pietății *. Urcă-te dar la tribună și răspunde-mi la întrebări :

(25) — Ai arestat pe Polemarchos sau nu ?

— Da, de frică. Am executat poruncile celor ce guvernau.

— Erai în sala Consiliului cînd s-a vorbit despre noi ?

— Da, eram.

— Ai susținut părerea celor ce cereau moartea noastră sau ai combătut-o ?

— Am combătut-o.

— Ca să ne salvăm ?

— Ca să vă salvați.

— Ai socotit că, noi pătimim pe drept sau pe nedrept ?

— Pe nedrept.

(26) Așadar, tu, cel mai ticălos între toți oamenii, pe de o parte făceai opoziție în Consiliu, ca să ne salvezi, iar pe de alta ne arestai ca să ne dai pierzării ? Cînd majoritatea dintre voi avea în mînă scăparea noastră, tu pretinzi că te-ai opus celor ce voiau să ne piardă, iar cînd scăparea sau pieirea lui Polemarchos depindea numai de tine singur, l-ai dus la închisoare ? Apoi pentru că te-ai împotrivit fără nici un folos, după cum singur pretinzi, vrei să fii socotit un bun cetățean, iar pentru că ai arestat și ai dat pieirii pe

* Sentimentul de pietate interzicea ca o rudă a celui mort să i se adreseze ucigașului.

fratele meu, crezi că nu ai de plătit o datorie față de noi și față de aceștia de aici ?

(27) De altfel dacă, așa cum o spune, s-a opus arestării noastre, nu trebuie să i se dea crezare că lui i s-a încredințat această sarcină. Fără îndoială, cei Treizeci de tirani nu în afacerea metecilor căutau să pună la încercare buna-credință a lui Eratostene. Apoi cine era cel mai puțin indicat ca să i se încredințeze această sarcină decît acela care tocmai se opusese, motivîndu-și atitudinea ? De la cine trebuia să aștepte mai puține servicii decît de la acela care se împotrivise intențiilor lor ? (28) Mai mult, cînd atenienii aruncă răspunderea evenimentelor asupra celor Treizeci, scuza mi se pare valabilă, iar dacă cei Treizeci ar arunca greșeala asupra lor înșile, nu credeți că este o atitudine de neadmis ? (29) Dacă în cetate ar fi existat o autoritate * mai mare decît a celor Treizeci de tirani și care să-i fi poruncit să omoare oamenii în disprețul dreptății, poate că indulgența ar fi avut o explicație. Acum pe cine veți pedepsi voi dacă celor Treizeci le este permis să spună că ei au executat poruncile celor Treizeci ? (30) Afară de aceasta, el a arestat pe Polemarchos nu acasă la el, ci pe stradă și l-a dus la închisoare, deși era în puterea lui ca să respecte în același timp și viața lui Polemarchos, și hotărîrile celor Treizeci. Voi vă înfuriați contra tuturor acelora care intră în casa voastră spre a cerceta activitatea voastră sau

* Teoretic vorbind, cei Treizeci de tirani dețineau puterea printr-un decret al poporului, lucru menționat de Xenofon în *Hellenice* (II, 3, 2).

a vreunuia dintre ai voştri*. (31) Cu toate acestea, dacă trebuie să se acorde iertare celor care omoară pe alţii pentru a se salva ei înşişi, pe aceştia i-aţi putea ierta cu mai mult temei. Căci cei trimişi se găseau expuşi unor mari primejdii dacă ar fi refuzat să pornească în cercetare şi să tăgăduiască că au găsit acolo oamenii căutaţi. Eratostene putea să spună că n-a întîlnit pe fratele meu şi apoi că nu l-a văzut. Pentru aceasta el nu avea nevoie de nici o dovadă, de nici un mijloc de control, întrucît chiar dacă duşmanii ar fi voit să-l osîndească pe fratele meu, n-ar fi putut să-l convingă pe Eratostene. (32) Datoria ta, Eratostene, dac-ai fi fost un om cinstit, era să înştiinţezi pe cei nevinovaţi de moartea ce-i aştepta şi nu să arestezi pe cei ce aveau să moară pe nedrept ! Acum faptele tale arată limpede că tu nu eşti un om capabil să se indigneze de cele întîmplate, ci dimpotrivă, te bucuri. (33) De aceea judecătorii trebuie să pronunţe hotărîrea lor după faptele şi nu după vorbele tale. Faptele tale, pe care ei le cunosc, vor constitui un indiciu pentru afirmaţiile făcute de tine în Consiliu, fiindcă este cu neputinţă să aduci martori pentru ceea ce s-a discutat acolo. Căci nouă nu numai că nu ne era îngăduit să asistăm la deliberările voastre, dar nici nu aveam dreptul să rămînem la noi în ţară, aşa încît le este uşor ca, după ce au adus cetăţii tot răul cu putinţă, să spună despre ei că au făcut atîta

* Pentru a compromite un număr important de cetăţeni, cei Treizeci de tirani au obligat atît pe oligarhi, cît şi pe aceia care păstrau oarecare rezervă, să participe la ilegalităţile lor.

bine. (34) Cu toate acestea, nu te contrazic, ci admit, dacă vrei, că tu te-ai opus, în Consiliu, celorlalţi membri. Mă întreb atunci ce neajuns mai mare ai fi putut săvîrşi, dac-ai fi fost de părerea lor, fiindcă, deşi pretinzi că te-ai opus lor, ai dat morţii pe Polemarchos.

Să vedem acum ce aţi fi făcut, dacă întîmplător aţi fi fost fraţii sau fiii acestuia ? L-aţi fi achitat ? Căci Eratostene, judecători, trebuie să dovedească una din două : sau că nu l-a arestat pe Polemarchos, sau că a făcut aceasta cu deplină justificare. El însă a mărturisit că l-a arestat pe nedrept, încît este uşor pentru voi să vă daţi votul. (35) Mulţi şi dintre cetăţeni, şi dintre străini au venit aici ca să afle ce fel de sentinţă veţi da cu privire la aceşti oameni. Concetăţenii voştri la plecare vor şti sau că aceia vor fi pedepsiţi pentru faptele rele, dacă le săvîrşesc, sau că, dimpotrivă, vor deveni tiranii cetăţii, dacă vor reuşi în planurile pe care le urzesc şi egalii voştri, dacă nu izbutesc. Iar străinii aflaţi în Atena vor şti dacă pe drept sau pe nedrept gonesc prin vocea crainicului din cetăţile lor pe tirani*. Căci de vreme ce chiar aceia care au avut de pătimit din partea celor Treizeci îi vor lăsa să plece cînd îi au în mîna lor, desigur, dînşii vor crede că ei sînt cei mai îndreptăţiţi să vegheze asupra voastră. (36) Aşadar, ar fi revoltător dacă chiar pe generalii care au fost învingători în lupta pe mare, fiindcă, după cum declarau ei, din cauza fur-

* Mulţi dintre cei Treizeci de tirani au căutat un refugiu în cetăţile străine.

tunii n-au putut strînge trupurile celor înecaţi, i-aţi pedepsit cu moartea *, socotind că această satisfacţie trebuie dată vitejilor care au murit. În schimb nişte simpli particulari care au făcut cît au putut ca să fie învinşi pe mare şi care, după ce au venit la putere, recunosc că au dat morţii, fără judecată, pe mulţi cetăţeni, n-ar merita ca, atît ei cît şi copiii lor **, să fie pedepsiţi cu cele mai grozave chinuri ?...

II. Politica lui Teramene

(62) Acum vă voi da deslușiri cît mai pe scurt cu privire la Teramene***. Vă cer ca atît în interesul meu cît şi al cetăţii să-mi daţi cuvenita ascultare şi nimeni să nu se întrebe de ce acuz pe Teramene, cînd este vorba de Eratostene. Căci sînt convins că, pentru apărarea sa, Eratostene va invoca şi faptul că el era prietenul lui Teramene şi că a luat parte la aceleaşi acţiuni politice ca şi acela. (63) Ei bine ! Atunci aş

* Lisias face aluzie la generalii participanţi la lupta de la Arginuse (trei insule pe coasta Asiei Mici), în care flota ateniană a repurtat o strălucită victorie asupra peloponesienilor (406 î.e.n.). Dar biruinţa aceasta a fost umbrită de procesul intentat celor zece strategi învingători, învinuiţi de faptul că nu se îngrijiseră de înmormîntarea celor căzuţi în luptă. Şase dintre ei au fost executaţi.

** Unii dintre copii au luptat alături de părinţi împotriva democraţilor.

*** Unul din cei Treizeci de tirani ai Atenei, om politic şi strateg vestit pentru oportunismul lui.

putea crede că Eratostene, dacă ar fi luat parte la conducere împreună cu Temistocle, el s-ar fi lăudat că a lucrat la construirea zidurilor, de vreme ce se făleşte că a colaborat cu Teramene la dărîmarea lor. De fapt, nu mi se pare că se cuvine a compara aceste două personaje : Temistocle a ridicat zidurile împotriva lacedemonienilor, iar omul acesta, înşelînd buna-credinţă a cetăţenilor, le-a dărîmat. (64) Dar oricum ar fi, lucrurile s-au schimbat în altfel decum era firesc ; s-ar fi cuvenit ca prietenii lui Teramene să piară şi ei, afară de aceia care întîmplător i s-ar fi opus ; acum însă văd că ei recurg la amintirea lui pentru a se apăra şi că cei care erau în jurul lui se silesc să fie onoraţi, ca şi cum ne-ar fi adus numeroase servicii, nu mari nenorociri. (65) Mai întîi el s-a dovedit cel mai activ cu prilejul instaurării primei oligarhii *, convingîndu-vă ca să primiţi regimul celor Patru sute **. Tatăl său, care a fost membru al Consiliului pregătitor, urmase aceeaşi politică, iar el, arătîndu-se devotat noului regim, a fost ales strateg de către oligarhi. (66) Şi cît timp s-a bucurat de încredere, el a rămas în funcţia pe care-o primise. Cînd însă văzu că, pe de o parte, Peisandros, Callaischros şi alţii i-o iau înainte şi că, pe de altă parte, poporul nu voia să le mai dea ascultare, în clipa aceea, din invidie faţă de rivalii săi şi de frica voastră, el deveni colaboratorul lui

* Vezi Tucidide, III, 54.

** Regimul celor Patru sute, instituit după dezastrul din Sicilia, era ales pe triburi gentilice, cîte o sută de oameni de fiecare trib.

Aristocrates *. (67) Voind să arate că este credinclos, el acuză pe cei mai buni prieteni ai lui, Antifon și Archeptolemos și-i sorti morții, ajungînd pînă la atîta ticăloșie încît, pentru a cîștiga încrederea oligarhiei, v-a aruncat pe voi în sclavie, iar pentru a cîștiga încrederea voastră, a dat pieirii pe prietenii lui. (68) Încărcat de onoruri și judecat vrednic de cea mai înaltă demnitate, el însuși luînd asupră-și angajamentul de a scăpa cetatea, tot el o făcu să piară, pretinzînd că a găsit soluția cea mai bună și vrednică de o deosebită prețuire. Căci promitea că va obține pacea fără a da ostateci, fără ca să dărîme zidurile și fără ca să predea flota; despre taina aceasta n-a voit să spună nimănui, dar ceru să fie păstrată încrederea în el. (69) Iar voi, atenieni, în timp ce Areopagul ** lucra pentru scăparea voastră și pe cînd mulți oratori combăteau pe Teramene, deși știați bine că ceilalți oameni au secrete numai față de dușmani și că omul acesta nu voia să dea pe față cetățenilor secrete pe care avea să le destăinuie dușmanilor, cu toate acestea i-ați încredințat unui asemenea om soarta patriei, copiii, femeile voastre și pe voi înșivă. (70) De altminteri, el nu îndeplini nimic din ceea ce promisese. El era adînc convins că trebuie să micșoreze și să slăbească cetatea,

* Aristocrates și Teramene sînt prezentați ca dușmani ai politicii celor Patru sute.

** Areopagul, colină la vest de Acropole unde-și ținea ședințele vestitul tribunal care-i purta numele. În secolul al IV-lea î.e.n. Areopagul avea puteri limitate, judecînd cazurile de omucidere cu premeditare, cazuri de otrăvire și incendiere. Datorită vechimii lui, el exercita o deosebită influență morală.

încît vă îndupleca pe voi să primiți condiții despre care nici unul din dușmani nu vorbise niciodată și la care nici un cetățean nu se așteptase. N-a fost silit la acestea de lacedemonieni, ci el însuși le-a propus și anume: distrugerea zidurilor Pireului, înlăturarea regimului politic în ființă, știind bine că, dacă voi nu veți pierde orice fel de speranță, repede vă veți răfui cu el. (71) În sfîrșit, judecători, el nu îngădui ca Adunarea * să se întrunească mai înainte ca momentul, numit de el oportun, să fie cu grijă ales, adică mai înainte de a trimite să vină flota lui Lysandros de la Samos și înainte ca armata dușmanilor să sosească în ținuturile noastre. (72) Atunci, după luarea acestor măsuri și în prezența lui Lysandros, a lui Philochares și a lui Miltiade **, ei au întrunit Adunarea spre a delibera asupra constituției ***, pentru ca nici un orator să nu le facă opoziție și nici să rostească amenințări și pentru ca nici să nu hotărîți ceea ce este de folos pentru cetate, ci să votați măsurile socotite bune de dușmani. (73) Ridicîndu-se, Teramene vă ceru să dați conducerea cetății pe mîna celor Treizeci de bărbați și să adoptați forma de guvernămînt pe care o aducea la cunoștință Dracontide. Iar voi, deși vă găseați într-o situație atît de grea, ați declarat în mijlocul tumultului că nu veți face aceasta, avînd convingerea că voi deliberați în acea zi cu pri-

* Adunarea urma să delibereze asupra formei de guvernămînt.

** Cu excepția primului, ceilalți sînt necunoscuți.

*** Asupra acestei adunări, vezi Xenofon, *Hellenice*, II, 3.

vire la sclavia sau la libertatea voastră. (74) Teramene însă, judecători (vă voi chema pe voi înșivă martori pentru acest lucru), declară că nu-i pasă de tumultul vostru, fiindcă el știa că mulți atenieni fac întocmai ceea ce face el și că vorbele lui corespund cu ideile lui Lysandros și ale lacedemonienilor. Ridicîndu-se după el, Lysandros spuse, pe lîngă alte multe lucruri, că el vă socotește pe voi ca pe unii care ați călcat tratatul și că nu va mai fi vorba despre forma de guvernămînt, ci despre existența însăși a cetății, dacă voi nu veți face cele ce vă cere Teramene. (75) Dintre cetățenii din Adunare, toți cîți erau buni cetățeni, înțelegînd uneltirile lor și constrîngerea întrebuințată, unii rămaseră pe loc și păstrară o atitudine pasivă, alții plecară împăcați în conștiința lor că n-au votat nimic rău împotriva cetății. Alți cetățeni însă, puțini la număr, ticăloși și rău inspirați, votară cele ce li se poruncise. (76) Fusese dată porunca ca să fie aleși zece cetățeni pe care îi propusese Teramene, zece propuși de eforii de curînd instalați și zece dintre cetățenii prezenți în Adunare *. Căci dușmanii noștri vedeau așa de bine slăbiciunea noastră și cunoșteau puterea lor, încît ei prevăzuseră cele ce aveau să se petreacă în Adunare. (77) Și în această privință nu trebuie să-mi dați mie crezare, ci lui Teramene. Într-adevăr, Teramene spunea, apărîndu-se în Consiliu **, toate cuvintele rostite de mine, atunci cînd imputa

* Nu dispunem de alte date cu privire la instaurarea celor Treizeci de tirani.

** Aceste date nu le întîlnim în Xenofon, *Hellenice*, II, 3, 35

celor exilați * că s-au întors grație lui, lacedemonienilor nepăsîndu-le nimic de ei. Îi mustră chiar pe cei ce luaseră parte împreună cu dînsul la conducere că, fiind inspiratorul tuturor rezultatelor obținute în interesul lor, prin mijloacele pe care eu le-am spus, el primi o astfel de recompensă, deși le dăduse dovezi de credință și deși era legat de ei printr-un jurămînt. (78) Ei vor îndrăzni să se fălească că sînt prietenii acestui Teramene, omul care a fost cauza atîtor nelegiuiri și a atîtor fapte rușinoase, unele întîmplate mai de mult, altele mai de curînd. El a murit nu pentru voi **, ci din cauza nelegiuirilor lui și a pierit, primindu-și pe drept pedeapsa sub oligarhie, căci încercase s-o răstoarne. Drept ar fi fost să piară și sub democrație, căci de două ori v-a înrobit, nemulțumit totdeauna de prezent, dorind ceea ce nu avea și împodobind cu numele cele mai frumoase, cele mai groaznice crime pe care el le da ca exemplu...

III. Peroratia

(92) Voiesc ca, înainte de a coborî de la tribună, să amintesc celor două partide, celui din oraș și celui din Pireu ***, cîteva fapte, pentru că exemplul nenorociri-

* Cei ce făcuseră parte din rîndul celor Patru sute priveau favorabil tratatul încheiat cu Sparta.

** O povestire dramatică a faptelor întîlnim în Xenofon, *Hellenice*, II, 3.

*** Port al Atenei, despărțit de golful Faleron prin promontoriul Munichia și peninsula Pireului.

lor ce v-au fost cauzate de aceştia * să călăuzească votul vostru. Mai întîi, voi toţi cîţi aţi rămas în cetate, gîndiţi-vă că aţi suferit o tiranie atît de nemiloasă, încît aţi fost siliţi să duceţi împotriva fraţilor, a copiilor şi a concetăţenilor voştri un război după care, dacă aţi fi fost învinşi, aţi fi avut aceleaşi drepturi ca şi învingătorii, iar dacă aţi fi fost învingători, aţi fi devenit sclavii celor Treizeci. (93) Averea particulară a acestora s-a mărit foarte mult din cauza situaţiei politice **, iar a voastră s-a micşorat din pricina acestui război fratricid ; căci ei nu judecau că este drept să vă facă părtaşi la beneficiile lor, ci vă sileau să participaţi la propria lor discreditare. Ei au arătat atîta dispreţ faţă de voi, încît nu căutau să-şi asigure încrederea voastră, asociindu-vă la beneficii, ci credeau că le veţi fi devotaţi, făcîndu-vă părtaşi la faptele lor ruşinoase. (94) În schimbul tuturor acestor lucruri acum, cînd vă bucuraţi de linişte, este în interesul vostru, ca şi a celor întorşi din Pireu, să-i pedepsiţi în măsura în care vă este posibil. Gîndiţi-vă că, fără cei din Pireu, aţi fi suferit tirania cea mai apăsătoare ; gîndiţi-vă de asemenea că acum voi conduceţi cetatea împreună cu cei mai buni cetăţeni, că duceţi război împotriva duşmanilor, că voi deliberaţi asupra intere-

* Adică Eratostene şi cei Treizeci de tirani.

** Mulţi atenieni rămaşi în cetate s-au îmbogăţit pe spinarea democraţilor.

selor cetăţii. Amintiţi-vă de soldaţii auxiliari * pe care tiranii îi aşezaseră pe Acropole pentru a asigura dominaţia lor şi sclavia voastră. (95) Deşi ar mai fi multe de spus în faţa voastră, mă mărginesc numai la atît. Voi toţi cîţi aţi venit din Pireu, mai întîi amintiţi-vă că armele voastre, după ce aţi dus cu ele multe lupte pe meleaguri străine, v-au fost smulse nu de către duşmani, ci de către aceşti tirani în timp de pace ; amintiţi-vă că ei v-au gonit din cetatea pe care v-au lăsat-o moştenire părinţii şi că cereau extrădarea voastră din cetăţile unde eraţi refugiaţi. (96) De aceea indignaţi-vă împotriva lor, ca atunci cînd eraţi în refugiu ; amintiţi-vă de celelalte nenorociri pe care le-aţi suferit din partea acelora care, ridicînd pe cetăţeni, pe unii din piaţă, pe alţii din temple, îi dădeau pieirii. Pe alţii i-au smuls din braţele copiilor, ale părinţilor, şi al soţiilor lor şi îi sileau să-şi ia singuri viaţa. Nu le îngăduiau nici măcar să aibă parte de o înmormîntare la care aveau dreptul, crezînd că puterea lor este mai presus de orice răzbunare din partea zeilor. (97) Voi toţi cîţi aţi scăpat de moarte, după ce aţi înfruntat nenumărate primejdii, după ce aţi rătăcit prin multe cetăţi, goniţi de pretutindeni, lipsiţi de cele de trebuinţă, unii lăsînd copiii în patria devenită duşmană, alţii în ţară străină, cu toate piedicile ce v-au ieşit în cale, aţi putut ajunge la Pireu. Cu toate numeroasele

* Este vorba de şapte sute de mercenari trimişi de Sparta împreună cu Callibios la cererea celor Treizeci de tirani (vezi Xenofon, *Hellenice*, II, 3, 14).

și marile primejdii înfruntate, voi, bărbați virtuoși cu adevărat, pe unii i-ați eliberat, iar pe alții i-ați readus în patrie. (98) Dar dacă soarta v-ar fi stat împotrivă și n-ați fi izbutit din nou, ați fi luat drumul exilului ca să nu pătimiți aceleași nenorociri ca și prima dată. Căci din pricina unor tirani ca aceștia, deși sînteți nevinovați, n-ar fi ajutat la salvarea voastră nici templele, nici altarele în preajma cărora își găsesc scăparea vinovații înșiși. Iar fiii voștri care ar fi rămas la Atena n-ar fi fost scutiți de insultele lor, iar cei ce și-ar fi dus viața printre străini ar fi căzut în sclavie din pricina unor datorii neînsemnate *, căci n-ar fi avut pe nimeni să le vină în ajutor.

(99) Dar eu nu vreau să vă vorbesc despre toate neajunsurile ce s-ar putea întîmpla cînd mi se oferă prilejul să povestesc ce au săvîrșit cei Treizeci de tirani. Pentru acest lucru ar fi nevoie nu de un singur orator, nici de doi, ci chiar de mai mulți. Cu toate acestea nu mi-a lipsit nici zelul de a vorbi despre templele vîndute de ei, despre templele pîngărite prin prezența lor, despre cetatea pe care au micșorat-o, despre arsenalele pe care le-au distrus și despre cei morți față de care trebuie să vă împliniți datoria cel puțin în clipa aceasta, dacă nu i-ați putut salva cît au fost în viață. (100) Mi se pare că ei ne ascultă și că așteaptă votul vostru spre a vă cunoaște. Ei nutresc credința că cei

* În afara Atenei, sclavia pentru neplata datoriilor era o practică generală.

ce-i vor achita pe vinovați îi vor condamna pe ei înșiși la moarte și că, dimpotrivă, cei ce vor pedepsi pe vinovați vor deveni răzbunătorii lor.

Aici îmi termin acuzația. Voi ați auzit, ați văzut totul, ați pătimit. Acum cînd cei vinovați sînt în mîinile voastre, judecați-i !

DISCURSUL *ÎMPOTRIVA LUI DIOGHEITON*

Acest discurs judiciar a fost compus de Lisias spre a fi rostit de clientul său într-un proces de tutelă în anul 401 î.e.n. Nu avem discursul în întregime, ci numai atît cît ne-a păstrat retorul Dionis din Halicarnas într-o lucrare a sa asupra lui Lisias.

Oratorul începe prin a justifica intervenţia sa în acest proces, după care urmează expunerea faptelor. Diogheiton avea un frate numit Diodot, căruia îi dădu ca soţie pe singura lui fiică. Din această căsătorie se născură doi fii şi o fiică. Înainte de a pleca ca soldat într-o expediţie în Asia, Diodot făcu un testament în care recomanda pe fratele său Diogheiton ca tutore al copiilor ; îi lăsă în păstrare o sumă de bani, îi încredinţă restul averii şi-i dădu sarcina de a plăti mai multe legate, soţiei şi fiicei sale. Toate acestea le expune în exordiu şi într-o parte a naraţiunii clientul lui Lisias şi soţul fiicei lui Diodot.

Diodot moare în luptă lîngă Efes, iar tutela este exercitată de Diogheiton. El recăsătoreşte pe văduva lui Diodot şi fiica sa, iar cînd cel mai mare dintre fiii lui Diodot ajunge la majorat, Diogheiton îl anunţă că fondul de bani lăsat moştenire s-a terminat. Încremeniţi şi adînc turburaţi, orfanii şi mama lor convoacă un consiliu de familie în care mama copiilor învinovăţeşte pe tatăl ei de deturnarea fondurilor încredinţate lui, aducînd dovezile necesare. Apoi oratorul trece la discutarea felului cum au fost întrebuinţate fondurile încredinţate tutorelui, discuţie care

ocupă partea ce ni s-a păstrat din discurs şi în care arată în amănunţime jafurile săvîrşite de tutore.

Antichitatea a preţuit mult acest discurs al lui Lisias, ce se caracterizează prin nota lui de sobru patetism şi prin fineţe psihologică.

ÎMPOTRIVA LUI DIOGHEITON

(Fragment)

I. Exordiu

(1) Dacă interesele asupra cărora există neînţelegere ar fi fost, judecători, mai puţin însemnate, eu niciodată n-aş fi îngăduit acestor tineri să se prezinte în faţa voastră. Socotesc că neînţelegerile între rude sînt un lucru urît şi ştiu că voi osîndiţi nu numai pe cei ce săvîrşesc nedreptăţi, dar chiar şi pe cei care nu pot să suporte, din partea celor apropiaţi, nici cea mai mică atingere a drepturilor lor. Dar fiindcă aceşti copii au fost deposedaţi de o mare avere şi deoarece au fost trataţi în chip mizerabil de aceia de la care ar fi trebuit să se aştepte mai puţin, au alergat la mine, cumnatul lor, fapt care mă obligă să vorbesc pentru ei. (2) Căci eu sînt soţul sorei lor, nepoata lui Diogheiton. După multe insistenţe am convins ambele părţi să încredinţeze neînţelegerea ivită arbitrajului prietenilor, căci doream înainte de toate ca nici un străin să nu fie amestecat în secretele noastre. Dar Diogheiton,

în ceea ce privește bunurile de care era fățiș acuzat, nu se încumeta să se bizuie pe nici unul dintre prieteni, ci a voit să fie dat în judecată, să facă opoziție, să se expună celor mai mari riscuri mai degrabă decît să prevină acuzațiile noastre, procedînd potrivit dreptății. (3) Vă rog deci, dacă vă voi dovedi că acești copii au fost tratați în chip atît de necinstit de bunicul lor, devenit tutorele lor, cum nimeni în Atena n-a fost tratat de străini, vă rog să le dați ajutor potrivit normelor dreptății. Dacă nu, acordați-i deplină încredere acestuia în toate, iar pe noi, de azi înainte, socotiți-ne ca pe niște oameni nelegiuiți. Eu voi încerca să vă informez despre toată neînțelegerea, luînd-o de la început.

II. Expunerea faptelor

(4) Judecători, Diodot și Diogheiton era frați născuți din același tată și din aceeași mamă și-și împărțiseră averea mobilă, iar pe cea imobilă o stăpîneau în comun. Fiindcă Diodot cîștigase mulți bani cu comerțul maritim, Diogheiton îl rugă să ia în căsătorie pe singura lui fiică *. Diodot dobîndi de la ea doi fii și o fiică. (5) După un oarecare timp ** Diodot, fiind

* Legea ateniană, care autoriza căsătoria dintre un frate și o soră, în cazul cînd nu erau născuți din aceeași mamă, încuviința și căsătoria dintre unchi și nepoată.

** Adică după anii 402—401 î.e.n., cînd fiul cel mai mare devenea major.

înrolat ca hoplit sub comanda lui Trasyllos *, chemă la sine pe soția sa, care îi era și nepoată, și pe tatăl acesteia, ce-i era socru și frate și în același timp bunic și unchiul minorilor. Socotind că pe temeiul acestor legături de rudenie, nimănui altcuiva nu se cuvenea să-i încredințeze mai bine tutela copiilor, îi dădu lui Diogheiton un testament și cinci talanți de argint ** (6) Mai mult, îi spuse de o sumă împrumutată cu dobîndă maritimă ***, care se ridicase la șapte talanți și patruzeci de mine****... două mii de drahme în Chersones ***** datorate lui. Și-l însărcină să îndeplinească ultimele sale dorințe, dacă cumva i s-ar fi întîmplat vreo nenorocire; să dea zestre soției sale un talant și mobilele din camera ei și un talant fiicei sale. El mai lăsa soției sale douăzeci de mine și treizeci de stateri ciziceeni. (7) După ce a pus în ordine toate aceste treburi și a lăsat acasă o copie ****** a actului, Dio-

* General atenian, participant la războiul peloponesiac (431—404 î.e.n.) între Atena și Sparta. Expediția despre care este vorba a avut loc între anii 410—409 î.e.n.

** Talantul era greutate și monedă în același timp. Ca greutate a variat între 36 și 27 kg. Ca monedă echivala cu 6 000 de drahme. Diviziunile talantului: mina, a șaizecea parte dintr-un talant; drahma, a suta parte dintr-o mină; obolul, a șasea parte dintr-o drahmă.

*** Banii împrumutați negustorilor care plecau pe mare erau garantați de ipoteca pusă pe corabie și pe încărcătură. Datorită riscurilor călătoriilor pe mare, dobînda era foarte mare.

**** Pare a fi vorba de o sută de mine, cum se va specifica la paragraful 15. Textul prezintă aici lacune.

***** Acești bani probabil au fost împrumutați unui atenian, locuind în Chersonesul Tracic (azi peninsula Galipoli, între golful Melas din Marea Tracică și Helespont).

****** Cum actele originale fuseseră sigilate, familia urma să ia cunoștință de avere și de ultimele dispoziții pe baza copiilor făcute.

dot plecă în expediție sub conducerea lui Trasyllos. Cum lui Diodot i-a fost dat să moară la Efes *, Diogheiton ascunse fiicei sale moartea bărbatului ei și puse mîna pe actele, lăsate de el sigilate, pretinzînd că are nevoie să încaseze cu ajutorul lor împrumuturile maritime. (8) După ce, în fine, aduse la cunoștința soției și copiilor moartea lui Diodot și după ce aceștia îndepliniră datoriile ** lor față de cel decedat, locuiră la Pireu *** în primul an, căci el le lăsase aci toate cele necesare pentru trai. După terminarea proviziilor, Diogheiton trimise copiii în oraș iar pe mama lor o mărită ****, dîndu-i o zestre de cinci mii de drahme, adică cu o mie mai puțin decît îi lăsase bărbatul ei. (9) După șapte ani *****, cînd cel mai mare dintre băieți ajunse la majorat******, Diogheiton, chemîndu-i la el, le-a spus că tatăl lor le-a lăsat douăzeci de mine de argint și treizeci de statere. „Eu am cheltuit mult de la mine, declară el, pentru întreținerea voastră. Cît am avut de unde să cheltuiesc, nu mi-a păsat de

* Efes, azi Aiasoluk, oraș în sudul Lidiei (Asia Mică) la vărsarea rîului Caistru, unul din cele mai însemnate orașe ionice, cu un templu al zeiței Artemis, căruia Herostrat i-a dat foc după tradiție, în noaptea nașterii lui Alexandru cel Mare, pentru a deveni celebru. Reconstruit ulterior de regele Lisimah, templul era socotit printre cele șapte minuni ale lumii antice.

** Obligațiile amintite constau din ridicarea unui cenotaf la care familia aducea anual libații.

*** După moartea tatălui lor, minorii trebuiau să rămînă în casa părintească sau a tutorelui.

**** Sarcina aceasta revenea lui Diogheiton, întrucît văduva lui Diodot se afla sub tutela sa.

***** Procesul pare să fi avut loc în anul 401 î.e.n.

****** În urma jurămîntului depus tinerii deveniți majori adăugau la numele lor numele demosului din care făceau parte.

nimic. Acum însă mă găsesc și eu în încurcătură. Tu, fiindcă ai ajuns la vîrsta majoratului și ai devenit bărbat, îngrijește-te de acum încolo să cîștigi cele necesare pentru trai!“ (10) Înspăimîntați la auzul acestor vorbe și cu ochii plini de lacrimi plecară la mama lor și împreună cu ea veniră la mine. Într-o situație jalnică și izgoniți fără milă, îmi cereau plîngînd să nu îngădui să fie jefuiți de averea părintească și nici să ajungă în sărăcie din cauza unor oameni ce n-ar fi trebuit să se poarte astfel și-mi cereau să le vin în ajutor și sorei lor, și lor înșile. (11) Cîte și mai cîte nu s-ar putea povesti despre jalea care a cuprins atunci casa mea! În cele din urmă, mama lor mă rugă și stărui să chemăm pe tatăl ei, Diogheiton și pe prieteni, zicînd că, deși mai înainte vreme nu avusese prilej să vorbească în fața bărbaților *, grozăvia nenorocirilor ei o va sili să ne arate toată mizeria lor. (12) Ducîndu-mă la Hegemon, soțul fiicei lui Diogheiton, îmi arătai față de el toată indignarea de care eram cuprins. Vorbii despre aceasta și celorlalte rude și prietenilor și rugai pe Diogheiton să vie să ne explice chestia moștenirii. Diogheiton la început refuză, dar pînă la urmă fu silit de prieteni. După ce ne-am adunat, fiica sa l-a întrebat: „Ce inimă ai tu, de te porți astfel față de acești copii, tu, care ești fratele tatălui lor, tatăl meu, unchiul și bunicul lor? (13) Chiar dacă nu ți-ar fi rușine de oameni, ar trebui să te temi de zei, tu care ai primit de la fratele tău, atunci cînd s-a

* Femeia la greci nu frecventa societatea bărbaților și nu lua cuvîntul decît în fața unor rude apropiate.

îmbarcat, cinci talanți în păstrare. Cu privire la acești talanți sînt gata să jur pe acești copii și pe cei ce i-am născut după ei, în orice loc mi-ai spune *. Cu toate acestea, eu nu sînt atît de nenorocită și nici atît de avidă după bani ca, după ce am jurat pe copiii mei, să vreau să părăsesc viața și să las ca averea tatălui lor să fie în chip nedrept sustrasă !" (14) Femeia l-a mai acuzat că a primit șapte talanți dobîndă pentru un împrumut maritim și patru mii de drahme și-i puse în față un registru cu însemnarea sumelor. Căci în pribegia lor, cînd au plecat din demosul Collytos **, pentru a merge în casa lui Phaidros, copiii găsiră din întîmplare registrul rătăcit și îl aduseseră la ea. (15) Ea mai dovedi că el primise o sută de mine împrumutate cu dobîndă obișnuită *** și o a doua sumă de două mii de drahme, precum și mobilă de preț. Mai mult, familia primea în fiecare an grîu din Chersones ****.(16) „Și tu, zise ea, ai socotit drept să gonești din casa lor pe acești orfani, care-ți sînt nepoți, îmbrăcați în zdrențe și fără încălțăminte, fără un sclav care să-i însoțească*****, fără învelitoare de pat,

* Cel ce pretindea jurămîntul, fixa locul, ziua și modalitatea depunerii acestuia.

** Demos urban al Aticei, la nord de Acropole, aparținînd tribului Aigeis, devenit celebru prin dialogul lui Lucian *Timon sau Mizantropul*, a cărui acțiune se petrece la Colyttos.

*** Dobînda era de 12—18%, deci mult mai mică în comparație cu cea realizată de pe urma împrumuturilor maritime.

**** Din paragraful șase al discursului rezultă că familia era în posesia unei creanțe de 2 000 de drahme în Chersonesul Tracic.

***** Copiii de familii înstărite nu ieșeau din casă pînă la vîrsta de șaisprezece ani decît însoțiți de un pedagog, care-i supraveghea.

fără îmbrăcăminte, fără mobilele pe care le lăsase tatăl lor și fără banii pe care acesta îi lăsase în păstrare la tine. (17) Și acum tu crești pe copiii pe care îi ai de la mama mea vitregă în mare îmbelșugare și lux (în privința aceasta tu ai dreptate), iar pe copiii mei îi nedreptățești și, gonindu-i în chip rușinos din casă, te grăbești să-i aduci în pragul sărăciei, măcar că au fost cîndva bogați. Și tu săvîrșești astfel de fapte, fără să te temi nici măcar de zei ! De mine, care știu totul, nu te rușinezi ! De fratele tău, nu-ți amintești, iar pe noi toți ne socotești mai prejos decît banii !" (18) Atunci, judecători, auzind cîte învinuiri înspăimîntătoare îi adusese fiica lui Diogheiton, noi, toți cîți eram de față, am rămas foarte impresionați de faptele acestui om. Privind spre copii, ne gîndeam la marea nenorocire ce se abătuse asupra lor ; ne venea în minte figura celui dispărut. Ne gîndeam la tutorele nedrept, la greutatea de a găsi pe cineva care să merite să-i încredințezi bunurile tale. Nimeni dintre cei de față n-a mai putut scoate o vorbă și, plîngînd alături de cei ce pătimiseră atîta, ne-am despărțit de ei, plecînd în tăcere...

DISCURSUL *PENTRU APĂRAREA LUI MANTITHEOS* *

Discursul intitulat ***Pentru apărarea lui Mantitheos*** este un document de preţ pentru cunoaşterea instituţiei cavalerilor. Ales în 390 î.e.n. în Consiliu *(bulé)*, Mantitheos, apărat de Lisias, este supus examenului cerut în general tuturor magistraţilor la intrarea în funcţiune şi care trebuiau să dovedească că duseseră o viaţă exemplară.

Acuzaţia adusă lui Mantitheos era aceea că servise în calitate de cavaler, în timpul regimului celor Treizeci de tirani, şi pe baza căreia duşmanii căutau să-l excludă din *bulé*.

Apărarea lui Mantitheos are ca scop să dovedească că n-a avut calitatea de cavaler în timpul celor Treizeci de tirani, adică inexactitatea faptului imputat.

PENTRU APĂRAREA LUI MANTITHEOS

(1) Judecători, aş fi rămas deosebit de îndatorat faţă de acuzatorii mei, dacă n-aş fi fost adînc încre-

* Traducerea şi prezentarea acestui discurs aparţin Mariei Marinescu-Himu.

dinţat că ei vor să-mi aducă cu orice preţ prejudicii; eu însă socot că cel mai mare serviciu pe care-l poţi face unui om calomniat este acela de a-i da posibilitatea să-şi justifice felul lui de viaţă. (2) Încrederea pe care o am mă face să nădăjduiesc că eventualii mei duşmani îşi vor schimba atitudinea faţă de mine, îndată ce vor fi luat cunoştinţă de faptele săvîrşite de mine şi că pentru viitorime voi conta printre cetăţenii cei mai demni. (3) Judecători, în cazul cînd nu voi izbuti să arăt decît faptul că sînt un adept devotat al regimului şi că am trecut prin aceleaşi primejdii ca şi voi, nu mă voi mulţumi cu atît. Dimpotrivă, dacă vă voi arăta că viaţa mea de pînă acum a fost o viaţă de om modest, cu alte cuvinte o viaţă care nu are nimic comun cu zvonurile şi intrigile răspîndite de duşmanii mei, vă rog să acceptaţi să mă număr printre membrii juriului, iar pe aceşti acuzatori să-i treceţi în rîndurile oamenilor netrebnici.

Cel dintîi lucru pe care-l voi dovedi este acela că n-am avut calitatea de cavaler * în timpul dominaţiei celor Treizeci de tirani ** şi că n-am luat parte la conducerea lor. (4) Înainte de dezastrul de la Helespont am fost trimis de tatăl meu împreună cu un frate al meu, la Satyros, regele Pontului *** şi nu ne-am re-

* În general cavalerii erau socotiţi susţinători activi ai oligarhilor.

** Regimul celor Treizeci de tirani a fost instaurat la Atena în anul 411 î.e.n.

*** Mai exact în Chersonesul Tauric (Crimeia), grînarul care aproviziona Atena.

întors în patrie decît cu cinci zile înainte de sosirea la Pireu * a celor refugiaţi de la Phyle **. Reiese deci clar de aici că în timpul cînd avea loc schimbarea regimului şi dărîmarea zidurilor cetăţii, noi ne aflam departe de ţară. (5) De altfel, nu era nicidecum indicat ca în nenorocirea ce se abătuse asupra noastră să ne amestecăm în primejdiile altora şi nici nu pot crede că cei Treizeci de tirani ar fi putut încredinţa un post de conducere unor oameni care lipsiseră din Atena şi care nu aveau să-şi impute nimic, ba dimpotrivă, cei Treizeci de tirani pedepseau cu decăderea din drepturi chiar pe aceia care-i ajutaseră la răsturnarea regimului democratic. (6) În al doilea rînd vă voi dovedi că este o naivitate să cauţi în tabele numele acelora care au avut demnitatea de cavaleri, căci *tocmai* din aceste tabele lipsesc mulţi din aceia care au mărturisit că au avut această calitate. În schimb printre cavaleri figurează numele unora care lipsesc din patrie. Dar iată care este dovada cea mare grăitoare : întorcîndu-vă din exil, aţi decretat că phylarchii *** sînt obligaţi să aducă la cunoştinţă numele tuturor cavalerilor din timpul regimului celor Treizeci de tirani, spre a cere îndărăt de la ei sumele acordate de stat pentru echiparea lor. (7) În ceea ce mă priveşte, declar că nimeni nu va putea dovedi că am fost înscris de phylarchi, că am primit vreo subvenţie, ori că am fost executat de funcţionarii însărcinaţi cu adunarea banilor. Putem deduce

* Faptele s-au petrecut în primăvara anului 403 î.e.n.
** Un demos al Aticei.
*** Comandanţii corpurilor de cavalerie.

deci cu uşurinţă că phylarchii erau în mod sigur pedepsiţi prin amendă dacă n-ar fi mărturisit pe toţi aceia care primiseră ajutoare băneşti. Se cuvine dar să aveţi mai multă încredere în registrele phylarchilor decît în tabele, căci după tabele oricine îşi poate radia numele. În registre erau trecuţi în mod obligatoriu toţi cei ce serviseră în calitate de cavaleri şi al căror nume trebuia făcut cunoscut publicului. (8) Judecători, de altfel eu n-aş fi tăgăduit faptul că am fost cavaler, spunînd că este o crimă. Dac-aş fi fost cavaler — un cavaler de pe urma căruia să nu fi suferit nici cetatea şi nici cetăţenii — aş fi pretins să fiu admis la proba de verificare. De altfel, constat că nici voi nu socotiţi o vină faptul că cineva a avut rangul de cavaler în timpul celor Treizeci de tirani. Dovadă stă faptul că mulţi dintre foştii cavaleri au fost aleşi senatori, strategi şi comandanţi. Aflaţi aşadar că n-am luat cuvîntul ca să mă apăr decît pentru faptul că acuzatorii mei au îndrăznit să spună în faţa publicului lucruri neadevărate la adresa mea. Martor, urcă şi depune mărturie !

(Mărturia.)

(9) Socot că nu trebuie să insist prea mult în privinţa acuzaţiei ce mi se aduce. Dacă în celelalte feluri de acuzare se cuvine să te aperi cu privire numai la faptele ce ţi se impută, în procesele de dokimasie *,

* Dokimasia, examen de verificare impus magistraţilor la numirea în funcţiune.

ești dator să dai socoteală de toate actele tale. Pentru aceasta solicit atenția voastră și eu voi fi cît se poate de scurt.

(10) Din puțina avere ce-mi rămăsese în urma nenorocirilor ce s-au abătut asupra tatălui meu și asupra cetății, mi-am căsătorit două surori, dînd fiecăreia de zestre 30 de mine. Restul averii l-am împărțit cu fratele meu în astfel de condiții, încît el să poată susține totdeauna că este mai avut ca mine. Iar dacă privim acum raporturile mele cu concetățenii, socot că n-a existat nimeni să se plîngă împotriva mea. (11) Atît am avut de spus în privința chestiunilor care mă interesează direct. În privința raporturilor mele cu societatea cel mai bun indiciu al *purtării mele demne* este faptul pe care-l veți observa chiar voi și care va reieși din expunerea mea și anume că toți tinerii care se ocupă cu jocurile, cu băutura sau cu alte distracții vătămătoare îmi sînt dușmani și răspîndesc la adresa mea zvonuri multe și neîntemeiate. Și cu toate acestea este fapt evident că dac-aș fi avut și eu aceleași vicii ca și ei, ar fi avut față de mine o atitudine cu totul diferită. (12) Procese n-am avut de nici un fel, nici publice, nici particulare și nici măcar un denunț și cu toate acestea vedeți pe alții care au fost amestecați adesea în asemenea procese. Observați atitudinea pe care am avut-o în timpul expedițiilor și pericolelor prin care a trecut cetatea noastră. (13) Mai întîi cu ocazia încheierii tratatului de alianță cu beo-

țienii, cînd trebuia să venim în ajutorul cetății Haliart *, cu toate că eram trecut în catalogul cavalerilor de către Orthobulos **, iar după cum îmi dădeam seama părerea curentă era aceea că nu exista nici un motiv de temere pentru cavaleri și că hoplîții erau expuși, alții treceau ilegal în rîndul cavalerilor fără să fi fost supuși examenului ***, eu l-am căutat pe Orthobulos și i-am spus să mă radieze de pe listă, căci socot rușinos faptul că în timp ce cei mai mulți plecau să înfrunte primejdia, eu să caut să-mi asigur în această campanie un loc liniștit. Urcă la tribună, Orthobulos !

(Mărturia.)

(14) În timp ce concetățenii mei se adunaseră în vederea expediției, fiind informat că unii dintre ei, oameni cinstiți și patrioți zeloși, nu dispuneau de bani pentru echipament, am socotit că era o datorie pentru cei bogați să vină în ajutorul celor lipsiți și nu numai că am îndemnat și pe alții să facă acest gest, dar eu însumi am dat cîte 30 de drahme la doi dintre concetățenii mei. N-am făcut acest lucru fiindcă eram mai bogat, ci pentru că voiam să dau pildă și altora. Voi, concetățenii mei, urcați aici și confirmați cele spuse de mine.

---

* Este vorba de lupta de la Haliart din anul 395 î.e.n.

** Cavalerii erau recrutați de ofițeri anume desemnați care încredințau listele hiparchilor și phylarchilor.

*** Este vorba de examenul numit dokimasia

(Martori.)

(15) După aceasta, onorat juriu, cînd a avut loc expediția la Corint * cînd toți socoteau pericolul inevitabil, în timp ce unii se retrăgeau din fața atacului, eu am căutat să lupt chiar în primele rînduri. Ba mai mult, cu toate că tribul nostru fusese înfrînt și că mulți își aflară acolo sfîrșitul, eu m-am retras din luptă numai după ce s-a retras Trasibul **, acel mîndru stirian care învinuia pe toți de lașitate. (16) Apoi cînd după cîteva zile am ocupat punctele strategice cele mai importante din Corint și am obligat pe dușmani să nu se mai poată apropia, atunci cînd Agesilau *** năvălise în Beoția iar comandanții hotărîseră să trimită cîteva unități în ajutorul celor din Beoția, atunci cînd groaza îi cuprinsese pe toți (și, pe drept cuvînt, căci era o primejdie ca niște oameni care abia se salvaseră să cadă în altă nenorocire), eu am venit în fața taxiarhului și i-am cerut să trimită în luptă unitatea noastră fără să mai tragă la sorți. (17) În felul acesta, dacă unii dintre voi se mînie împotriva acelora care pretind că au veghiat asupra cetății și care în realitate caută să se sustragă în fața pericolelor, o asemenea opinie despre mine ar fi nedreaptă ; eu nu numai că am adus la împlinire plin de zel poruncile date, ci am avut și curajul să înfrunt

* Expediția la Corint a avut loc în anul 394 î.e.n.

** Este vorba de Trasibul care a restabilit democrația în anul 403 î.e.n. Lupta amintită a avut loc la Nemeea.

*** La întoarcerea regelui spartan Agesilau din Asia, armata grecească a încercat să-i bareze drumul spre Beoția. Agesilau a înfrînt rezistența în lupta de la Coroneea din anul 394 î.e.n.

primejdiile. Și eu am săvîrșit aceste lucruri nu ca unul care nu-și da seama de greutatea unei lupte de dus împotriva lacedemonienilor, ci cu intenția că, dacă aș fi fost vreodată acuzat pe nedrept, să fiu apreciat de voi pe baza acestor fapte ca un om de ispravă și să obțin dreptatea cu prisosință. Acum, urcați, martori, la tribună !

(Martorii.)

(18) M-am aflat totdeauna în primele rînduri în timpul expedițiilor și în timpul retragerilor m-am situat ultimul. Pe temeiul acestor fapte poți constata în viața publică dorința de a face bine și simțul disciplinei. Dar faptul că porți plete *, nu este un motiv ca să fii judecat rău. Asemenea obiceiuri nu pricinuiesc rău nimănui, nici particularilor și nici cetății. În schimb oameni care nu tremură în fața dușmanului cînd văd pericolul vă sînt tuturor de folos. (19) Nu aparențele trebuie să trezească simpatia ori antipatia ; căci oamenii trebuiesc judecați numai după faptele lor. Mulți dintre oamenii care au avut o vorbă dulce și care s-au îmbrăcat modest au pricinuit multe rele, în timp ce alții care nu acordă importanță acestor lucruri, v-au adus mari servicii.

(20) Eu am credința, membri ai juriului, că a mai existat o pricină care a făcut pe unii să se răzvrătească împotriva mea : este faptul că am încercat să vorbesc în fața adunării, de cînd eram foarte tînăr.

* Portul pletelor erau un semn distinctiv al membrilor corpului de cavalerie.

La început am vorbit împins numai de probleme de ordin particular. Apoi însă recunosc şi eu că m-am avîntat mai mult decît trebuia. Aveam în minte exemplul strămoşilor mei care o clipă n-au încetat să se intereseze de treburile cetăţii. (21) De altfel — ca să vorbim deschis — eu mi-am dat seama că trebuie să fii înzestrat cu un astfel de caracter pentru a avea trecere în faţa voastră. În astfel de împrejurări cine n-ar fi fost îndemnat să lucreze şi să pledeze pentru patria lui ? La urma urmei nu aveţi nici un drept să vă mîniaţi împotriva mea, căci dacă voi sînteţi cei vinovaţi vă revine şi sarcina de a mă judeca !

DISCURSUL *ÎMPOTRIVA NEGUSTORILOR DE GRÎU*

Atica nu produce destul grîu pentru consumaţie, de aceea era nevoie de importarea lui. Spre deosebire de comerţul cu alte mărfuri, comerţul de cereale era reglementat de legi şi supravegheat de magistraţi speciali. Din acest discurs se vede că două categorii de negustori se ocupau cu acest comerţ : importatorii sau negustorii maritimi şi intermediarii sau vînzătorii cu amănuntul. Foarte adesea şi unii şi alţii erau meteci. Aceste două categorii, cînd se înţelegeau între ele în paguba consumatorilor, cînd erau în conflict, după cum se vede din acest discurs. Cu controlul comerţului şi cu supravegherea negustorilor cu amănuntul erau însărcinaţi magistraţi numiţi sitofilachi.

Printre legile restrictive era una care interzicea revînzătorilor de grîu să cumpere mai mult de cincizeci de formii (probabil coşuri). Clientul lui Lisias dă în judecată pe mai mulţi meteci, negustori de grîu, pentru că au călcat această lege. Afacerea este adusă înaintea Consiliului, unde unii membri au propus pentru acuzaţi pedeapsa cu moartea, fără judecată. Clientul lui Lisias, el însuşi membru al Consiliului, s-a opus acestei execuţii sumare şi a convins pe colegii săi să se respecte formele legale ale justiţiei. Astfel, după prima judecare înaintea Consiliului, cînd acesta, lucrînd în baza tradiţiei ca organ al justiţiei penale, a dat, în ciuda legii, o sentinţă de condamnare, negustorii de grîu sînt aduşi în faţa unui tribunal care acum avea să facă o judecare definitivă,

Împrejurările în care s-a produs acest proces sînt următoarele. În Atena, în momente de criză, izbucneau violente reacțiuni populare împotriva negustorilor de grîu. Epoca războiului cu Corintul (395—386 î.e.n.) a fost o perioadă grea, cînd Atena, în urma succeselor ei intermitente, era departe de a-și recuceri supremația asupra mării. Aprovizionarea cu mărfuri și transportarea lor pe mare erau nesigure, iar negustorii încercau să profite de această situație. Răspîndirea de știri rele, ba chiar false, provoca ridicarea prețurilor la mărfuri. O aluzie la astfel de comportări ale negustorilor permite datarea acestui proces în anul 386 î.e.n.

Deși prețurile depindeau de importatori, furia populară s-a îndreptat împotriva negustorilor cu amănuntul, care erau mai aproape. De altfel, interdicția pentru negustorii cu amănuntul de a nu cumpăra mai mult de cincizeci de formii de grîu nu era o soluție efectivă. De aceea unul dintre sitofilachi, Anytos, în anul 388—387 î.e.n. sfătui pe negustorii cu amănuntul să se coalizeze împotriva importatorilor, pentru a-i sili să scadă prețurile. Astfel ei ar cîștiga și n-ar pierde, deși Anytos indica un profit de numai un obol la o medimnă *.

Însă acțiunea, astfel pusă la cale, înlesnea ocolirea legii. Legea în sens strict oprea și o asociație și un individ de a cumpăra mai mult de cincizeci de formii. Negustorii sînt învinuiți de acordul încheiat, așa încît, pe lîngă delictul de acaparare, se întrevedea și un delict de coaliție. Deși prevăzut de lege, dreptul de asociație, care era deschis pentru toți, oferea totuși uneori un motiv foarte ușor de plîngere.

În rezumat ar fi trebuit învinuit sitofilacul Anytos pentru sfatul său, dar el era descărcat de funcție și deci nu putea fi urmărit. Importatorii sînt menajați — căci era nevoie de ei — singurii pasibili de pedeapsă erau negustorii cu amănuntul.

* Medimna (grecește medimnos) echivala cu 51,84 litri, adică cu aproape o jumătate de hectolitru.

ÎMPOTRIVA NEGUSTORILOR DE GRÎU

(1) Judecători, au venit la mine mulți oameni, nedumeriți de faptul că eu acuz în fața Consiliului * pe negustorii de grîu; tot ei spuneau că, oricît de mult ați fi convinși de vinovăția lor, voi îi veți socoti calomniatori pe cei care-i acuză.

(2) Atunci cînd pritanii au adus cazul acestor negustori în fața Consiliului, ei s-au îndîrjit atît de mult, încît unii dintre oratori au susținut că ei trebuia să fie dați pe mîna celor Unsprezece (spre a fi executați) fără a mai fi judecați. Cum eu am socotit un lucru grav ca tocmai Consiliul să creeze asemenea precedente, m-am sculat și am declarat că după părerea mea negustorii de grîu trebuie să fie judecați după procedura legală **, gîndindu-mă că, dacă ei au săvîrșit fapte vrednice de pedeapsa cu moartea, voi, în aceeași măsură ca și noi, veți da o dreaptă sentință; iar dacă nu sînt cu nimic vinovați, ei nu trebuie să piară fără a fi judecați. (3) Deoarece Consiliul a încuviințat

* Consiliul celor Cinci sute avea sarcina de a se ocupa cu chestiunile privitoare la război și pace, la reglementarea comerțului, la controlul funcționarilor publici, dar mai ales cu cercetarea prealabilă a problemelor ce trebuiau supuse Adunării poporului. Sediul Consiliului era *Bulevterion*-ul, în care se afla un altar al zeiței Hestia. Membrii Consiliului beneficiau de o îndemnizație de cinci oboli pentru fiecare ședință. La intrarea în funcțiune erau supuși unui control, iar la expirarea mandatului erau obligați să prezinte o dare de seamă.

** Din această indicație putem trage concluzia că în acel moment Consiliul celor Cinci sute nu mai avea împuternicirea să condamne fără drept de apel.

această părere, unii au încercat să mă calomnieze, afirmînd că eu am vorbit astfel pentru ca negustorii de grîu să scape de consecinţe. Cînd s-a judecat procesul lor, eu am dovedit în faţa Consiliului că, de fapt, învinuirea ce mi s-a adus a fost neîntemeiată. În timp ce ceilalţi păstrau tăcerea, eu m-am ridicat şi am acuzat pe cei vinovaţi, arătînd tuturor pînă la evidenţă că eu n-am vorbit în interesul negustorilor de grîu, ci am luat apărarea legilor statornicite. (4) Aşadar, am început să acuz ca să mă apăr împotriva calomniilor, cred însă că ar fi ruşinos să mă opresc, înainte ca voi să vă fi pronunţat asupra lor, aşa cum veţi socoti că este drept.

(5) Mai întîi, urcaţi-vă la tribună !

— Spune-mi, tu eşti metec ?

— Da.

— Dacă eşti metec, nu trebuie să te supui legilor sau poţi face ce vrei ?

— Trebuie să mă supun.

— Oare socoteşti că meriţi un alt tratament decît moartea, dacă ai săvîrşit, împotriva legilor, vreo faptă pe care ele o pedepsesc ca atare ?

— Fără îndoială.

— Răspunde-mi deci dacă recunoşti că ai cumpărat mai mult de cincizeci de coşuri, aşa cum îngăduie legea ?

— Am cumpărat conform ordinului magistraţilor.

(6) Ei bine, judecători, dacă el va dovedi că există o lege care să permită negustorilor de grîu să cumpere fără măsură, în urma unui ordin al magistraţilor, achi-

taţi-l ; dacă nu, este drept ca voi să-l condamnaţi. Căci noi v-am adus o lege care interzice oricărui locuitor din cetate să cumpere, o dată, mai mult de cincizeci de coşuri de grîu.

(7) Trebuie dar, judecători, să tragem concluzia că acuzaţia mea este întemeiată, fiindcă el recunoaşte că a cumpărat grîu cu grămada, lucru oprit cu hotărîre de lege ; iar voi aţi jurat că veţi judeca conform legilor. Cu toate acestea, pentru ca voi să vă convingeţi că el acuză pe nedrept pînă şi pe magistraţi, e necesar de a stărui mai mult asupra declaraţiilor lui. (8) Fiindcă negustorii de grîu aruncă greutatea răspunderii asupra magistraţilor, i-am citat pe aceştia şi i-am întrebat. Şi patru dintre ei declarară că nu ştiu nimic despre chestiunea aceasta ; numai Anytos * declară că, în iarna trecută, cînd preţul grîului era ridicat, pe cînd negustorii se supralicitau şi luptau unii cu alţii pentru preţ, i-a sfătuit să pună capăt concurenţei lor, socotind că era în interesul vostru, clienţii lor, ca ei să cumpere pe un preţ cît mai scăzut ; căci cîştigul lor trebuia să fie numai de un obol **. (9) Dar că el nu le-a poruncit să acapareze grîul *** şi că i-a sfătuit numai să nu se concureze între ei, pentru aceasta

---

* Unul dintre magistraţii însărcinaţi cu supravegherea comerţului cerealelor, care a căutat să pună capăt speculei cu grîul, încercînd să convingă pe negustori să reziste asaltului importatorilor de grîne, care pretindeau preţuri exorbitante.

** Obolul era cea mai mică unitate monetară, a şasea parte dintr-o drahmă.

*** Se pare că se formase o adevărată coaliţie a negustorilor de grîu pentru acapararea mărfii în cantităţi enorme. Contravenienţii erau de obicei meteci.

vă voi aduce ca martor pe însuşi Anytos. Şi apoi se va vedea că Anytos le-a dat acest sfat în timp ce Consiliul de anul trecut era încă în exerciţiul funcţiunii, iar aceştia, cum se ştie, s-au făcut vinovaţi de acaparare în acest an.

(Mărturia.)

(10) Aţi auzit deci că nu din porunca magistraţilor, negustorii au strîns grîu peste măsură. Cred că, dacă am presupus că ei spun adevărul, acest lucru ar contribui nu la apărarea lor, ci la acuzarea magistraţilor. Căci textul legilor arată lămurit în privinţa aceasta că sînt susceptibili de pedeapsă atît cei care contravin legilor, cît şi cei care-i îndeamnă să le calce.

(11) Dar eu nu cred, judecători, că pentru acest motiv voi nu veţi fi cuprinşi de milă faţă de ei; poate ei vor spune, cum au făcut-o şi în Consiliu, că au strîns grîu peste măsura îngăduită, în interesul cetăţii, pentru ca ei să vi-l vîndă pe un preţ cît mai convenabil. Eu însă vă voi aduce proba cea mai puternică şi cea mai convingătoare pentru toţi că ei mint. (12) Dacă ei ar fi făcut aceasta în interesul vostru, ei ar fi trebuit să vîndă grîu multe zile pe acelaşi preţ, pînă ce grîul strîns s-ar fi terminat; acum însă ei, uneori în aceeaşi zi, vînd grîul cu o drahmă mai mult, ca şi cum l-ar fi cumpărat medimnă cu medimnă. Şi pentru aceasta vă aduc martori pe voi. (13) Mi se pare lucru ciudat că, atunci cînd sînt nevoiţi să plătească o contribuţie care trebuie să fie cunoscută de toată lumea, ei nu voiesc s-o plătească şi invocă drept

pretext sărăcia; dar faptele ilegale, pedepsite cu moartea şi pe care e în interesul lor să le ascundă, ei pretind că le-au săvîrşit în folosul vostru. De altfel, ştiţi că asemenea vorbe li s-ar fi potrivit lor mai puţin ca oricui; căci interesele lor sînt contrare intereselor cetăţenilor. Într-adevăr, negustorii cîştigă foarte mult atunci cînd, în urma anunţării vreunei mari nenorociri în cetate, ei vînd scump grîul. (14) Cu atîta plăcere privesc ei nenorocirile voastre, încît ori le ştiu înaintea tuturor, ori le născocesc, ori spun că în Pont * au fost distruse corăbiile, sau că au fost capturate pe mare de lacedemonieni, sau că pieţele au fost închise, sau în fine că armistiţiul e pe punctul de a fi călcat. (15) Ei au ajuns la atîta vrăjmăşie încît în momentele critice uneltesc împotriva voastră întocmai ca şi duşmanii. Ori de cîte ori lipsa grîului se face mai mult simţită, aceştia îl strîng de pretutindeni şi nu voiesc să-l vîndă, pentru ca noi să nu facem obiecţii asupra preţului şi să fim fericiţi dacă plecăm de la ei nu cu mîna goală, ci cumpărînd indiferent cu ce preţ. Şi uneori, deşi ne aflăm în timp de pace, avem impresia că sîntem asediaţi de ei. (16) De multă vreme, cetatea şi-a făcut o astfel de părere despre şiretenia şi reaua lor credinţă, încît aţi stabilit un control, acela efectuat de agoranomi ** pentru toate celelalte mărfuri, numai pentru acest singur comerţ i-aţi ales, în mod special,

* Ţinut în Asia Mică.

** Agoranomii, în număr de zece, aveau sarcina inspectării pieţelor şi a supravegherii tranzacţiilor comerciale.

prin tragere la sorți, pe sitofilachi *. Și pe acești magistrați, deși concetățeni de ai voștri, i-ați pedepsit cu moartea, fiindcă n-au fost în stare să pună capăt viclenieî acestor negustori. La ce pedeapsă trebuie să se aștepte din partea voastră aceia care săvîrșesc asemenea nelegiuiri, cînd voi pedepsiți cu moartea chiar pe cei ce n-au putut să le înlăture ?

(17) Trebuie să vă gîndiți că nu vă este cu putință să-i achitați. Căci, dacă îi veți achita pe cei ce mărturisesc ei înșiși că s-au coalizat împotriva negustorilor maritimi, se va părea că uneltiți împotriva importatorilor. Dacă ei ar recurge la o altă apărare, nimeni n-ar avea nimic de imputat celor ce-i achită. Depinde de voi dacă acordați încredere uneia din părți mai mult decît celeilalte. Acum nu veți lăsa oare impresia că voi ați săvîrșit un lucru înspăimîntător, dacă veți absolvi de orice pedeapsă pe niște oameni care mărturisesc că sînt vinovați ? (18) Amintiți-vă, judecători, că voi, deși în multe pricini de același fel acuzații negau și aduceau martori, totuși i-ați pedepsit cu moartea, socotind că sînt mai vrednice de încredere cuvintele acuzatorilor. Cu toate acestea, cum să nu ne mirăm dacă voi, judecînd crime de același fel, ați prefera să pedepsiți pe cei ce tăgăduiesc faptele ? (19) Mai mult, judecători, cred că voi toți observați că procese de felul acestora interesează în comun pe toți locuitorii cetății, în așa fel încît ei se informează de sentința pe care o dați în acest proces. Într-adevăr, cetățenii

* Magistrați atenieni însărcinați deci exclusiv cu supravegherea vînzării grîului.

socotesc că, dacă îi veți pedepsi cu moartea pe acești negustori, ei vor constitui o lecție exemplară pentru ceilalți iar dacă îi veți achita, voi, prin votul vostru, le veți da deplină libertate de a acționa în voie. (20) Trebuie deci, judecători, să-i pedepsiți pe aceștia nu numai pentru trecut, ci și ca un exemplu pentru viitor ; căci și așa vor fi greu de suportat. Gîndiți-vă că foarte mulți din cei ce practică acest comerț luptă pentru a se apăra în procese capitale : atît de mari foloase scot din acest comerț, încît preferă să-și primejduiască viața în fiecare zi, decît să renunțe la un cîștig ilicit în dauna voastră. (21) Și chiar dacă v-ar ruga și ar cere stăruitor milostivirea voastră, ar fi o nedreptate să le-o arătați. Mila voastră să se îndrepte mai degrabă spre cetățenii care au murit din cauza ticăloșiei lor și spre negustorii importatori, împotriva cărora aceștia s-au coalizat. Față de aceștia din urmă voi să vă arătați recunoscători, făcîndu-i să dea dovadă de mai mult zel față de cetate, dînd un verdict de condamnare împotriva negustorilor coalizați. Dacă nu, ce părere credeți că vor avea ei cînd vor afla că i-ați achitat pe negustorii înhăitați, care au mărturisit că uneltesc împotriva lor, a negustorilor maritimi.

(22) Nu știu ce ar trebui să mai adaug. Căci dacă despre ceilalți vinovați, cînd sînt acuzați, trebuie să vă informați de la acuzatorii lor ; ticăloșia acestora în schimb vă este tuturora cunoscută. Așadar, dacă îi veți condamna pe speculanți, veți săvîrși un act de dreptate și veți cumpăra grîul pe un preț mai convenabil, iar dacă nu, îl veți avea pe un preț mai ridicat.

ISAIOS

Al doilea orator consacrat de canonul alexandrin a fost Isaios, a cărui activitate s-a desfăşurat în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. şi a cărui viaţă rămîne necunoscută. Oratorul, originar poate din Chalkis-Eubeea, ori chiar din Atena, şi-a petrecut viaţa la Atena. Cei vechi îl considerau elevul lui Socrate şi profesorul lui Demostene. Se crease chiar legenda că Isaios, plin de admiraţie pentru Demostene, şi-ar fi părăsit şcoala, dornic de a se consacra unui discipol genial înzestrat. Neştiind cetăţean atenian, Isaios n-a putut participa la viaţa politică şi în această situaţie s-a văzut nevoit să exercite meseria de logograf. El a compus 64 de discursuri — dintre care 14 cu o autenticitate dubioasă — şi diverse lucrări de retorică.

Din această ultimă categorie de lucrări nu ne-a parvenit nici una. Cel mai vechi discurs aparţine anului 389 iar cel mai recent ca dată este din 353 î.e.n. Interesant de remarcat este faptul că din toate aceste discursuri ni s-au păstrat douăsprezece privitoare toate — cu excepţia discursului al XII-lea — la afaceri de succesiune. Ele constituie un subiect interesant de studiu nu numai pentru istoria literaturii, ci şi pentru istoria dreptului antic.

Isaios a fost apreciat de Dionis din Halicarnas, retorul grec din epoca romană a literaturii greceşti, pentru claritatea, precizia şi

eleganța stilului și considerat superior lui Lisias prin arta de a argumenta și de a interpreta legile.

Dacă Lisias este mai înzestrat sub raportul imaginației și cu o grație particulară a formei, Isaios are mai multă mișcare oratorică și un stil mai energic și mai hotărît. Capodopera lui este discursul În legătură cu moștenirea lui Chiron.

DISCURSUL *ÎN LEGĂTURĂ CU MOȘTENIREA LUI CHIRON*

Chiron a murit bătrîn, după ce a fost însurat de două ori. De la a doua soție, care îi supraviețui, nu avu nici un copil. De la prima soție, moartă de tînără, avu o fiică, decedată și ea acum. Aceasta avusese doi fii care pretinseră moștenirea lui Chiron. Împotriva lor se prezentă la moștenire un nepot al lui Chiron, fiul fratelui acestuia. Acesta își întemeia acțiunea, susținînd că : 1) numai o dată Chiron a fost însurat, iar mama adversarilor lui, fiind copila unei curtezane, nu este fiică legitimă ; 2) chiar dacă mama lor ar fi fost fiica legitimă a lui Chiron, moștenirea se cuvine nepotului, potrivit legii care prevede că sînt preferați acei ce coboară din linie bărbătească, chiar dacă aceștia ar fi mai îndepărtați prin grad. Nepotul coboară din Chiron prin bărbați, iar nepoții prin femeie.

Răspunzînd capetelor de acuzație, oratorul stabilește că mama nepoților este fiica legitimă a lui Chiron și că textul de lege invocat nu se poate aplica dreptului nepoților. Acțiunea este condusă de Diocles, fratele celei de a doua soții a lui Chiron.

Diocles, un om cu o reputație rea, este adversarul real al nepoților și de el se ocupă apărarea chiar de la început. De nepot se ocupă puțin fiindcă este un personaj neînsemnat care a fost plătit pentru aceasta și care nici măcar nu cunoștea valoarea averii pe care o pretindea.

După un exordiu în care oratorul încearcă să cîștige atenția și bunăvoința judecătorilor și să-i ridice împotriva lui Diocles,

el probează că mama este fiica legitimă a lui Chiron, întîi cu mărturiile rudelor şi a celor ce ştiau că ea fusese crescută şi măritată de el ca fiică legitimă a lui, apoi cu refuzul adversarului de a pune la tortură pe sclavii bunicului, care puteau da adevărul în vileag. Purtarea bunicului faţă de nepoţi, îndeplinirea tuturor formalităţilor legale la nunta fiicei sale şi alegerea ei de către femeile din demosul de care aparţinea pentru a prezida Thesmoforiile *, sînt tot atîtea argumente pentru a dovedi că mama lor este fiica legitimă a lui Chiron.

În a doua parte a discursului, oratorul stabileşte întîi că descendenţii în linie directă trec înaintea rudelor colaterale. Apoi în baza legii relelor tratamente, dacă bunicul ar fi trăit şi ar fi fost lipsit de mijloace de existenţă, ei ar fi fost obligaţi să-l întreţină şi nu nepotul, fiul fratelui său. În urma unei comparaţii între colaterali şi descendenţi, oratorul arată că fiii fiicei trec înaintea fratelui, cu atît mai mult deci ei vor trece înaintea fiului fratelui. Expune apoi intrigile şi manevrele folosite pentru a-l înşela pe Chiron spre a pune mîna pe moştenirea lui şi a-i înlătura pe nepoţi. După o invectivă împotriva lui Diocles, oratorul aminteşte pe scurt argumentele pe care le-a adus şi sfîrşeşte cu citirea depoziţiilor făcute de martori, afirmînd că Diocles a dus şi duce o viaţă de desfrîu şi că a fost prins de curînd comiţînd delictul de adulter.

ÎN LEGĂTURĂ CU MOŞTENIREA LUI CHIRON

(1) Cetăţeni ai Atenei, există împrejurări în care nu poţi să nu te indignezi, ca de pildă atunci cînd unii oameni îndrăznesc nu numai să conteste bunurile

* Sărbătoare în cinstea zeiţei Demetra, ocrotitoare a roadelor pămîntului şi a belşugului, identificată cu Ceres la romani.

altora, dar chiar speră să nimicească, prin discursurile lor, drepturi stabilite prin lege. Acest lucru încearcă să-l săvîrşească acum şi adversarii mei. Deşi bunicul nostru Chiron a murit fără copii, dar ne-a lăsat pe noi urmaşi, copii născuţi din fiica lui legitimă, adversarii ne fac un proces de moştenire, pretinzînd că sînt rudele lui cele mai apropiate, iar pe noi ne insultă spunînd că nu sîntem copii născuţi de propria lui fiică *, ba chiar neagă că el a avut vreodată o fiică. (2) Ceea ce i-a îndemnat pe ei să facă aceasta este lăcomia de bani şi mulţimea de bunuri lăsate de Chiron, pe care le-au luat cu forţa şi pe care le stăpînesc. Şi totuşi, ei îndrăznesc să susţină că acela n-a lăsat nimic **, în acelaşi timp însă cer moştenirea lui pe calea judecăţii. (3) Nu trebuie să credeţi că eu mă judec în realitate cu acela care mi-a intentat procesul, ci cu Diocles din Phlyus ***, supranumit Oreste ****. Diocles este acela care l-a cumpărat cu bani pentru a ne face proces, fiindcă el voieşte să ne lipsească de averea pe care Chiron, bunicul nostru, murind, ne-a lă-

* Adversarii pretindeau că mama apărătorului nu se bucura de dreptul de cetăţenie, nefiind născută din părinţi atenieni, ci o prezentau ca fiind fiica unei curtezane străine. Condiţiile care conferea dreptul de cetăţean atenian erau două : a) să fii coborîtor din părinţi atenieni ; b) să fii înscris în registrele fratriei şi demosului. Înscrierea în fratrie se făcea în anul naşterii copilului, iar înscrierea în listele cetăţeneşti (ale demosului) la 18 ani.

** Bunurile se aflau în posesia lui Diocles, care pretindea că defunctul nu lăsase nici o avere.

*** Oraş din Ahaia (Argolida Peloponesului), lîngă Sicyona.

**** Despre un Oreste *„hoţ de buzunare"* vezi Aristofan, *Păsările*, v. 712 în original şi v. 801 din traducerea lui Eusebiu Camilar şi H. Mihăiescu (Aristofan, *Teatru*, E.S.P.L.A., 1956).

sat-o. El ne aruncă în primejdiile acestei lupte, pentru ca să nu ne dea înapoi nimic din averea noastră, în cazul că voi, convinşi de discursurile lui, v-aţi lăsa înşelaţi. (4) Celor ce urzesc astfel de înşelăciuni trebuie să li se opună expunerea exactă a tuturor faptelor pentru ca voi, neignorînd nimic din cele ce s-au petrecut şi informaţi exact despre toate faptele, numai aşa să vă daţi sentinţa. Dacă vreodată şi vreunei alte pricini i-aţi dat toată atenţia, vă rog să daţi aceeaşi atenţie şi cazului de faţă, aşa cum o merită. Deşi în cetate au existat multe procese de acest fel, nu va fi arătat nimeni că a pretins averea altora cu mai multă nerușinare şi mai pe faţă ca aceştia. (5) Este greu deci, atenieni, de a lupta împotriva unor discursuri iscusit întocmite şi împotriva unor martori ale căror spuse sînt mincinoase, într-o pricină cu urmări foarte grave, mai ales cînd îţi lipseşte cu totul experienţa judecăţilor din tribunale. Şi totuşi, am o mare speranţă că voi obţine de la voi dreptate şi că, dacă izbutesc să vă aduc dovezi convingătoare, voi veţi constata că eu sînt priceput la vorbă, numai de nu mi se va întîmpla vreun accident ca cel de care mă tem acum *. Vă rog deci, atenieni, ascultaţi-mă cu bunăvoinţă şi, dacă vi se va părea că am fost nedreptăţit, făceţi-mi dreptate !

(6) Mai întîi vă voi arăta, atenieni, că mama este fiica legitimă a lui Chiron, folosindu-mă pentru faptele mai vechi de martori care au auzit vorbindu-se despre aceasta iar despre faptele de care ne putem

* Aluzie confuză.

aduce aminte, de martori care le-au văzut. Vă voi aduce probe chiar mai puternice decît mărturiile acestora. După ce voi arăta aceasta cu toată claritatea, vă voi dovedi că nouă mai degrabă decît acestuia ni se cuvine să moştenim averea lui Chiron. Şi eu voi încerca să vă expun faptele, pornind de acolo de unde au pornit-o şi ei.

(7) Bunicul meu, atenieni, s-a căsătorit cu bunica mea, care-i era vară primară, născută din sora mamei lui. Aceasta, după un scurt trai împreună şi după ce îi născu o fiică, care fu mama mea, muri după patru ani de la căsătorie *. Iar bunicul, în afară de această singură fiică nemaiavînd nici un fiu, se căsători din nou cu sora lui Diocles, de la care avu doi fii. Pe fiica lui, bunicul o crescu pe lîngă această a doua soţie împreună cu cei doi fii născuţi de ea. (8) El o căsători de îndată ce îi veni vremea — pe cînd cei doi fii trăiau încă — cu Nausimenes din Cholargos **, dîndu-i îmbrăcăminte, bijuterii şi douăzeci şi cinci de mine. Iar Nausimenes, căzînd bolnav după trei sau patru ani, muri înainte să fi avut copii de la mama noastră. Aducînd-o la el acasă, fără ca să primească înapoi dota, întreagă din cauza încurcăturilor în care se aflau afacerile lui Nausimenes, bunicul o căsători din nou cu tatăl meu şi-i dădu ca dotă o mie de drahme. (9) Toate aceste fapte, opuse învinuirilor pe care aceştia mi le aduc acum, în ce chip ar putea cineva să probeze lim-

* Textul este îndoielnic. Este vorba mai degrabă de treizeci de zile după naştere.

** Demosul gintei Acamantis, situat în partea nord-vestică a Atenei.

pede că s-au petrecut întocmai așa ? Eu, căutînd mijlocul, l-am găsit. În privința mamei mele, dacă ea a fost sau nu fiica lui Chiron, dacă ea a trăit sau nu la el acasă, dacă el a dat pentru ea două banchete de nuntă, ce dotă a primit fiecare din cei doi bărbați pe care i-a avut ea, acestea trebuie să le știe slujitorii și slujitoarele pe care le-a avut Chiron. (10) Vreau așadar ca, pe lîngă cei care îmi sînt martori, să fac dovada despre aceasta și prin tortura slujitorilor, pentru ca voi să aveți și mai multă încredere. Deoarece prin aceasta se va dovedi că ei sînt nu numai gata să aducă probe pentru mărturisirile lor, dar chiar că sînt tari prin probele aduse, am cerut adversarilor mei să-mi predea slujitorii și slujitoarele spre a-i cerceta cu privire la aceste fapte și la tot ceea ce ei ar putea să știe. (11) Omul acesta însă, care vă cere să aveți îndată încredere în martorii lui, a fugit de la cercetarea prin tortură. Dacă se va dovedi că el nu vrea să facă aceasta, ce le mai rămîne martorilor săi decît bănuiala că spun minciuni, fiindcă el a fugit de acest mijloc sigur de a verifica mărturiile lor ? La nimic altceva să nu se aștepte, asta este și părerea mea. Și ca să se constate că eu spun adevărul, să se ia mai întîi aceste mărturii și să fie citite.

(Mărturiile.)

(12) Voi, atenieni, credeți că, indiferent de procese, fie ele publice sau private, tortura este cel mai sigur mijloc pentru obținerea dovezilor. Cînd sclavi și oameni liberi au fost de față la aceeași întîmplare și în

care este important de știut pe ce să te sprijini, voi nu recurgeți la mărturiile celor liberi, ci, punînd la tortură pe sclavi, numai așa aflați adevărul asupra celor petrecute. Și pe bună dreptate : voi știți bine că unii dintre martori găsesc cu cale să nu spună adevărul, pe cînd dintre sclavii supuși la tortură, n-a fost vreodată dovedit nici unul pe care acest procedeu să nu-l fi făcut să mărturisească adevărul. (13) Iar potrivnicul meu, cel mai nerușinat dintre toți oamenii de pe lume, vă cere să dați crezare unor născociri și unor martori care nu declară adevărul, ferindu-se astfel de mijlocul cel mai sigur de a-l afla. Noi însă nu procedăm așa, ci cerem ca mai întîi să se efectueze cercetarea prin tortură a sclavilor, spre a dovedi depozițiile ce le vor face, contrar adversarilor noștri care fug de aceasta. De aceea permiteți-ne să credem că voi veți da crezare martorilor noștri. Să se ia deci mărturiile și să fie citite

(Mărturiile.)

(14) Cine este firesc să cunoască faptele cele mai vechi ? Fără îndoială, cei care au avut legături familiare cu bunicul meu. Aceștia au mărturisit ceea ce și-au adus aminte că au auzit de la el. Cine trebuie să dea lămuriri despre cele două căsătorii ale mamei mele ? Cei doi soți ai ei și aceia care au fost de față cînd ei au luat-o în căsătorie. Au mărturisit în acest sens rudele lui Nausimenes și cele ale tatălui meu. Cine sînt aceia care știu că mama mea a fost crescută în casa lui Chiron și că a fost fiica lui legitimă ? Contestînd

aceasta, adversarii mei mărturisesc în realitate că aceste fapte sînt adevărate, deoarece nu primesc ca sclavii să fie supuşi la tortură. De aceea, pe bună dreptate voi aţi avea temei să vă îndoiţi nu de martorii noştri, ci mai degrabă de martorii adversarilor noştri.

(15) Dar pe lîngă aceste dovezi, noi mai avem şi altele de adăugat, pentru ca voi să vă convingeţi că noi sîntem născuţi din fiica lui Chiron. Purtîndu-se aşa cum era natural ca un bunic să se poarte cu copiii fiicei sale, niciodată el n-a adus vreun sacrificiu fără noi, ci, fie că aducea sacrificii mari, fie că aducea sacrificii mici, totdeauna eram şi noi de faţă acolo şi luam parte la ele. Şi nu numai la astfel de ceremonii eram invitaţi, dar chiar şi la Dionysiile cîmpeneşti * ne ducea şi pe noi totdeauna şi împreună cu el asistam la solemnitate, aşezaţi lîngă el. Toate sărbătorile noi le petreceam la el. (16) Cînd aducea sacrificii lui Zeus Ctesios **, pentru care mai ales arăta o grijă deosebită, nu admitea nici sclavi, nici oameni liberi din afară, ci numai el cu mîna lui îndeplinea toate practicile impuse. Noi participam la acest sacrificiu, aşezam obiectele sfinte pe altar, le puneam unul lîngă altul şi îl ajutam la tot ritualul ; şi cum era firesc să fie un bunic bun la suflet, el ruga pe zeu să ne dăruiască sănătate şi bunăstare. (17) Iar dacă el n-ar fi socotit

* Dionysiile rurale se celebrau la ţară de obicei în cursul lunii Poseidon (ultima jumătate a lunii decembrie şi prima jumătate a lui ianuarie). Piesele reprezentate cu acest prilej nu erau inedite, cele mai multe fiind o reluare a celor reprezentate la Atena.

** Pe lîngă numeroase alte atribute, Zeus avea şi pe acela de *ctesios : „ocrotitor al căminului, al familiei"*.

că noi sîntem fiii fiicei sale şi dacă n-ar fi văzut în noi pe singurii lui urmaşi, desigur că n-ar fi săvîrşit nimic din toate acestea şi l-ar fi ţinut pe lîngă el pe adversarul meu, care pretinde că este nepotul lui. Că toate acestea sînt adevărate, le ştiu bine servitorii bunicului meu, pe care Diocles nu permite să fie puşi la tortură. De asemenea cunosc aceste fapte şi unii prieteni ai bunicului meu, pe care vi-i înfăţişez ca martori. Luaţi-le mărturiile şi citiţi-le.

(Mărturiile.)

(18) Nu numai din aceste dovezi se învederează că mama este fiica legitimă a lui Chiron, ci şi din cele ce a făcut tatăl nostru şi din dovada de preţuire pe care i-au arătat-o femeile din demosul ei. Cînd tata o luă în căsătorie pe mama, el dădu un banchet de nuntă şi chemă la banchet trei prieteni de ai lui împreună cu rudele lui şi trimise, după obicei, membrilor fratriei, în cinstea căsătoriei sale, o jertfă de nuntă. (19) Iar mai tîrziu femeile din demos o aleseră pe mama împreună cu soţia lui Diocles din Pithos să prezideze Thesmoforiile şi să îndeplinească amîndouă ritualul obişnuit. Tatăl nostru, după ce ne-am născut, ne-a prezentat membrilor fratriei, jurînd potrivit legilor stabilite că noi ne-am născut dintr-o cetăţeană ateniană, soţia lui legitimă. Iar dintre cei de faţă nici unul nu se împotrivi şi nu contestă adevărul declaraţiilor lui, deşi membrii fratriei sînt mulţi şi obişnuiţi să cerceteze cu severitate asemenea chestiuni. (20) Nu credeţi oare că, dacă mama ar fi fost cum

spun aceştia, tata n-ar fi dat un banchet de nuntă * şi n-ar fi trimis membrilor fratriei jertfa de nuntă, ci ar fi ascuns toate acestea ? Nu credeţi că nici femeile din demos n-ar fi ales-o pe ea împreună cu soţia lui Diocles să aducă sacrificii şi să prezideze ceremoniile sfinte, ci ar fi încredinţat această onoare alteia ? Şi că nici membrii fratriei nu ne-ar fi primit, ci ne-ar fi acuzat şi ar fi denunţat viţiul nostru de naştere, dacă toată lumea n-ar fi ştiut că mama noastră este fiica legitimă a lui Chiron ? Şi, fiindcă situaţia noastră era bine cunoscută şi toţi o ştiau, nici o contestaţie nu s-a produs din nici o parte. Să fie chemaţi martorii ca să declare că aceste fapte sînt adevărate.

(Martorii.)

(21) Pe lîngă aceasta, atenieni, şi din felul cum s-a purtat Diocles la moartea bunicului nostru este uşor să vă convingeţi că noi eram cunoscuţi ca fii ai fiicei lui Chiron. Într-adevăr, venisem cu una din rudele mele, un văr al tatălui meu ca să ridic trupul lui Chiron spre a-l duce la mormînt, de la casa mea ; intrînd în casă, mă pregăteam să ridic trupul celui mort cu cioclii pe care îi adusesem. (22) Însă la rugămintea soţiei bunicului meu, ca să pornesc cortegiul funebru de la casa ei şi la spusele ei că vrea să îndeplinească împreună cu noi ultimele îndatoriri faţă de cel mort şi să-l împodobească, cerîndu-mi stăruitor aceasta cu lacrimi în ochi, mă lăsai convins, atenieni. Întîlnind

* Ospăţul de nuntă *(gamelia)* consta dintr-un sacrificiu urmat de un banchet, la care participau toţi membrii fratriei.

apoi pe Diocles, îi spusei în faţa martorilor că voi porni cortegiul funebru de la casa lui Chiron, căci mă rugase văduva lui, care era sora lui Diocles. (23) Cînd auzi acestea, Diocles nu se împotrivi de loc ci, spunînd că el a cumpărat unele lucruri pentru înmormîntare iar pentru altele a dat arvună, mă rugă să-i înapoiez costul lor. Ne-am înţeles ca eu să-i dau înapoi banii cheltuiţi pentru lucrurile cumpărate, iar pentru cele care zicea că a dat arvună, să mă pună în legătură cu cei ce primiseră arvuna. Deodată Diocles aduse întîmplător vorba că de pe urma lui Chiron n-a rămas nici un fel de avere, deşi eu nu întrebasem nimic despre averea lui. (24) Aşadar, dacă eu n-aş fi fost nepotul lui Chiron, el nu s-ar fi înţeles cu mine asupra acestor chestiuni, ci mi-ar fi adresat aceste vorbe : „Dar cine eşti tu ? De ce ţi se cuvine ţie să îngropi pe Chiron ? Eu nu te cunosc ; tu nu vei intra în casă !" El s-ar fi cuvenit atunci să-mi spună ceea ce a sfătuit pe alţii să-mi zică ; dar nu-mi spuse nimic de acest fel, ci îmi ceru ca a doua zi dimineaţa să-i aduc banii. Să vină martorii ca să declare că eu spun adevărul !

(Martorii.)

(25) Nu numai Diocles, ci nici cel ce-mi contestă acum moştenirea nu mi-a spus nimic asemănător ; acesta din urmă, cumpărat de Diocles, se luptă cu mine pentru moştenire. Deşi Diocles n-a vrut să primească banii aduşi de mine, pretextînd a doua zi că-i căpătase de la nepot, eu n-am fost oprit să iau parte la înmormîntare, ci am dus totul la bun sfîrşit împreună cu el.

Bani n-au cheltuit deloc nici pretinsul moştenitor şi nici Diocles, ci cheltuielile s-au făcut din averea lăsată de Chiron. (26) Cu toate acestea, dacă Chiron nu era bunicul meu, pretinsul moştenitor avea dreptul să mă îndepărteze, să mă gonească şi să mă oprească să iau parte la înmormîntare. Situaţia noastră nu era întru nimic asemănătoare ; eu aş fi permis ca nepotul bunicului meu să ia parte la ceremonie, dar lui nu i se cădea să-mi permită mie să iau parte dacă erau adevărate toate lucrurile pe care îndrăzneşte să le spună acum despre mine. (27) Ba el a fost atît de îngrozit de adevărul faptelor, încît atunci cînd am luat cuvîntul la mormîntul bunicului şi am acuzat pe Diocles că urmăreşte să mă priveze de moştenire şi că mi-a ridicat împotrivă pe acest pretendent, el n-a îndrăznit să scoată măcar un cuvînt şi nici să spună nimic din cele ce îndrăzneşte acum să afirme. Că eu spun adevărul, să vină martorii să declare !

(Martorii.)

(28) În ce chip pot fi întărite declaraţiile făcute ? Nu prin martori ? Aşa cred eu. Cum trebuie procedat cu martorii ? Nu prin tortură ? Firește. De ce nu trebuie să acordăm încredere afirmaţiilor făcute de adversari ? Nu din cauză că ei fug de mijloacele de convingere oferite ? Fără nici o îndoială. Cum de ar putea cineva să dovedească mai limpede că mama mea este fiica legitimă a lui Chiron, decît cum o dovedesc eu ? (29) Căci pentru faptele vechi eu aduc martori pe cei care le-au trăit, iar pentru celelalte sînt oameni în

viaţă, martori oculari care cunosc bine toate faptele şi ştiu că mama a fost crescută în casa lui Chiron, că a fost socotită fiica lui, că încă de două ori i s-a dat zestre, de două ori a fost măritată ; am mai arătat, privitor la aceste fapte, că adversarii mei nu admit să fie supuşi torturii sclavii care ştiu cel mai bine totul. O jur pe zeii din Olimp, eu n-aş putea să vă aduc probe mai evidente ca acestea, căci le socotesc destul de convingătoare pe cele aduse.

(30) Ei bine ! Vă voi arăta că mi se cuvine mie mai degrabă şi nu acestui om averea lui Chiron. Mi se pare mai presus de toate limpede şi pentru voi că în înrudirea prin sînge sînt mai aproape nu cei născuţi din neamul lui, ci cei născuţi din el. Cum ar putea fi altfel ? Deoarece unii sînt numiţi colaterali, iar alţii descendenţi ai aceluia care a murit. Dar fiindcă, aşa stînd lucrurile, ei îndrăznesc totuşi să conteste drepturile noastre, eu vă voi arăta chiar pe baza legii temeiurile hotărîtoare. (31) Să presupunem că mama mea, fiica lui Chiron, ar trăi, că el ar muri fără să-şi fi făcut testament şi că potrivnicul meu ar fi fratele şi nu nepotul său ; acesta ar avea dreptul să se căsătorească cu fiica lui Chiron, dar nu şi dreptul de a-l moşteni. Acest drept l-ar avea copiii născuţi din el şi din ea, cînd vor ajunge la vîrsta de optsprezece ani *. Aşa glăsuieşte legea. De asemenea el n-ar avea dreptul să dispună de averea ei, chiar dacă ar trăi, ci acest

* La vîrsta de optsprezece ani tinerii deveneau majori fiind înscrişi în listele cetăţeneşti. Înscrierea se făcea în urma unui examen (*dokimasia*), care dovedea că respectivii descind din părinţi atenieni.

drept ar reveni copiilor fiicei. Este lămurit deci că ea, nemaifiind în viaţă şi lăsînd urmaşi, noi, copiii ei, avem dreptul la moştenire şi nu adversarii noştri. (32) Dar nu numai din această lege reiese dreptul nostru, dar şi din legea privitoare la răul tratament al părinţilor din partea copiilor. Dacă bunicul ar trăi şi ar fi lipsit de cele necesare traiului, nu acest nepot ar fi supus obligaţiilor impuse de legea de mai sus, ci noi. Legea dispune că părinţii trebuie să fie întreţinuţi de copii; părinţi sînt mama şi tata, bunicul şi bunica, străbunicul şi străbunica lor, dacă mai sînt în viaţă. Aceştia sînt obîrşia neamului şi avutul lor este atribuit de lege descendenţilor lor în linie dreaptă şi de aceea ei au obligaţia să-i întreţină, chiar dacă n-ar lăsa nici o avere. De ce, adică, chiar în cazul cînd acesta n-ar fi lăsat nimic, ar fi drept pe de o parte ca noi să cădem sub penalitatea acestei legi dacă n-am întreţine pe bunic, iar pe de altă parte ca acest nepot să-l moştenească, dacă a lăsat ceva avere, şi nu noi? Nu, cu nici un preţ!

(33) Voi compara acum pe cel dintîi dintre colaterali cu fiecare din cei care alcătuiesc neamul, căci aşa este mai uşor să vă fac să înţelegeţi adevărul. Cine este mai aproape de Chiron, fiica sau fratele? Evident că fiica; fiica este descendentă directă, iar fratele, colateral. Copiii fiicei sau fratele sînt mai aproape de Chiron? Copiii fiicei, fără îndoială, căci ei sînt descendenţi direcţi şi nu colaterali. Dacă noi sîntem din punct de vedere al dreptului mai tari decît fratele, cu atît mai mult sîntem mai îndreptăţiţi decît acest om, care

este fiul fratelui. (34) Dar mă tem să nu devin obositor stăruind prea mult asupra unor fapte dovedite. Căci şi voi toţi moşteniţi de la părinţi, de la bunici şi de la alte rude mai vechi, fără ca cineva să conteste că voi, ca sînge, sînteţi ruda cea mai apropiată şi nu ştiu dacă cîndva i s-a întîmplat cuiva să se apere împotriva unei astfel de pretenţii. După citirea legii referitoare la răul tratament al părinţilor din partea copiilor, voi încerca să vă arăt din ce cauză s-a întîmplat aceasta.

(Legea.)

(35) Atenieni, într-adevăr, Chiron dispunea de o avere constînd din pămînt la Phlius, valorînd fără greutate un talant, din două case în Atena, una închiriată, lîngă templul lui Dionysos * din cartierul Limnai **, care aducea o chirie de două mii de drahme, alta în care locuia el în valoare de treisprezece mine. Mai avea sclavi care îi aduceau venit, o fiică şi două slujitoare, iar mobilele de care se servea în casă împreună cu sclavii valorau treisprezece mine. În total, întreaga lui avere imobilă valora mai mult de nouăzeci de mine. Pe lîngă aceste bunuri el avea şi destui bani daţi cu împrumut, de unde încasa dobînzi. (36) La această avere rîvnea de multă vreme, încă de la moartea fiilor lui Chiron, Diocles împreună cu sora sa. Pe

* Sanctuarul închinat lui Dionysos se ridica pe versantul sudic al Acropolei.

** Cartierul Limnai din Atena se afla la poalele Acropolei.

sora sa Diocles nu voi s-o mărite cu alt bărbat, deşi era la vîrsta să nască copii, pentru ca, după divorţ, Chiron să nu ia cu privire la averea sa hotărîri aşa cum găsea el cu cale. O sfătui să rămînă lîngă Chiron, declarîndu-i în mai multe rînduri că ea se crede însărcinată cu el şi să se prefacă că a lepădat fără voia ei, pentru ca, sperînd mereu că va avea copii, el să nu ne adopte nici pe mine, nici pe fratele meu. Şi Diocles nu înceta să ponegrească pe tatăl meu, spunîndu-i lui Chiron că tatăl meu a pus gînd rău averii lui. (37) Îl convinse pe Chiron să-i încredinţeze spre administrare toţi banii daţi cu dobîndă, veniturile sale, imobilele, umblînd să-l înşele pe bietul bătrîn prin griji, atenţii şi linguşiri, pînă ce puse mîna pe toată averea acestuia. Ştiind că eu voi încerca să pun, după cum se cuvine, stăpînire pe toate acestea, cînd bunicul muri, nu mă opri să intru în casa lui, nici să rămîn cu el, nici să îngrijesc pe mort, temîndu-se ca nu cumva, întărîtîndu-mă, să mă înfurii pe el. Pe de altă parte, ademenea pe cel ce-mi contesta moştenirea, promiţîndu-i o foarte mică parte din ea, dacă ar cîştiga procesul, păstrînd-o toată pentru el. Se ferea să-i spună că bunicul a lăsat vreo avere şi susţinea că nu există nimic. (38) Îndată ce muri bunicul, Diocles îmi ceru să aduc şi eu bani pentru pregătirea înmormîntării, după cum aţi auzit pe martori declarînd, apoi, prefăcîndu-se, zise că adversarul meu a luat asupră-şi această grijă şi nu vru să primească nimic de la mine, îndepărtîndu-mă uşurel, pentru ca

să pară că acela îngroapă pe bunic şi nu eu. Deşi acesta îmi contesta astfel dreptul meu la casă şi la celelalte bunuri rămase de pe urma bunicului, pretinzînd totuşi în acelaşi timp că acesta nu lăsase nimic, eu n-am crezut că trebuie să întrebuinţez forţa într-un moment atît de nepotrivit şi să duc pe bunic cu sila la mine acasă, deşi prietenii mă sfătuiau s-o fac. Luai însă parte cu aceşti indivizi şi asistai la înmormîntare, cheltuielile făcîndu-se din banii pe care i-a lăsat bunicul. (39) A trebuit, după cum vedeţi, să mă port în acest chip, pentru ca adversarii mei să nu tragă profit din aceasta, afirmînd în faţa voastră că n-am făcut cheltuieli pentru înmormîntare. Eu însă, întrebînd pe un om priceput în aceste chestiuni, la care m-am dus spre consultare, am cheltuit de la mine şi am rînduit ceremonia sfîntă şi sacrificiul de nouă zile. Le-am întocmit cît mai frumos cu putinţă pentru a zădărnici imputarea de impietate şi pentru ca aceştia să nu poată spune că ei au cheltuit totul şi eu nimic; eu am contribuit la fel cu ei.

(40) Iată, atenieni, care sînt faptele petrecute şi iată de ce noi ne găsim în proces. Dacă voi aţi cunoaşte neruşinarea lui Diocles şi cum s-a purtat el şi în alte împrejurări, nimeni dintre voi n-ar pune la îndoială nici unul din faptele arătate de mine. Această strălucită avere de care se bucură acum este o avere străină, deoarece el a lipsit pe trei surori ale sale, născute din aceeaşi mamă, de moştenirea lăsată de tatăl lor, făcîndu-se pe sine însuşi fiu adoptiv al tatălui

acestora, deşi tatăl nu lăsase nici o dispoziţie testamentară în acest sens. (41) După ce Diocles fu dat în judecată de soţii a două din aceste surori pentru restituirea averii, el, închizîndu-l într-o casă pe bărbatul celei mai vîrstnice — era o cursă — îl făcu să fie pedepsit cu pierderea drepturilor civile. Dat în judecată pentru insultă, Diocles a rămas pînă acum nepedepsit. Cît despre bărbatul celei de a doua surori, puse să-l omoare un sclav, pe care după aceea îl făcu să plece aiurea, iar acuzaţia de omor o aruncă asupra surorii, îngrozită de crima lui. (42) Fiului ei, al cărui tutore era, îi smulse averea, îl jefui de un ogor roditor şi-i dădu în schimb un teren pietros. Deşi ei se tem de Diocles, poate vor avea curajul să mărturisească că eu am spus adevărul; dacă nu, vă voi prezenta martori care cunosc faptele aşa cum s-au întîmplat. Cer ca aceştia să fie chemaţi îndată aici.

(Martorii.)

(43) Astfel acest om atît de sălbatic şi de violent care a lipsit pe surorile sale de averea lor, nu se mulţumeşte că stăpîneşte avutul acestora şi că n-a primit nici o pedeapsă pentru asemenea fapte, dar vrea să ne lipsească şi pe noi de averea bunicului. Dînd adversarului nostru — după cîte ştim din auzite — numai două mine, ne expune la primejdia de a pierde nu numai averea noastră, dar şi drepturile noastre cetăţeneşti. Într-adevăr, dacă voi vă veţi lăsa înşelaţi de minciunile lor, crezînd că mama nu era cetăţeană

ateniană, atunci nici noi nu sîntem cetăţeni, căci ne-am născut după arhontatul lui Euclide *. Vi se pare cumva că acest proces este de puţină importanţă pentru noi? (44) Cît timp au fost în viaţă bunicul şi tatăl meu, nimeni nu ne-a adus nici o învinuire şi noi am trăit în tot acest timp fără ca cineva să conteste situaţia noastră. Dar, după ce aceştia au murit, chiar dacă acum vom cîştiga procesul, noi vom rămîne cu ruşinea că ne-a fost contestată calitatea de fii legitimi, graţie acestui blestemat Oreste care, prins asupra delictului de adulter şi suferind pedeapsa ce i se cuvenea, totuşi a rămas un desfrînat, după cum mărturisesc cei care-l cunosc. Ce fel de om este acesta, aţi auzit acum şi-l veţi cunoaşte şi mai bine cînd, la rîndul nostru, noi îi vom intenta proces. (45) Acum însă vă rog şi vă implor, nu priviţi cu indiferenţă faptul că sînt insultat şi jefuit de averea pe care mi-a lăsat-o bunicul meu, ci ajutaţi-mă atît cît vă stă fiecăruia în putere. V-aţi convins din dovezile sigure ale martorilor, prin refuzul torturării sclavilor şi din legi chiar, că noi sîntem născuţi din fiica legitimă a lui Chiron şi că noi, mai degrabă, avem dreptul, şi nu adversarii noştri să moştenim averea lui Chiron, fiind urmaşii lui direcţi. (46) Avînd prezente în minte jurămintele pe care le-aţi depus, judecaţi argumentele pe care noi le-am adus şi legile şi hotărîţi în acest proces aşa cum o cere dreptatea.

---

* A pomeni evenimentele de pe vremea arhontatului lui Euclide avea sensul de a vorbi de lucruri de mult uitate.

Nu știu ce ar mai fi de spus. Cred însă că voi nu aveți nici o îndoială asupra celor ce am declarat. A mai rămas de luat depoziția martorilor cum că Diocles a fost prins comițînd delictul de adulter; luați depoziția și citiți-o!

(Mărturia.)

ISOCRATE

Isocrate a trăit între anii 436—338 î.e.n. și era fiul unui bogat făuritor de instrumente muzicale din Atena. A primit o educație aleasă, audiind pe sofiștii Prodicos și Gorgias și pe filozoful Socrate. Pierzîndu-și averea părintească în timpul războiului peloponesiac și avînd o sănătate ce lăsa de dorit, la care se adăuga o timiditate accentuată și o voce slabă, s-a văzut inapt pentru o carieră politică. Acest fapt l-a determinat să îmbrățișeze meseria de logograf, pe care a exercitat-o timp de 12 ani. Dar cum Isocrate era dornic de glorie și cum meseria de logograf era departe de a-i satisface veleitățile, a deschis în 393 î.e.n. o școală de retorică devenită celebră și numită de Cicero „calul troian", pentru că sub auspiciile acesteia s-au dezvoltat multe personalități marcante ca oratorii Licurg, Isaios și Hiperide, sau istorici ca Ephoros și Teopomp. Situația lui de profesor renumit avea să-l impună atenției lui Evagoras și Nicocles, regi ai Ciprului, lui Arhidamos, rege al Spartei și lui Filip al Macedoniei. Școala lui Isocrate nu s-a mulțumit să transmită elevilor numai precepte de retorică, ci le da și o formație generală, solidă, bucurîndu-se de o mai mare reputație decît școlile similare a lui Policrate și Alkidamas. Ceea ce a urmărit de asemeni Isocrate prin școala sa a fost crearea conștiinței unității lumii helenice pentru a o elibera de sub amenințarea perșilor. Aceasta l-a determinat să caute cu înfrigurare un conducător politic pe care în cele din urmă l-a văzut în persoana lui Filip al II-lea al Macedoniei.

Ideile sale care, în cele din urmă, după convingerea lui ar fi adus ordinea și pacea în lumea grecească divizată de patimi, le-a expus în discursurile sale epideictice. Antichitatea a cunoscut sub numele lui Isocrate 60 de discursuri, dintre care 25 de o autenticitate nesigură. Nouă ne-au parvenit 21 de discursuri, dintre care unele incomplete, și 8 scrisori. Din aceste 21 de discursuri, 6 aparțin genului judiciar. Dintre discursurile epideictice, cele mai interesante sînt : Panegiricul *(380 î.e.n.) privind misiunea civilizatorie a Atenei și rolul ei de conducător al destinelor grecești,* Panatenaicul, *care conține un îndemn către atenieni pentru a-și menține rolul de hegemon și* Areopagiticul, *pentru revenirea atenienilor la moravurile străbune prin restabilirea Areopagului și* Antidosis *sau* Asupra schimbului de bunuri. *Elocința lui Isocrate s-a perpetuat pînă astăzi, ultimul ei rod fiind „elocința academică".*

DISCURSUL *PANEGIRIC*

Acest discurs poartă numele de *Panegiric* nu pentru că în el se face lauda Atenei, ci pentru că a fost compus spre a fi citit la o *panegyris*, o adunare solemnă prilejuită de Sărbătorile Panatenee sau de Jocurile Olimpice, la care participau greci din toate părțile Eladei. Discursul a fost publicat în anul 380 î.e.n. și, după unii, a fost citit la Jocurile Olimpice din același an. Scopul urmărit de Isocrate era restabilirea unității tuturor grecilor, divizați de multă vreme, pentru a-i convinge să întreprindă o expediție comună, sub conducerea Atenei, împotriva perșilor.

Discursuri cu o temă asemănătoare au rostit în anul 392 î.e.n. sofistul Gorgias, în fața grecilor, adunați la Olimpia și Lisias, în anul 399 î.e.n., aducînd subiectului o ușoară modificare. Reluînd pentru a treia oară subiectul, Isocrate îl modifică și-l reînnoiește prin felul cum pune chestiunea. Unirea grecilor va fi posibilă cînd cearta pentru hegemonie dintre Atena și Sparta va înceta. Singurul mijloc de a-i pune capăt este ca aceste două cetăți să împartă între ele hegemonia și, dacă supremația trebuie să revină uneia dintre ele, numai Atenei i se cade de drept, ca una ce a adus grecilor întotdeauna numeroase servicii în timp de pace ca și în timp de război. Acest discurs n-a avut o urmare practică, iar situația grecilor a rămas ca și mai înainte : totuși, întreaga antichitate adevărește succesul pe care l-a obținut el, iar pentru cei ce profesau sau studiau retorica, discursul abia publicat a

devenit un model clasic. *Panegiricul* este socotit ca o capodoperă a oratoricei antice.

În exordiu, Isocrate preîntîmpină trei obiecţiuni care s-ar putea opune proiectului său de a scrie un *Panegiric* şi le răspunde : 1) pentru opere de felul *Panegiricului* nu este rezervat nici un premiu la sărbătorile gymnice, unde se etalau calităţile fizice ; dar gloria este pentru el o răsplată destul de frumoasă ; 2) acelaşi subiect a mai fost tratat şi de alţii ; dar el se mîndreşte că-i va întrece pe toţi ; 3) discursurile epideictice ca *Panegiricul* sînt fără utilitate practică ; totuşi, din discursul său se poate scoate o lecţie folositoare.

În expunere, oratorul tratează două chestiuni : a) drepturile Atenei la hegemonie ; b) necesitatea şi oportunitatea războiului împotriva perşilor.

Cînd pretinde hegemonia, Atena are de partea ei nu numai puterea şi experienţa recunoscută, dar şi vechimea originii ei, precum şi numeroasele şi importantele servicii aduse tuturor grecilor. Enumerarea acestor servicii din timp de pace şi din timp de război, începînd din epoca legendară pînă la războaiele medice formează prima parte a expunerii. În această parte oratorul, vorbind despre hegemonia Atenei, face o comparaţie între felul cum Atena şi Sparta au exercitat hegemonia lor. Atena a respectat independenţa aliaţilor, păstrînd pentru ea numai diriguirea generală politică, iar Sparta, trădînd cauza grecilor, i-a predat regelui persan.

În partea a doua a discursului, Isocrate tratează necesitatea şi oportunitatea războiului împotriva perşilor. Perşii sînt duşmanii ereditari ai grecilor. Grecii trebuie să înceteze războaiele dintre ei, trebuie să se unească şi să pornească război împotriva barbarilor, spre a scăpa din starea nenorocită în care se găseau. Perşii nu sînt de temut, dimpotrivă, ei au arătat slăbiciune în Egipt, în Cipru şi în toate acţiunile flotei lor. Cauza acestei slăbiciuni trebuie căutată în caracterul perşilor şi în sistemul lor de educaţie. O expediţie împotriva perşilor în aceste împrejurări are toate şansele de reuşită. Ea corespunde şi sentimentului unanim de ură al grecilor împotriva perşilor.

În concluzie oratorul, rezumînd toate motivele care stau la baza proiectului său, declară că nu va exista război mai just şi mai popular ca acesta, împotriva barbarilor. Poeţi şi oratori vor imortaliza victoria grecilor.

PANEGIRIC

(Fragmente)

I. Influenţa civilizatoare a Atenei

...(18) Cetatea noastră ar lua cu uşurinţă această hotărîre, dar în ceea ce priveşte pe lacedemonieni, şi acum ar fi greu să-i convingi, căci ei au ideea falsă că a conduce pe alţii este un drept al lor moştenit din strămoşi. Dacă cineva le-ar arăta că această onoare ne aparţine mai degrabă nouă decît lor, poate că ei ar renunţa la orice discuţie zadarnică şi şi-ar îndrepta atenţia spre interesele proprii *.

(19) Acesta s-ar fi cuvenit să constituie punctul de plecare pentru ceilalţi oratori şi nu să ne expună părerea lor asupra unor chestiuni cunoscute de toţi, fără ca mai înainte să ne fi lămurit asupra problemelor contestate. Există două motive care mă determină să stărui asupra acestei chestiuni în mod deosebit : mai întîi doresc ca discursul meu să aibă un rezultat pozitiv şi ca, punînd capăt disputelor noastre,

* Atacul lui Isocrate vizează Sparta.

să pornim împreună războiul împotriva barbarilor ; (20) în al doilea rînd, ca să arăt pe cei ce pun piedici fericirii grecilor şi să fac cunoscut tuturor în chipul cel mai evident că cetatea noastră şi mai înainte vreme îşi exercita pe drept supremaţia pe mare şi că şi acum, pe bună dreptate, ea pretinde hegemonia. (21) Dacă într-adevăr trebuie să cinstim în toate împrejurările pe cei ce sînt mai experimentaţi şi mai capabili, cetatea noastră trebuie fără îndoială să redobîndească hegemonia pe care a avut-o şi mai înainte *. Căci nu există nimeni care să poată numi o a doua cetate atît de puternică în războiul pe mare, avînd în vedere cît de mult se distinge ea, înfruntînd primejdiile luptelor navale. (22) Pe de altă parte, dacă unii cred că acest mod de a rezolva chestiunea nu este just fiindcă, după spusele lor, lucrurile omeneşti sînt supuse multor schimbări şi fiindcă puterea nu rămîne niciodată în aceleaşi mîini, dacă ei cred că hegemonia, ca oricare altă prerogativă, aparţine sau celor care au obţinut cei dintîi această onoare, sau celor care au adus grecilor cele mai mari servicii, eu socot că aceştia sînt aliaţii noştri. (23) Căci cu cît cineva va porni mai adînc în secolele trecute pentru a cerceta aceste două titluri de întîietate, cu atît mai mult noi vom lăsa în urmă pe cei ce ni le contestă. Este recunoscut faptul că cetatea noastră este cea mai veche, cea mai mare şi cea mai vestită din lume. La acest titlu de glorie se adaugă şi alte fapte care ne dau şi mai mult dreptul de a ne

* Isocrate apără ideea că forma de guvernămînt a Atenei este cea mai aleasă, fiind şi moştenită din strămoşi.

bucura de cinstire. (24) Într-adevăr, noi locuim această ţară, fără să fi alungat din cuprinsul ei pe alţii. N-am găsit-o pustie, n-am fost o adunătură de oameni, ci noi avem o origine nobilă şi curată şi am trăit totdeauna pe pămîntul în care ne-am născut. De baştină de pe aceste meleaguri *, noi am putea da ţării pe care o stăpînim acelaşi nume ca şi fiinţelor ce ne sînt cele mai scumpe. (25) Noi singuri dintre toţi grecii avem dreptul să numim acest pămînt glia care ne-a zămislit, mamă şi tată în acelaşi timp. De altfel popoarele care vor să îndreptăţească mîndria lor şi care pretind dreptul la hegemonie, care amintesc mereu de titlurile strămoşilor, trebuie să arate că au o astfel de origine.

(26) Cît de importante sînt pentru noi darurile ce ne-au fost împărţite de la început şi pe care le-am primit de la soartă şi cît de multe binefaceri n-am împărţit la rîndu-ne celorlalte populaţii ale Greciei ! Aş putea înfăţişa aceste binefaceri numai dacă, pătrunzînd în vremurile cele mai îndepărtate, aş povesti în ordinea în care s-au petrecut în chip neîntrerupt faptele săvîrşite de cetatea noastră. Vom afla că cetatea noastră a fost o pildă nu numai cînd a avut de înfruntat pericolul războiului, dar şi în aproape întreaga civilizaţie (27) în mijlocul căreia trăim, cu ajutorul căreia acţionăm şi mulţumită căreia putem dăinui. Din atîtea binefaceri ar trebui să aleg nu pe

* Mitul autohtoniei figurează frecvent în elogiile Atenei. Îl regăsim la Tucidide (II, 36), la Platon, *Menexenos* (237 D) şi în *Panatenaicul* lui Isocrate (124—125).

acelea care, din pricina însemnătății lor reduse, au dispărut și au fost date uitării, ci pe acelea care prin strălucirea lor sînt pretutindeni, și acum ca și altădată, în amintirea și pe buzele tuturor.

(28) În primul rînd, prin mijlocirea cetății noastre s-au putut asigura toate lucrurile de care natura noastră a simțit mai întîi nevoie. Oricît ar aparține povestea legendei, ea se cere și acum amintită. Cînd, în peregrinările sale datorate răpirii Persefonei, după răpirea Persefonei, zeița Demetra * a ajuns pe meleagurile noastre, strămunii noștri i-au făcut servicii pe care nu este îngăduit să le asculte decît cei inițiați. Recunoscătoare pentru binele făcut, zeița le dărui două lucruri dintre cele mai prețioase pentru oameni : agricultura, care ne-a făcut să nu mai ducem traiul asemenea animalelor și Misterele **, la care cei ce participă sînt însuflețiți de cele mai plăcute speranțe cu privire la sfîrșitul vieții și la eternitate. (29) Și nu numai că cetatea noastră a fost iubită de zei, dar la rîndu-i s-a arătat și ea iubitoare de oameni și, dispunînd de atîtea daruri, nu și le-a păstrat cu pizmă numai pentru sine, ci împărți din ele și celorlalți greci.

* Demetra (Ceres la romani), zeița agriculturii și a roadelor pămîntului, a inițiat pe Triptolem, fiul regelui din Eleusis, în tainele agriculturii. Acesta la rîndul lui a deprins pe locuitori să lucreze pămîntul și i-a inițiat în tainele de la Eleusis. Persefona, fiica Demetrei, fusese răpită de Pluton, stăpînul Infernului și, devenind soția acestuia, avu îngăduința să petreacă o parte din an pe pămînt, alături de mama ei.

** Misterele de la Eleusis au perpetuat amintirea binefacerilor Demetrei, fiind serbate anual în luna Boedromion, corespunzătoare celei de a doua jumătăți a lui septembrie și primei jumătăți a lui octombrie.

An de an celebrăm Misterele iar, cît despre agricultură, ne-am deprins o dată pentru totdeauna cu foloasele ei, cu muncile cîmpului și binefacerile ei. (30) De voi adăuga cîteva cuvinte încă, nu se va găsi nimeni care să nu dea crezare celor spuse de mine. Mai întîi chiar argumentele cu care cineva ar respinge tradiția, invocînd vechimea ei, tocmai ele te-ar putea convinge de realitatea faptelor. Tocmai din pricină că mulți le-au spus și toți le-au auzit, deși vechi, se cade să le socotim totuși demne de crezare. Apoi noi nu ne mărginim numai la faptul că mărturisirea povestirii și tradiția sînt o moștenire a antichității, ci ne putem folosi în aceste chestiuni de probe și mai convingătoare. (31) Cele mai multe cetăți ne trimit, an de an, primele lor roade, iar celor care întrerup trimiterea acestor ofrande, Pythia de multe ori le-a poruncit să ne aducă o parte din recolta lor și să îndeplinească față de cetatea noastră această datorie, respectată din moși-strămoși *. Oare există altceva în care să avem mai multă încredere decît în ceea ce ne poruncește zeul prin glasul Oracolului, în faptele pe care le admit cei mai mulți dintre greci, în cele spuse de mult și potrivite cu cele ce se petrec în prezent, ca și în acordul dintre cele înfăptuite și cele prezise de zeu prin glasul Oracolului ? (32) Apoi, dacă vom lăsa la o parte toate aceste temeiuri și vom cerceta lucrurile de la originile popoarelor, vom constata că cei dintîi

* Cetățile grecești erau obligate să aducă drept ofrandă zeiței Demetra 1/600 din recolta de orz și a 1/1200 din cea de grîu. Existau și abateri de la aceste obligații, fapt recunoscut de Isocrate.

oameni care au apărut pe pămînt n-au găsit îndată mijloacele pentru a vieţui aşa cum le avem noi acum, ci şi le-au procurat încetul cu încetul datorită unor eforturi comune. Cărui popor trebuie să-i recunoaştem meritul fie de a fi primit acest dar de la zei, fie de a-l fi căutat şi descoperit el însuşi? (33) Nu oare poporului care după părerea tuturor este şi cel mai vechi, şi cel mai înzestrat, şi în acelaşi timp cel mai pios adorator al zeilor? Este de prisos să arăt de cîte onoruri sînt vrednici aceia care au adus omenirii atîţ de mari binefaceri, căci nimeni n-ar putea găsi o recompensă care să fie egală cu binefacerile aduse.

(34) Iată ce vă pot spune asupra celei mai mari, celei dintîi şi celei mai răspîndite dintre binefacerile noastre. În vremurile acelea, cetatea noastră vedea că barbarii ocupă cea mai mare parte a pămîntului locuit, că elenii îşi duc viaţa într-un spaţiu restrîns şi că, din pricina pămîntului neîndestulător, îşi întind curse unii altora şi se războiesc între ei şi pier din lipsa celor de trebuinţă în fiece zi şi din pricina războiului. (35) Cetatea noastră n-a rămas nepăsătoare faţă de o asemenea situaţie, ci a trimis în cetăţi comandanţi care, luînd cu ei pe oamenii cei mai lipsiţi, se aşezară în fruntea lor, învinseră pe barbari în războaie, întemeiară multe cetăţi în ambele continente, aduseră colonii în toate insulele şi salvară deopotrivă şi pe unii şi pe alţii: atît pe cei care îi urmaseră, cît şi pe cei care rămăseseră în patria lor. (36) Unora ei le lăsară în ţară un teritoriu îndestulător pentru nevoile lor, iar celorlalţi le procurară

un teritoriu mai întins decît cel pe care-l avuseseră. Ca să vorbesc pe scurt, ei puseră stăpînire încă de atunci pe toată această întindere de pămînt pe care o stăpînim noi acum. De aceea şi celor ce au vrut mai în urmă să trimeată colonii şi să imite cetatea noastră, le-am dat putinţa de a face acest lucru fără nici o greutate. Aceştia într-adevăr nu avură nevoie să înfrunte un război pentru a cuceri o ţară nouă. Trebuia numai ca ei să meargă să locuiască ţinuturile ale căror hotare fuseseră fixate de noi. (37) Cine ar putea deci arăta o hegemonie mai tradiţională decît aceasta, care este anterioară întemeierii celor mai multe cetăţi greceşti, sau mai folositoare prin faptul că a izgonit pe barbari din ţara lor şi a ridicat pe greci la o stare de înflorire atît de mare?

(38) Astfel cetatea noastră, după îndeplinirea acestei datorii măreţe, nu a trecut cu vederea pe celelalte. Ea şi-a început şirul binefacerilor procurînd mijloace de trai celor lipsiţi de ele. De la aceste consideraţii trebuie să pornească cei ce vor să conducă cu înţelepciune treburile omeneşti. Socotind că viaţa care urmăreşte numai satisfacţii aproape că nu merită să fie trăită, cetatea noastră s-a ocupat şi de celelalte lucruri cu aceeaşi rîvnă. De aceea, dintre toate bunurile ce se află la îndemîna oamenilor şi pe care nu le datorăm zeilor, ci oamenilor înşişi, nu există nici unul la care să nu fi contribuit cetatea noastră. Cea mai mare parte din aceste bunuri există datorită ei. (39) Găsindu-i pe greci fără legi şi locuind împrăştiaţi, pe unii asupriţi de tirani, pe alţii pradă anarhiei,

ea i-a scăpat de aceste calamităţi, supunîndu-i pe unii puterii sale, iar altora dîndu-se pe sine de exemplu. Într-adevăr, Atena este prima cetate care a stabilit legi şi care a pus bazele unei forme de guvernămînt * stabil. (40) Acest fapt reiese cu prisosinţă din cele ce vor urma. Cei dintîi care aduseră în faţa tribunalelor judecarea cazurilor de omor ** şi care au vrut să pună capăt conflictelor prin raţiune şi nu prin forţă, au făcut apel la legile noastre şi au judecat în conformitate cu ele. Pe deasupra, Atena a inventat dintre arte pe acelea care servesc la nevoile vieţii, ca şi pe cele destinate desfătării. Pe unele le-au născocit iar pe celelalte, după ce le-au experimentat, le-au pus în slujba celorlalte popoare. (41) Şi sub alte aspecte ale conducerii, Atena s-a arătat atît de generoasă faţă de străini şi gata să le satisfacă bucuroasă toate nevoile, încît ea atrage la sine atît pe cei dornici de afaceri, cît şi pe aceia care doresc să se bucure de averea lor. Şi celor fericiţi, şi celor nenorociţi în patria lor, cetatea le este de folos şi toţi găsesc la noi, unii o şedere plăcută, alţii un adăpost sigur. (42) Pe lîngă aceasta există unele teritorii care nu produc de toate ; ele duc lipsă de unele produse, în schimb au altele din abundenţă. Şi cum locuitorii lor sînt puşi în mare încurcătură, neştiind unde să desfacă unele produse şi de unde să-şi procure pe celelalte, Atena le-a venit în ajutor. Ea a înfiinţat în mijlocul Greciei un tîrg, Pireul, care dispunea de o abundenţă atît de mare de produse, încît cele care erau anevoie de găsit în celelalte tîrguri, aici puteau fi uşor procurate.

(43) Pe bună dreptate deci sînt lăudaţi aceia care au înfiinţat aceste adunări. Ei ne-au lăsat un astfel de obicei încît, după ce am încheiat ostilităţile şi am şters urile care ne despart, ne adunăm în acelaşi loc, unde rugăciunile şi sacrificiile ne amintesc de originea noastră comună şi ne apropie sufleteşte mai mult unii faţă de alţii pentru viitor ; tot acolo reînnoim vechile legături de ospitalitate şi cîştigăm altele noi. (44) Nici pentru oamenii obişnuiţi şi nici pentru cei ce se deosebesc în chip natural, timpul petrecut în acest loc nu trece fără folos. Unii dintre cei adunaţi acolo au prilejul de a arăta în faţa tuturor grecilor darurile lor fireşti, iar ceilalţi au prilejul de a privi pe cei ce luptă. Nici unii, nici alţii nu rămîn indiferenţi, căci au de ce să fie măguliţi, unii cînd văd pe atleţi că se străduiesc să le facă plăcere, alţii fiindcă socotesc că spectatorii au venit numai pentru ei *. Acestea sînt avantajele pe care marile adunări ni

* Aluzie la viaţa bogată în acţiuni eroice a lui Teseu, eroul naţional al Atenei şi căruia i s-a atribuit *sinoikismosul*, adică afilierea tuturor stătuleţelor independente din Atica în jurul unui singur oraş : Atena.

** Oreste, fiul lui Agamemnon şi al Clitemnestrei care, împreună cu prietenul său devotat Pilade, a ucis pe Clitemnestra şi pe Egist, spre a răzbuna omorul făptuit împotriva tatălui său, a fost achitat de verdictul decisiv al zeiţei Atena în faţa judecăţii Areopagului. Aceste date sînt amintite în orice elogiu adus Areopagului.

* Serbările panhelenice prevedeau concursuri gimnastice, dramatice şi muzicale, lecturi şi diverse alte manifestări, după care urmau sacrificii, cu care prilej se ospăta poporul. Astfel de serbări panhelenice erau Panateneele, în cinstea zeiţei Atena, protectoarea cetăţii, Olimpicele, în cinstea lui Zeus şi Istmicele, în cinstea lui Poseidon.

le oferă nouă, grecilor și în această privință cetatea Atenei nu este întrecută de nici o altă cetate. (45) Ce-i drept, Atena dispune de cele mai multe și cele mai frumoase spectacole. Unele uimesc prin cheltuieli mari, altele sînt prețuite pentru perfecțiunea artei lor, altele în sfîrșit se disting în ambele privințe. Și mulțimea acelora care vin atunci la noi este atît de mare încît, dacă este ceva plăcut în faptul de a ne afla unii aproape de alții, ei bine, și acest fapt reprezintă unul din avantajele pe care ea ni le procură *. Pe lîngă acestea, tot în Atena poți găsi mai ales și prieteniile cele mai credincioase și reuniunile cele mai variate și tot aici poți vedea întreceri nu numai în alergări și forță, ci chiar și în domeniul elocinței și al inteligenței și în toate artele **, pentru care recompensele sînt foarte mari. (46) Cetatea noastră a convins și pe alții să adauge răsplata lor la recompensa pe care o hotărîm noi, căci deciziile noastre au o atît de mare autoritate, încît sînt încuviințate de toți oamenii. În afară de aceasta, celelalte adunări sărbătorești convocate la mari intervale nu durează mult timp, pe cînd cetatea noastră reprezintă pentru străinii care sosesc o neîntreruptă sărbătoare ***.

* Întrunind pe grecii răspîndiți pe toate meleagurile, serbările panhelenice erau prilej de schimburi economice și spirituale care întrețineau ideea de comunitate helenică.

** La serbări se observa o mare afluență de scriitori, poeți și filozofi, ale căror lecturi erau deosebit de gustate.

*** Numărul mare de sărbători respectate de atenieni contribuie la stagnarea multora din activitățile desfășurate de cetate. În *Statul atenian* pseudoxenofontic (III, 8) se face remarca următoare : *„În comparație cu ceilalți greci, atenienii au un număr dublu de sărbători"*.

(47) Iar filozofia care a conceput și a creat toate aceste instituții, care ne-a învățat cum să ne purtăm, care ne-a făcut să fim mai omenoși unii față de alții, care a deosebit nenorocirile izvorîte din neștiința noastră de cele pricinuite de necesitate și ne-a învățat să ne ferim de cele dîntîi și să le suportăm cu curaj pe celelalte, această filozofie a fost ridicată de cetatea noastră la mare cinste. Atena a prețuit deopotrivă și arta vorbirii pe care toți doresc s-o stăpînească, invidiindu-i pe cei care o posedă. (48) Ea știa bine că numai nouă dintre toate ființele natura ne-a acordat cu precădere acest dar și că datorită lui noi ne deosebim de toate celelalte viețuitoare, fiindu-le superioare. Pe lîngă aceasta cetatea noastră vedea că soarta este atît de capricioasă, încît adesea în treburile omenești cei înțelepți nu reușesc, iar cei mărginiți obțin succese și că arta de a compune discursuri frumoase, refuzată spiritelor mediocre, este un dar rezervat spiritelor alese. (49) Tot în privința aceasta, dacă unii trec drept instruiți, iar ceilalți drept neînvățați, ei se deosebesc unii de alții mai ales prin această artă. Ea a mai observat că cei care din prima copilărie au avut parte de o educație liberală nu se fac cunoscuți nici prin curaj, nici prin avere, nici prin alte avantaje de acest fel, ci devin vestiți mai ales prin discursurile lor și că această artă este semnul cel mai sigur al educației noastre și că, în sfîrșit, cei înzestrați cu talentul de a vorbi au influență nu numai în cetățile lor, ci se bucură de cinstire chiar și din partea altora.

(50) Cetatea noastră în ceea ce privește filozofia și elocința, s-a situat de multă vreme în fruntea celorlalte cetăți, așa încît discipolii ei au devenit profesorii altora și Atena a făcut ca numele de eleni să fie mai curînd un simbol al unei civilizații decît să reprezinte un neam. În felul acesta numele de eleni se cuvine mai degrabă atribuit celor ce au privilegiul de a se fi împărtășit din darurile culturii elene decît acelora ce sînt de origine eleni...

II. Puterea militară a Atenei, războaiele

(71) Strălucite sînt într-adevăr aceste fapte și vrednice de cei ce pretind hegemonia. Fapte asemănătoare cu cele arătate și aidoma cărora se cuvine să îndeplinească descendenții acestor eroi, au săvîrșit cei ce au învins pe Darius * și pe Xerxes **. Strămoșii noștri s-au aflat atunci încleștați într-un război înfricoșător și amenințați în același timp de numeroase pericole. Dușmanii se credeau irezistibili din pricina mulțimii lor, iar aliații noștri credeau că ei au un curaj de ne-

* Refuzul Atenei și Spartei de a se supune regelui persan Darius, urmărind să subjuge Grecia cu bogatele și înfloritoarele ei cetăți, a fost pretextul declanșării războiului care a durat din 492 pînă în 449 î.e.n.

** Xerxes (485—465 î.e.n.), rege persan, fiul și urmașul la tron al lui Darius I, porni în anul 480 î.e.n. împotriva grecilor, în fruntea unei armate de o jumătate de milion de soldați, trecînd-o pe un pod construit peste strîmtoarea Helespont, și cu o flotă alcătuită din 500 de corăbii. Comanda supremă a forțelor grecești a fost încredințată Spartei.

înfrînt *. (72) Strămoșii noștri i-au învins și pe unii și pe alții, așa cum putea fi învins fiecare dintre ei și, ieșind biruitori în toate luptele, vitejia lor a fost socotită vrednică de cea mai mare răsplată. N-a trecut multă vreme după aceea și ei au dobîndit supremația pe mare conferită Atenei de către ceilalți greci, fără nici un fel de contestație din partea acelora care încearcă azi să i-o răpească **.

(73) Știu foarte bine, credeți-mă, că lacedemonienii în acele împrejurări au adus grecilor multe servicii. Tocmai acest lucru mă îndreptățește mai mult să aduc cetății noastre laude, căci, avînd astfel de adversari, i-a întrecut atît de mult. Aș voi însă să vorbesc puțin mai pe larg despre aceste două cetăți și nu să trec prea repede asupra lor, pentru a ne aminti deopotrivă de amîndouă, de curajul strămoșilor noștri și de ura lor împotriva barbarilor. (74) Cu toate acestea nu trebuie să ascund situația dificilă în care mă aflu eu, venit ultimul să iau cuvîntul asupra unor lucruri unde s-a spus încă de mult totul și despre care cei mai destoinici oratori au vorbit adesea în cuvîntările lor de laudă, ținute cu prilejul înmormîntărilor publice. Așa cum era și firesc, ei au povestit cele mai frumoase fapte și au omis

* Luptele dintre greci și perși de la Termopile (490 î.e.n.), Artemision (480 î.e.n.), Salamina (480 î.e.n.) și Plateea (479 î.e.n.) au continuat pînă în anul 449 î.e.n., cînd perșii înfrînți au încheiat pace cu grecii.

** Imperiul maritim atenian, în a cărui componență intrau două sute de cetăți și un vast teritoriu, este în bună parte opera lui Pericle, care s-a impus ca unul dintre cei mai mari oameni de stat în Grecia antică.

doar puține. Cu toate acestea, nu trebuie să mă sfiesc de a vorbi despre problemele în care mi-a revenit mie sarcina să vorbesc, întrucît acestea sînt de folos scopului urmărit de noi.

(75) Cred, așadar, că lor le datorăm cele mai multe bunuri ale noastre și că acei oameni care și-au expus viața pentru apărarea Greciei merită cele mai multe laude. Dar n-ar trebui să dăm uitării nici pe cei ce au trăit înaintea acestui război și care au avut conducerea în cele două cetăți *. Căci ei au servit drept pildă pentru urmași, au îndemnat spre virtute cele două popoare și au pregătit pentru barbari adversari de temut. (76) Într-adevăr, aceștia nu erau nepăsători față de interesele statului, nici nu se foloseau de avutul public ca și cum ar fi fost al lor și nici nu-l risipeau ca pe o avuție străină, ci se îngrijeau de el ca de propriul lor avut și se fereau să și-l însușească, așa cum se cuvine să te ferești de bunul altuia. Ei nu măsurau fericirea în raport cu averea, ci socoteau că acela stăpînește averea cea mai sigură și cea mai frumoasă care va săvîrși astfel de fapte de pe urma cărora el va cîștiga o foarte bună reputație și copiilor lui le va lăsa moștenire cea mai mare glorie. (77) Ei nu se luau la întrecere în fapte nerușinate și nici nu găseau o plăcere în acte de îndrăzneală, ci socoteau că trebuie să-ți fie mai degrabă teamă de a nu fi rău judecat de către concetățenii tăi, decît de a muri cu demnitate pentru patrie.

* Cetățile în emulație erau Atena și Sparta și această emulație era o formă de manifestare a luptei pentru hegemonie în lumea greacă.

Iar cît despre rușinea pe care o sufereau din pricina greșelilor cetății, era mai mare decît aceea pe care o resimte astăzi fiecare față de propriile lui greșeli. (78) Pricina constă în faptul că ei se străduiau ca legile să fie bine întocmite și în spiritul dreptății și nu aveau în vedere interesele particulare, ci normele de conduită în viața de fiecare zi. Ei știau că oamenii de bună-credință nu au nevoie de multe legi scrise, ci doar de cîteva pentru a se înțelege asupra treburilor publice și particulare. (79) Ei aveau un simț politic atît de dezvoltat încît, în luptele lor iscate între partide, nu urmăreau să distrugă pe adversari spre a fi singuri stăpîni peste tot, ci să fie cei dintîi în serviciile aduse cetății ; ei constituiau asociații politice nu în interesul particular, ci pentru binele comun. (80) De același spirit erau ei însuflețiți și în legăturile lor cu ceilalți greci. Căci erau gata să le aducă servicii și nu să-i înfrunte, socoteau că trebuie să comande, nu să fie tirani, doreau să fie numiți mai degrabă conducători decît stăpîni, liberatori, dar nu asupritori, atrăgînd de partea lor cetățile prin binefacere și nu prin distrugeri ori violențe. (81) Pentru ei cuvîntul inspira mai mult respect decît inspiră acum jurămintele și se supuneau în fața convențiilor ca înaintea unor legi naturale. Gloria lor nu se baza pe putere, ci pe faptul că știau să se folosească de forța lor cu moderație. Ei aveau față de cei slabi aceleași sentimente pe care le pretindeau pentru ei înșiși și de la cei puternici ; avînd conștiința că fiecare din cetățile lor era o cetate particulară, socoteau Grecia drept patria lor comună.

(82) Însufleţiţi de asemenea sentimente, ei creşteau şi pe tineri în principii corespunzătoare. Şi aşa i-au făcut bărbaţi atît de viteji pe cei ce au luptat împotriva popoarelor din Asia, încît nici un poet şi nici un orator n-a putut să laude cum se cuvine isprăvile săvîrşite de aceştia. Eu îi iert că n-au reuşit ; căci este tot atît de greu să lauzi oameni care au întrecut virtuţile altora pe cît de greu este să lauzi pe cei ce n-au făcut nici un bine ; pentru aceştia lipsesc oratorului faptele, pentru ceilalţi cuvintele rămîn mai prejos decît faptele. (83) Într-adevăr, ce discurs ar putea egala isprăvile unor asemenea viteji, care au întrecut pe învingătorii Troiei, fiindcă unii au pierdut zece ani pentru cucerirea unei singure cetăţi, iar ceilalţi au învins în scurt timp forţele întregii Asii şi au salvat nu numai patria lor, ci au eliberat întreaga Grecie ? De la ce lucrări, încercări sau pericole s-ar fi sustras spre a fi onoraţi în viaţă ei, care, pentru a se bucura de cinstiri după moarte, s-au hotărît să piară atît de vitejeşte ? (84) Cred că acest război a fost pus la cale de vreunul dintre zei din admiraţie faţă de virtutea lor, pentru ca oamenii înzestraţi cu atîta măreţie de suflet să nu rămînă necunoscuţi, sfîrşindu-şi viaţa fără glorie, ci să fie judecaţi vrednici de aceleaşi onoruri ca şi fii zeilor, numiţi semizei. Ei au înapoiat trupurile lor pămîntului, potrivit legilor de neînlăturat ale firii, iar amintirea vitejiei lor au făcut-o nemuritoare.

(85) Strămoşii noştri şi lacedemonienii au fost totdeauna în luptă unii cu alţii ; în acele vremuri însă ei

s-au luat la întrecere numai în vederea unor acţiuni dintre cele mai frumoase. Ei se socoteau rivali, dar nu vrăjmaşi. Ei nu măguleau pe barbari pentru a înrobi pe greci, ci se uneau în acelaşi gînd în vederea salvării patriei. Vrednicia lor au dovedit-o mai întîi împotriva armatei trimise de Darius. (86) Perşii debarcau tocmai în Atica. Atenienii nu aşteptară pe aliaţi, ci luînd asupra lor războiul care privea întreaga Grecie, porniră numai cu forţele lor împotriva duşmanilor, care aduseseră ofense Greciei întregi. Deşi erau puţini ca număr, ei n-au ezitat să se ridice împotriva multor miriade de soldaţi duşmani, fiind gata să-şi expună viaţa, ca şi cum ea nu le-ar fi aparţinut. Lacedemonienii, la rîndul lor, abia aflară de războiul iscat şi, lăsînd la o parte totul, alergară în ajutorul nostru. Ei arătară atîta zel, ca şi cînd ar fi fost pustiită propria lor ţară *. (87) Rezultatul promptitudinii şi emulaţiei acestor două popoare a fost acesta : se spune că tocmai în ziua în care strămoşii noştri au aflat de debarcarea duşmanilor, ei au alergat la hotare spre a le apăra ; au ieşit învingători în luptă şi-au ridicat un trofeu în amintirea victoriei lor ; mărşăluind în coloană, lacedemonienii străbătură în trei zile şi tot atîtea nopţi, un drum de douăsprezece sute de stadii **. Aşa de mult se grăbeau unii ca să ia parte la luptă,

* După mărturia lui Herodot (IX, 71), în bătălia de la Salamina s-au remarcat în primul rînd eginetii şi lacedemonienii, atenienii plasîndu-se în urma lor.

** Măsură de lungime echivalînd cu 177,6 m.

iar alţii ca să apuce să se arunce în luptă înaintea acelora ce le veneau în ajutor.

(88) A urmat apoi o a doua expediţie în fruntea căreia se afla însuşi Xerxes. Părăsind palatul, Xerxes luă comanda armatei, după ce a adunat toate forţele Asiei (despre această putere a lui, oricît ar fi vrut cineva să exagereze, n-a spus totuşi mai puţin decît adevărul). (89) De fapt regele ajunse la atîta trufie, încît socotind un lucru neînsemnat supunerea Greciei şi, vrînd să lase un astfel de monument care să-l ridice deasupra umanităţii, nu se linişti mai înainte de a fi conceput şi executat cu mari eforturi planul, atît de vestit în toată lumea, de a pluti cu armata pe continent şi de a merge pe mare aşa cum ar merge pe pămînt, unind printr-un pod cele două ţărmuri ale Helespontului * şi străpungînd muntele Atos **. (90) Întru întîmpinarea acestui rege atît de trufaş, care săvîrşise lucruri atît de minunate şi care comanda atîtea popoare, lacedemonienii, împărtăşind primejdiile, ieşiră la Termopile *** în calea armatei lui de uscat, cu o mie dintre ei şi ajutaţi de puţini aliaţi, mînaţi de gîn-

* Xerxes a luat măsurile necesare pentru construirea unui pod care să unească coastele Asiei cu ale Europei şi pe unde şi-ar fi trecut armata dacă o furtună puternică n-ar fi distrus lucrarea începută (vezi Herodot, VII, 36—37). De aceea regele a poruncit ca apele Helespontului să fie plesnite cu trei sute de lovituri de bice şi în mare să se arunce o pereche de cătuşe. Hotărîrea lui Xerxes de a pedepsi Helespontul a fost supusă mai multor interpretări, dintre care cea mai plauzibilă este aceea care se bazează pe practica „pedepsirii lucrurilor care aduc prejudicii oamenilor".

** Muntele Atos în Peninsula Chalcidică din Macedonia.

*** Trecătoare situată în ţinutul Trachinia din Grecia continentală.

dul de a opri pe barbari * în strîmtoare şi de a-i împiedica să înainteze mai departe **. Strămoşii noştri porniră la Artemision *** plutind cu şaizeci de trireme **** împotriva întregii flote persane. (91) Avură această îndrăzneală nu atît din dispreţ pentru duşmani, ci pentru a se lua la întrecere între ei în curaj. Căci lacedemonienii invidiau cetatea noastră pentru victoria de la Maraton *****, şi se sileau din toate puterile s-o egaleze, de teamă ca Atena să nu cîştige de două ori la rînd onoarea de a fi salvat pe greci. Ai noştri însă voiau să menţină mai ales gloria dobîndită şi să arate tuturor că prima dată au învins datorită vitejiei şi nu norocului. Ei mai voiau apoi să-i conducă pe greci la angajarea unei lupte navale spre a dovedi că în asemenea lupte, ca şi în cele de pe uscat, vitejia

* În concepţia grecilor antici toate populaţiile din Europa, Asia şi Africa, indiferent de gradul lor de civilizaţie, erau denumite cu termenul de „barbari", care nu marca un sens peiorativ, ci numai o diferenţiere faţă de greci. Înţelesul de „crud" sau „primitiv" pe care l-a căpătat mai tîrziu este secundar.

** La începutul operaţiilor au fost 4000 de peloponesieni, iar în ultima zi n-au mai rămas decît 300 de spartani şi 700 de tespieni.

*** Artemision în Eubeea constituia o poziţie cheie pentru apărarea Greciei continentale. Numele localităţii se datorează templului aflat acolo închinat zeiţei Artemis (vezi Plutarh, *Themistocle*, 4).

**** Isocrate trece sub tăcere prezenţa corăbiilor greceşti, aparţinînd altor cetăţi decît Atena.

***** Vestea victoriei repurtate împotriva celui mai puternic stat din acea vreme, a fost adusă la Atena de un luptător participant la bătălia de la Maraton, care a ridicat mîna în sus, căzînd mort. Distanţa de 42 km. de la Maraton la Atena parcursă de acest luptător a rămas pînă astăzi o probă de rezistenţă. O movilă simplă de pămînt comemorează pînă azi evenimentul, fiind loc de pios pelerinaj.

biruie numărul mare de soldaţi. (92) Deşi se arătară şi unii şi alţii deopotrivă de curajoşi, succesul n-a fost acelaşi. Lacedemonienii pieiră. Dar, dacă cu trupurile renunţară la luptă, sufletul lor rămase învingător (căci nu este îngăduit a spune că au fost învinşi, fiindcă nici unul n-a preferat să fugă). Ai noştri învinseră avangarda flotei. Iar, după ce auziră că duşmanii au pus stăpînire pe strîmtoare (Termopile), întorcîndu-se la ei şi pregătind totul pentru cetate, luară astfel de hotărîri cu privire la ceea ce mai rămînea de făcut, încît în ultimele primejdii ei întrecură şi mai mult numeroasele şi strălucitele fapte săvîrşite mai înainte. (93) Toţi aliaţii noştri erau descurajaţi. Peloponesienii închiseră Istmul * cu un zid şi se gîndeau numai la propria lor scăpare. Cetăţile celelalte fuseseră învinse de barbari şi luptau acum împreună cu ei, afară numai dacă vreuna nu fusese lăsată la o parte din cauza slăbiciunii. O mie două sute de trireme pluteau spre Atica şi o armată numeroasă era gata s-o invadeze. Atenienii nu vedeau nici o posibilitate de scăpare şi erau părăsiţi de toţi şi înşelaţi în toate speranţele lor. (94) Ei ar fi putut nu numai să scape de primejdiile prezente, dar chiar să primească privilegiile extraordinare pe care Marele Rege ** le oferea lor, în convingerea că, dacă el ar pune mîna pe flota noastră, îndată va deveni şi stăpînul Peloponesului. Ei însă nu voiră să audă de darurile lui şi, deşi înfuriaţi pe greci că-i trădaseră,

* Istmul de Corint, tăiat în 1893 printr-un canal lung de 6343 m şi o lărgime de 23 m, stabileşte legătura între Marea Ionică şi Marea Egee.

** Epitet constant atribuit regelui perşilor.

ei nu se gîndiră cu satisfacţie la o împăcare cu regele. (95) Pe de o parte, ei se pregătiră de a lupta pentru libertate, iar pe de alta iertară pe cei ce primiseră să fie sclavi. Socoteau că cetăţile umile pot să caute scăpare în orice condiţii, însă cetăţile care au pretenţia de a sta în fruntea Greciei nu se pot sustrage în faţa primejdiilor. Şi după cum pentru oamenii aleşi este mai de dorit o moarte frumoasă decît o viaţă ruşinoasă, tot aşa şi pentru cetăţile de vază este mai bine să dispară din mijlocul popoarelor decît să se vadă prăbuşite în robie. (96) Este limpede că aşa a fost judecata lor, căci nu era cu putinţă ca ei cu forţele lor să ţină piept duşmanilor în acelaşi timp şi pe mare şi pe uscat. Evacuînd mulţimea oamenilor din oraş, ei o duseră în insula vecină * pentru a înfrunta rînd pe rînd flota şi armata perşilor. Ar putea să arate cineva că există bărbaţi mai mari la suflet şi mai devotaţi grecilor, decît aceia care, spre a nu fi autorii înrobirii celorlalţi greci, au avut curajul să vadă cetatea lor pustiită de locuitori, ţara lor prădată, sanctuarele lor jefuite şi templele lor prada flăcărilor, toată greutatea războiului suportată de patria lor? (97) Şi nu le erau de ajuns acestea, ci ei erau gata să ducă singuri lupta împotriva a o mie două sute de corăbii **. N-au fost lăsaţi să lupte singuri. Căci peloponesienii, stăpîniţi de un puternic sentiment de ruşine faţă de eroismul aces-

* Insula vecină era Salamina, celebră prin lupta navală din anul 480 î.e.n.

** Herodot (VII, 89) povesteşte că Xerxes dispunea de 1207 trireme pe care erau îmbarcaţi soldaţi perşi, mezi şi saki, corăbiile cele mai lesne de mînuit fiind aduse de fenicieni.

tora şi socotind că, dacă ai noştri de la început vor fi distruşi, nici ei nu vor putea scăpa, iar dacă ai noştri vor învinge, cetăţile lor se vor face de ocară, fură siliţi ca împreună cu noi să ia parte la primejdii.

Nu văd de ce mi-aş pierde timpul vorbind despre zgomotul produs de luptă, despre strigăte şi îndemnuri, lucruri care sînt comune tuturor luptelor navale.

(98) Datoria mea este să vorbesc despre ceea ce ne este particular, despre ceea ce îndreptăţeşte pretenţiile noastre la hegemonie şi despre cele ce concordă cu cele spuse de mine mai înainte. Atît de mult cetatea noastră a întrecut celelalte cetăţi înainte de distrugerea ei, încît, chiar după ce a fost ruinată, ea a adus în această luptă care se da pentru libertatea Greciei mai multe trireme decît au adus la un loc toţi acei care au luat parte la această luptă. Şi nimeni nu este atît de pornit împotriva noastră încît să nu recunoască că noi, grecii, datorită acestei lupte navale, am ieşit victorioşi în război şi că această izbîndă se datorează Atenei.

(99) În clipa de faţă deci, cînd sîntem pe punctul de a porni o expediţie împotriva barbarilor, cine trebuie să aibă comanda supremă ? Nu oare aceia care în războiul trecut s-au acoperit de cea mai mare glorie ? Nu oare aceia care de mai multe ori şi-au primejduit viaţa şi care în luptele duse pentru salvarea comună * au fost socotiţi vrednici de răsplată pentru curajul lor ? Nu oare aceia ce şi-au părăsit propria lor ţară pentru salvarea celorlalte ? Aceia care în trecut au întemeiat un număr atît de mare de cetăţi şi care în urmă le-au ocrotit în faţa celor mai mari nenorociri ? S-ar putea oare să nu ne încerce un simţămînt de durere dacă, după ce am luat parte din plin la strădanii, n-am avea parte de onoruri dintre cele mai neînsemnate ? Noi, cei care altădată ne-am aflat în fruntea grecilor în lupta pentru apărarea comună, acum să fim nevoiţi să mergem în urma altora ?...

* Autorul face aluzie la luptele de la Maraton, Salamina şi Plateea.

DISCURSUL *ELOGIUL LUI EVAGORAS* *

Pornind de la cîteva date istorice, îmbogăţite de fantezie creatoare, Isocrate prezintă pe Evagoras, regele Salaminei din Cipru, ca descendent în linie indirectă dintr-o dinastie grecească înlăturată din drepturi de un dinast fenician. Acesta, la rîndu-i, avea să fie detronat de un aventurier, Abdemon din Kition. Eliberarea Salaminei şi întoarcerea ei pe un făgaş normal avea s-o realizeze în anul 411 î.e.n. Evagoras, care a domnit pînă în anul 374—373 î.e.n., cînd a pierit în urma unei morţi violente.

Elogiul lui Isocrate închinat lui Evagoras ne lasă să cunoaştem condiţiile grele ale domniei, anturajul de la curte, eforturile lui Evagoras de a îmblînzi moravurile asiatice ale supuşilor săi şi acţiunile lui politice şi militare.

Cu vădite tendinţe moralizatoare şi educative, inspirate de un întreg program de educare a Greciei, elogiul trasat de Isocrate lui Evagoras — cel dintîi discurs în care se face un elogiu personal — a generat o serie întreagă de elogii-portrete care pot fi urmărite în literatura greacă pînă la panegiricul împăratului Iulian închinat lui Constanţiu.

* Prezentarea şi traducerea acestui discurs aparţin Mariei Marinescu-Himu.

(1) Te-am văzut, Nicocles, aducînd cinstirea cuvenită funeraliilor tatălui tău prin ofrande frumoase şi bogate, prin organizare de coruri, prin concursuri literare şi muzicale, prin exerciţii de gimnastică, ca şi prin întreceri de cai şi de trireme. Şi-n toate acestoa nu te-ai arătat mai prejos faţă de obiceiurile statornicite. (2) Iată de ce am socotit că — dacă morţii îşi dau seama de ceea ce se petrece pe tărîmul nostru — Evagoras va primi cu bunăvoinţă aceste cinstiri şi ar simţi o satisfacţie, văzînd grija pe care i-o porţi ca şi dărnicia ce-o dovedeşti. Şi totuşi, cred că el ţi-ar purta o recunoştinţă şi mai mare decît pentru orice altă mărturie de pietate din parte-ţi, dacă s-ar găsi cineva în stare să vorbească cu toată demnitatea despre comportarea lui şi despre primejdiile pe care le-a întîmpinat. (3) Vom observa că oamenii cărora le sînt dragi onorurile şi care sînt înzestraţi cu o fire mărinimoasă au credinţa că trebuie să prefere elogiul înaintea unor astfel de foloase. Ei aleg mai de grabă moartea decît viaţa, ei veghiază mai de grabă la păstrarea renumelui lor decît asupra vieţii lor şi-şi îndrumează întreaga lor activitate, avînd grijă să lase posterităţii o amintire nepieritoare *. (4) Cheltuielile somptuoase nu au drept rezultat nici una din acele

* Nu o dată Isocrate priveşte gloria drept singura recompensă a celor morţi (vezi *Panegiricul*, 84, *Archidamos*, 109, *Pacea*, 94 etc.).

satisfacţii, ele nefiind decît o dovadă a bogăţiei. Dimpotrivă, oamenii ce se îndeletnicesc cu arta şi cu diferite concursuri dovedindu-şi fie calităţile lor, fie virtuozitatea lor, îşi făuresc ei înşişi o reputaţie mai strălucită. Discursurile dac-ar înregistra faptele săvîrşite de acest bărbat de seamă care a fost Evagoras, ar face ca virtuţile lui să se bucure de veşnicie în amintirea tuturor oamenilor.

(5) S-ar fi cuvenit de asemeni să elogiem pe bărbaţii ce s-au făcut vestiţi şi în vremea noastră. În chipul acesta oratorii capabili să glorifice faptele lor şi-ar prezenta aşadar discursurile în faţa unui auditoriu care ar cunoaşte în mod temeinic faptele povestite. Aceştia ar fi obligaţi să respecte adevărul. Tinerii ar fi îndemnaţi spre fapte frumoase printr-o mai mare însufleţire dac-ar şti că ar culege elogii mai mari, în schimbul unor fapte care pe ei înşişi i-ar influenţa în bine. (6) În clipa de faţă n-ar cădea omul în deznădejde atunci cînd ar vedea pe cei ce au trăit pe vremea războiului troian şi mai tîrziu, preamăriţi în cîntece şi-n operele tragicilor, în timp ce el are convingerea că, chiar dac-ar depăşi faptele eroilor amintiţi, n-ar fi socotit vrednic de elogiile aduse acelora ? În această situaţie vina cade asupra invidiei, a cărei singură binefacere constă în faptul că ea constituie cea mai mare ruşine pentru cel ce o resimte ! Sentimentele unor oameni sînt atît de puţin îndatoritoare că ei ar consimţi mai degrabă să audă elogii la adresa unor persoane despre care nici nu ştiu dacă au existat cîndva, decît la adresa acelora de la care ei înşişi au avut parte de multe binefaceri.

(7) Oameni cu mintea întreagă nu se cade să ajungă să fie înrobiţi de această răutate, ci s-o dea uitării, iar ceilalţi să se deprindă să asculte acţiunile care şi ele merită să fie povestite, fiindcă noi vedem progresul artelor şi al întregii activităţi omeneşti, realizîndu-se nu prin aceia care stăruie asupra obiceiurilor dobîndite, ci prin aceia care le reînnoiesc şi care îndrăznesc să pună în mişcare lucrurile care nu se desfăşoară aşa cum trebuie.

(8) Eu îmi dau bine seama că ceea ce vreau să pun la cale, adică să glorific prin cuvinte virtuţile unui om este un lucru anevoios. Şi iată care este cea mai bună dovadă : iubitorii filozofiei au curajul să abordeze toate subiectele şi toate genurile, dar nimeni nu s-a apucat să scrie despre astfel de lucruri. (9) Poeţilor le stau la îndemînă diferite podoabe de stil. Ei au darul de a face pe zei să vină în contact cu oameni, îi fac să vorbească, să vină în sprijinul personajelor lor, atunci cînd ei doresc aceasta. Ei descriu peripeţiile servindu-se nu numai de expresii uzuale, ci recurgînd cînd la cuvinte de origine străină, cînd la neologisme şi metafore şi, fără să lase nimic la o parte, ei îşi împodobesc operele lor cu toate ornamentele stilistice. (10) Oratorii, dimpotrivă, nu au la îndemînă nimic din toate acestea şi ca să fiu concis în exprimare, ei nu pot folosi din vocabular decît expresiile proprii ţării lor şi numai ideile care se află în circulaţie în viaţa de fiecare zi. De altfel, în timp ce unii îşi compun în întregime operele lor folosind metrul şi ritmul, ceilalţi nu beneficiază de nici unul din aceste avantaje, care au un farmec

atît de mare, încît chiar dacă sînt însoţite de o expresie şi de o gîndire slab argumentată, prin singurele efecte ale armoniei şi simetriei, ei încîntă sufletele. (11) Influenţa lor ar putea fi recunoscută după acest indiciu : dacă-n poemele cele mai vestite poeţii şi-ar păstra vocabularul şi ideile, dar ar renunţa la ritmul lor, aceste poeme — zic — ar apărea cu mult inferioare reputaţiei dobîndite. Cu toate acestea poezia, oricît de superioară ar fi, nu trebuie să ne facă să ezităm. Trebuie să faci încercarea şi să vezi dacă cuvîntul oratorului este în stare să celebreze pe oamenii de vază cu asemenea măreţie cu care-i celebrează cîntecele şi versurile.

(12) Să vorbim în primul rînd despre originea lui Evagoras şi să arătăm din cine descindea el. Deşi sînt mulţi aceia care cunosc faptele dinainte, eu socot totuşi că trebuie să vorbesc despre aceste lucruri în faţa celorlalţi, pentru ca toţi să afle că el nu s-a dovedit cu nimic mai prejos de marile şi măreţele exemple pe care le-a avut.

(13) Este un lucru recunoscut că semizeii cei mai aleşi sînt coborîtori din Zeus iar printre aceştia, toţi, într-un singur glas, aşază pe eacizi *. În celelalte familii întîlnim firi de elită şi firi inferioare. Dar şi eacizii toţi se numără printre ce mai vestiţi dintre contemporani. (14) În această privinţă Eac **, fiu al lui Zeus şi descendent din neamul teucrizilor ***, i-a depăşit cu mult pe ceilalţi. În Grecia izbucnise seceta care pricinuise pierderea multor vieţi omeneşti, iar în ziua cînd flagelul a întrecut orice măsură, magistraţii aflaţi la cîrma cetăţenilor veniră să-l implore, gîndindu-se că datorită legăturilor de rudenie şi datorită pietăţii sale, el va obţine cu uşurinţă de la zei prin rugăciunile sale mîntuirea de nenorocirile care-i copleşeau. (15) După ce au scăpat de aceste nenorociri şi după ce au obţinut lucrul de care aveau nevoie, ei ridicară în insula Egina * un sanctuar, devenit proprietate comună a colectivităţii greceşti, chiar pe locul în care acest erou făcuse rugăciunea **. În acelaşi timp pe cînd se mai afla încă în mijlocul semenilor săi, a trăit bucurîndu-se de o mare glorie ; iar după ce şi-a sfîrşit viaţa, se spune că şi-a aflat locul alături de Pluton şi de Core ***, înconjurat fiind de o mare cinstire. (16) Eac a avut de fii, pe Telamon **** şi pe Peleu *****. Cel dintîi a pornit o expediţie împotriva lui Laomedon ****** alături de Heracle şi a fost socotit vrednic de premiul ce răsplăteşte bravura. Iar Peleu care s-a distins în lupta împotriva centaurilor şi care şi-a dobîndit faima în alte acţiuni pline de primejdie, măcar că era muritor, s-a împreunat cu Thetis,

* Descendenţii lui Eac, rege în Egina.

** Eac, fiul lui Zeus şi al Eginei, era considerat omul cel mai pios de pe vremea lui.

*** Teucrizii, descendenţii lui Teucru, fiul lui Telamon.

* Insula Egina era situată la o mică depărtare de Atena.

** Este vorba de templul numit Aiakeion şi Panhellenion.

*** Core sau Persefona, fiica zeiţei Demetra şi soţia lui Pluton, stăpînul Infernului. Eac devine unul din judecătorii lumii subpămîntene.

**** Telamon, fiul lui Eac, tatăl lui Aias şi Teucru.

***** Peleu, soţul Thetidei şi tatăl lui Ahile.

****** Tatăl lui Priam şi rege al Troiei.

fiica lui Nereu * Așa cum se spune, el a fost singurul muritor din cîți au trăit înaintea noastră la a cărui nuntă zeii au intonat un imn nupțial. (17) Dintre acești doi eroi, Telamon a zămislit pe Aias și pe Teucru, iar Peleu pe Ahile, care au dovedit tuturor merite însemnate și strălucite, căci nu s-au mulțumit să fie doar fruntași în cetatea și țara în care locuiau, ci atunci cînd grecii au pornit în expediție împotriva barbarilor și cînd s-au pus în mișcare oști numeroase de fiecare parte și cînd n-a existat nici un om cu faimă care să se dea înlături, (18) în mijlocul acestor pericole, Ahile i-a depășit pe toți. Și tot așa și Aias, care s-a arătat cel mai brav după el. Iar Teucru, ca un om vrednic de înrudirea cu el, n-a rămas ca virtute mai prejos decît ceilalți doi.

Iar atunci cînd a venit să ajute la cucerirea Troiei, ajungînd la Cipru, a întemeiat Salamina, căreia i-a conferit numele primei sale patrii și unde a lăsat familia care domnește acolo și acum.

(19) Iată care sînt faptele ce încununează prin a lor măreție pe strămoșii lui Evagoras. În aceste împrejurări a fost întemeiată cetatea în care la început puterea regală o deținură descendenții lui Teucru. Trecu un timp și sosi din exil un bărbat de fel din Fenicia care, dobîndind încrederea regelui domnitor, ajunse la o mare putere. (20) Dar acesta nu s-a arătat recunoscător în fața binefacerilor, ci, dimpotrivă, plin de răutate față de oaspetele lui și dibaci peste fire în a-și spori influența, izgoni pe binefăcătorul lui și luă în

* Fiul zeului Poseidon, tatăl nereidelor.

mîini puterea. Avînd puțină încredere în rezultatele politicii sale și vrînd să fie stăpîn pe situație, el lăsă cetatea pradă barbarilor și făcu ca insula toată să intre în supunerea Marelui Rege *. (21) Așa se prezentau lucrurile atunci cînd coborîtorii acestui rege erau stăpîni pe putere și cînd apăru Evagoras. Eu nu vreau să pomenesc nimic de prevestiri, oracole, de viziunile avute în vis care-l desemnau pe Evagoras ca fiind născut pentru împlinirea unui destin supraomenesc. Nu că n-aș da crezare tradiției orale, dar eu vreau să dovedesc tuturora că, în afară de faptul că n-am inventat nici o acțiune, eu îndepărtez dintre faptele petrecute chiar pe acelea pe care le cunosc numai un număr mic de oameni și despre care cei mai mulți concetățeni ai lui n-au aflat. Și voi face începutul cu faptele lui recunoscute de toți.

(22) În copilăria lui se bucura de frumusețe, putere și stăpînire de sine, calități deosebit de alese ce pot împodobi această vîrstă. Martori ai stăpînirii de sine de care a dat dovadă sînt colegii lui, martori ai frumuseții lui sînt toți aceia care l-au văzut și tot ei sînt martorii vitejiei arătate în luptele duse cu izbîndă împotriva dușmanilor de aceeași vîrstă cu el. (23) Ajungînd la vîrsta bărbăției toate aceste calități înflorira și veniră să li se adauge curajul, cumințenia, spiritul de dreptate și aceste daruri cu care a fost înzestrat n-au fost neînsemnate, ci din belșug. Superioritatea lui consta dintr-o chintesență de calități fizice și morale.

* „Marele Rege" — epitet constant al regelui persan.

(24) La vederea lui, regii din vremea aceea erau cuprinşi de nelinişte şi se temeau de puterea lui, căci socoteau ca un lucru cu neputinţă ca un om atît de darnic înzestrat să-şi ducă viaţa ca un om de rînd. Dar cînd reflectau la caracterul lui, îi arătau atîta încredere, încît erau de părere că, dacă ar fi îndrăznit cineva să-i atace, Evagoras le-ar fi sărit pe dată în ajutor. (25) Şi măcar că opiniile erau atît de felurite, ei nu s-au înşelat. Viaţa lui n-a fost viaţa unui om de rînd, iar faţă de prinţi nu s-a făcut cu nimic vinovat. Într-atîta a veghiat destinul asupra lui ca să poată obţine cu cinste puterea regală, încît tot ce a trebuit să fie obţinut prin acte de impietate, a fost pus la cale de un altul. (26) Şi, dimpotrivă, toate acţiunile care conduceau la obţinerea puterii, respectînd zeii şi dreptatea, destinul le-a prevăzut pentru Evagoras. Unul dintre dinaşti a urzit un complot, a ucis pe rege şi a încercat să facă presiuni asupra lui Evagoras, gîndind că ar fi cu neputinţă să-şi menţină puterea dacă n-ar scăpa şi de el. (27) Şi ca să scape de primejdie, Evagoras s-a retras în cetatea Ciliciei, dar n-a căzut pradă stării sufleteşti ce se naşte în mod obişnuit în sufletul celor ce ajung în asemenea nenorociri. Bărbaţii, atunci cînd pierd din mîini puterea absolută, au sufletul răvăşit din pricina nenorocirilor care-i lovesc. Evagoras, dimpotrivă, atîta s-a înălţat sufleteşte, încît deşi pînă atunci dusese o viaţă de simplu particular, a avut convingerea că, după ce a fost silit să fugă, acum îi era menit să deţină într-o zi puterea absolută. (28) El a resimţit în sufletul lui un dispreţ pentru exilaţii ce-şi

iroseau timpul rătăcind din cetate în cetate, ca şi pentru aceia ce căutau să obţină întoarcerea recurgînd la sprijinul altora. De asemeni el n-a acordat atenţie oamenilor inferiori ca valoare. Şi-a ales în viaţă principiul pe care trebuie să-l aibă în vedere spiritele pline de respect în faţa divinităţii : să respingă atacurile şi nu să ia el iniţiative. Luînd hotărîrea de a domni în cazul cînd ar fi reuşit în acţiunea lui sau de a muri dac-ar fi eşuat, a adunat în juru-i potrivit celor mai temeinice informaţii un număr de aproape 50 de oameni şi cu ajutorul acestora şi-a pregătit întoarcerea în patria sa *.

(29) O atare împrejurare îngăduie să-i apreciem atît firea cît şi reputaţia pe care a avut-o. Cînd era tocmai pe punctul de a porni pe mare cu un număr de oameni prea mic ca să poată ajunge în preajma unei cetăţi atît de puternice, constrîns de aproape toate pericolele cu putinţă, el nu şi-a pierdut curajul şi nu s-a aflat un singur tovarăş de al lui care să se gîndească să fugă din faţa primejdiei, ci, dimpotrivă, ca şi cînd ar fi însoţit un zeu, toţi au rămas credincioşi angajamentului, iar el s-a comportat ca şi cînd ar fi dispus de o armată mai puternică decît a vrăjmaşilor săi, ca şi cînd ar fi prevăzut evenimentele. (30) Faptele lui o dovedesc. Atunci cînd a debarcat în insulă, el nu s-a gîndit să ocupe o poziţie fortifi-

* Isocrate este singurul autor care ne informează asupra condiţiilor în care Evagoras a răsturnat pe Abdemon, ajungînd să stăpînească Salamina, eveniment ce pare să se fi petrecut cel mai tîrziu în anul 411 î.e.n.

cată şi să-şi pună la adăpost persoana lui şi să privească în juru-i ca să vadă dacă vreunul dintre compatrioţii lui i-ar fi venit în ajutor. În aceeaşi noapte, aşa cum era, într-o clipă, a forţat o poartă secretă a fortificaţiei şi a condus pe acolo spre palatul regal pe tovarăşii lui. (31) Dar de ce să mai zăbovesc descriind tulburările intervenite în aceste împrejurări, groaza care-i cuprinsese pe oameni, îndemnurile acestui erou. Cei din jurul tiranului au manifestat sentimente ostile în timp ce ceilalţi cetăţeni au avut rolul de spectatori, căci, temîndu-se de puterea unuia şi de curajul celuilalt, rămaseră nemişcaţi. (32) El n-a încetat lupta (era singur împotriva multora, ajutat doar de cîţiva oameni împotriva duşmanilor săi) înainte de a pune stăpînire pe palat, înainte de a-şi fi pedepsit vrăjmaşii şi de a fi venit în ajutorul prietenilor săi. În cele din urmă el a redat familiei sale cinstirea pe care aceasta o avea de la strămoşii săi * şi s-a proclamat ca rege al cetăţii.

(33)Am convingerea că dacă n-aş mai fi amintit nimic pe deasupra şi dac-aş fi pus capăt aici discursului meu, aş dovedi cu uşurinţă atît curajul lui Evagoras, cît şi faptele lui măreţe. Fără îndoială că aceste două lucruri ar ieşi şi mai mult în evidenţă după părerea mea dacă vom lua în seamă la ceea ce va urma. (34) De-a lungul timpului, deşi au trăit atîţia regi,

* Teucrizii din Cipru poate că nu erau în mod sigur de origine greacă, aşa cum pretindeau ei, dar omonimia între Salamina din Cipru şi Salamina din Atica le îngăduia să dea o oarecare aparenţă de adevăr pretenţiilor de a fi înrudiţi cu Aias, eroul drag al atenienilor.

nu pot afla măcar unul care să se fi bucurat mai mult de această onoare. Dacă vom compara acţiunile săvîrşite de Evagoras cu fiecare din acţiunile săvîrşite de regi, este cu putinţă ca un asemenea discurs să nu fie potrivit cu împrejurările şi nici timpul n-ar fi îndestulător. Dar dacă noi vom supune unei analize cele mai vestite acţiuni şi le vom considera raportîndu-le la faptele lui Evagoras cercetarea noastră va fi aprofundată, iar noi vom discuta foarte pe scurt.

(35) Există oare unul care să nu atribuie pericolelor întîmpinate de Evagoras o mai mare importanţă decît realizărilor acelora care au obţinut domnia din mîinile părinţilor ? Căci nu există nici un om atît de indiferent, încît să nu prefere să primească domnia de la străbunii lui decît s-o transmită copiilor lui după ce a dobîndit-o, aşa cum a procedat Evagoras. (36) Cele mai vestite întoarceri din exil petrecute în vremea mai veche sînt cele ce ne-au fost înfăţişate de poeţi. Nu numai că dînşii fac să ne parvină cele mai frumoase întoarceri din exil, dar ei înşişi alcătuiesc noi povestiri privind întoarcerile din exil, inspirate de fantezia lor. Nici un poet n-a imaginat o povestire fantastică în care eroul să se reîntoarcă în patrie după ce a îndurat pericole atît de mari şi de temut. Cei mai mulţi eroi ne sînt înfăţişaţi punînd mîna întîmplător pe putere, iar alţii biruindu-şi vrăjmaşii prin viclenie şi dibăcie. (37) Dintre numele eroilor care s-au impus în epoca precedentă şi poate dintre toate numele de eroi, opinia generală îşi îndreaptă admiraţia în mod special înspre Cirus, care a smuls pute-

rea din mîinile mezilor pentru a o da perşilor. Dar Cirus s-a folosit de armata perşilor pentru a distruge armata mezilor, lucru pe care l-ar fi întreprins cu plăcere mulţi greci şi mulţi barbari în timp ce Evagoras ni se înfăţişează ca unul care a realizat cea mai mare parte din expediţiile enumerate mai jos numai cu ajutorul resurselor sale sufleteşti şi cu ajutorul propriilor sale puteri. (38) De altfel din expediţia întreprinsă de Cirus nu reiese încă în chipul cel mai evident că el a învins primejdiile care pîndeau pe Evagoras, în timp ce din expediţiile lui Evagoras rezultă cu claritate pentru toţi că el s-a apucat cu succes de astfel de lucruri. Pe lîngă aceasta, dacă unul a îndeplinit toate aceste acţiuni însufleţit de un sentiment de pietate şi dintr-un spirit de dreptate, celălalt este autorul a diverse impietăţi. Dacă unul şi-a ucis adversarii, apoi Cirus poartă vina uciderii tatălui mamei sale. În acest chip oricine vrea să aprecieze nu atît măreţia acţiunilor, cît meritele lor individuale, pe bună dreptate că ar acorda preferinţă lui Evagoras. (39) Pentru a vorbi pe scurt şi fără ascunzişuri, fără teama de a trezi invidie şi cu toată sinceritatea, nu se va găsi nici o fiinţă omenească, nici un muritor, nici un semizeu şi nici un nemuritor care să fi deţinut puterea regală cu mai multă noblеţe, cu mai multă strălucire şi pietate ca Evagoras. Şi ar trebui să ai cu atît mai multă încredere în aceste afirmaţii, dacă, refuzînd a da crezare cuvintelor mele, te-ai apuca să cercetezi felul în care fiecare rege şi-a exercitat puterea. Se va dovedi în acest chip că eu nu

caut să ajung în toate chipurile la vorbe mari şi că faptele lui alese m-au făcut să vorbesc în termeni aşa de îndrăzneţi.

(40) Dacă el nu s-ar fi distins decît prin merite de mică importanţă, ar fi avut totuşi dreptul la astfel de elogii. Dar în realitate toţi vor recunoaşte că puterea absolută constituie puterea cea mai mare, cea mai aleasă şi cea mai dorită dintre toate bunurile divine şi umane. Cine oare va fi acela, poet ori făuritor de discursuri care-l va lăuda pe un ton vrednic de faptele sale pe acela care s-a împodobit în chipul cel mai ales cu cea mai strălucitoare frumuseţe ?

(41) Dacă el este neîntrecut în acest domeniu, nu-l vom descoperi inferior în celelalte domenii. Avea o minte înzestrată de la natură şi era în stare să ducă la bun sfîrşit cele mai multe din acţiunile sale. Şi, cu toate acestea el considera că nu trebuie să acţioneze cu nepăsare ori cu grabă. El consacra cea mai mare parte din timpul de care dispunea meditaţiei şi deliberării, căci era de părere că, dacă-şi exercită în chip demn judecata, felul în care s-ar fi folosit de puterea regală ar fi fost şi el demn. Era într-adevăr uimit văzînd atîţia oameni cu preocupări puse în slujba unor scopuri străine, dar care nu veghează asupra spiritului lor pentru ei înşişi în nici un chip. (42) El avea aceeaşi părere şi cu privire la treburile publice. Observa că oamenii care manifestau cea mai mare grijă pentru bunurile lor erau aceia care aveau cele mai puţine griji, că adevăratele satisfacţii trebuiesc căutate nu în trîndăvie, ci în succese şi perseverare. El nu

lăsa nici o chestiune necercetată, ci cunoştea lucrurile cu mare precizie şi-şi cunoştea atît de bine supuşii, încît conspiratorii nu izbuteau niciodată să i-o ia înainte * şi tot aşa cunoştea destul de bine pe cei ce nutreau sentimente frumoase faţă de el. În felul acesta toţi obţineau ceea ce li se cuvenea. Atunci cînd pedepsea şi recompensa pe cineva, nu ţinea seama de îndemnurile altuia, hotărîrea lui fiind dictată de propriile lui convingeri. (43) Acestea erau preocupările lui. El nu avea ezitări nici în faţa problemelor ce se ridicau zi de zi şi nici în alte privinţe. Felul în care ştia să-şi cîrmuiască cetatea îi atrăgea atît bunăvoinţa zeilor, cît şi dragostea oamenilor, încît străinii îl invidiau pe Evagoras mai puţin pentru faptul că avea în mîini puterea decît îl invidiau supuşii conduşi de el. De-a lungul întregii lui vieţi el n-a făcut nici un act de nedreptate, ci a cinstit pe oamenii cumsecade şi şi-a exercitat cu fermitate autoritatea lui asupra tuturor, pedepsind pe vinovaţi potrivit legilor. (44) Deşi nu avea nevoie de sfătuitori, el delibera alături de prietenii săi. Era adesea învins de ei, dar pe vrăjmaşii lui îi biruia totdeauna. Izvorul demnităţii lui sta în felul în care îşi organiza viaţa şi nu în încordarea înfăţişării lui. Nu era nici o acţiune care să-l surprindă dezordonat şi capricios. Logica lui reieşea atît din acţiunile sale, cît şi din discursurile sale. (45) Era mîndru nu de faptele aduse de întîmplare, ci de acelea pe care le provoca. Datorită binefacerilor sale, el se bucura de prieteni su-

* Aluzie la descoperirea complotului urzit de Nicocreon.

puşi iar datorită măreţiei sufletului său, de supunerea fără cîrtire a celorlalţi. Era de temut nu datorită unor atitudini severe repetate, ci datorită marii lui superiorităţi faţă de toţi. Îşi stăpînea plăcerile fără să se lase tîrît de ele. Cu preţul unor eforturi mici el ducea o viaţă plăcută. Pentru a-şi asigura unele plăceri uşoare el nu lăsa în urma lui suferinţe mari. (46) Într-un cuvînt, el nu neglija nici una din preocupările unui rege, iar din fiecare formă de guvernămînt el extrăgea ceea ce avea mai bun. Era un democrat prin solicitudinea arătată faţă de mulţime, prin arta cu care conducea cetatea întreagă. Era militar prin siguranţa vederilor sale în faţa pericolului, era un spirit larg prin superioritatea sa în toate aceste domenii. Fie că aceste calităţi i-au aparţinut lui Evagoras, fie că a avut şi alte calităţi mai mari, comportarea lui ne dă prilejul să-l apreciem cu uşurinţă.

(47) Evagoras a luat sub conducerea lui o cetate care zăcea cufundată în barbarie şi care datorită suveranităţii feniciene refuza contactul cu grecii, nu cunoştea industria, nu făcea comerţ şi nu avea porturi. Evagoras nu numai că îmbunătăţeşte această situaţie, ba mai mult, adaugă cetăţii un teritoriu întins, o înconjoară cu întăriturí şi echipează o flotă pe care o lansează pe mare. Prin toate aceste măsuri el a făcut să sporească şi mai mult importanţa cetăţii, astfel încît să nu fie întrecută de nici o altă cetate grecească şi, a înzestrat-o cu o putere armată aşa de mare, că mulţi dintre aceia care altă dată o priveau cu dispreţ, acum se temeau de ea. (48) La drept vorbind, cetă-

ţile nu pot lua o astfel de dezvoltare dacă ele n-au în fruntea lor un conducător care să aplice metodele folosite de Evagoras şi pe care am încercat să le înşir puţin mai jos. Astfel nu am decît o singură teamă : nu aceea de a fi pronunţat cuvinte care să depăşească aceste calităţi, ci de a fi rămas cu mult prea departe de splendoarea acţiunilor sale. (49) Oare cine ar fi putut aspira la atîtea calităţi naturale mai mult decît Evagoras, care nu numai că a făcut să crească prestigiul cetăţii sale, dar a şi contribuit ca tot ţinutul învecinat să păşească spre o viaţă plăcută şi-n acelaşi timp cumpătată. Înainte ca Evagoras să-şi fi dobîndit puterea, supuşii lui erau atît de duri şi atît de greu puteai veni în contact cu ei, încît socoteau ca pe cei mai buni conducători pe aceia care dovedeau cea mai mare cruzime faţă de greci. (50) Astăzi au evoluat atît de mult, încît rivalizează cu acela ce se arată cel mai bun prieten al grecilor şi-şi întemeiază familiile alegîndu-şi de cele mai multe ori nevestele din mijlocul nostru. Ei gustă mai degrabă confortul şi obiceiurile greceşti, decît pe ale lor iar oamenii care se îndeletniceau cu cultivarea muzelor şi cu celelalte forme de cultură trăiesc în număr mai mare în aceste ţinuturi decît în rîndul popoarelor printre care obişnuiau să trăiască altădată. Ţinînd seama de toate acestea, nimeni nu ar avea curajul să-i conteste lui Evagoras aceste merite.

(51) Dar iată care este mărturia cea mai trainică a felului de comportare şi a respectului faţă de zei : nenumăraţi greci, cetăţeni destoinici şi aleşi şi-au părăsit patria lor spre a se statornici în Cipru *, socotind că felul de a domni al lui Evagoras era mai blînd şi mai echitabil decît formele de guvernămînt din propria lor ţară. Dar ar fi o sarcină prea grea ca să înşirăm aici toate formele de guvernămînt, pomenindu-le şi numele. (52) Dar cine nu a aflat despre Conon ** care, deşi înzestrat cu mai multe merite decît oricare altul, a fost cel dintîi grec care în mijlocul nenorocirilor în care căzuse patria noastră i-a arătat preferinţa lui Evagoras şi a venit să-l caute ? El avea credinţa că-n preajma lui Evagoras fiinţa lui se găsea într-o mai mare siguranţă şi că-n scurt timp ar fi ajuns un sprijin pentru patria sa. Cu toate că el pusese pînă atunci la cale nenumărate treburi pe care le dusese la bun sfîrşit, se pare că el n-a păşit niciodată la o hotărîre mai bună decît cu acest prilej. (53) La sosirea lui în Cipru, el a făcut nenumărate binefaceri şi la rîndul lui a avut şi el parte de tot atîta bine. Iar după ce s-au stabilit între ei primele legături, au început să se preţuiască şi mai mult decît aceia care fuseseră pînă atunci prietenii lor cei mai apropiaţi. Apoi ei trăiră tot timpul într-o comunitate perfectă de păreri şi nutrire pentru cetatea noastră sentimente asemănătoare. (54) Ei văzură cetatea căzînd sub jugul lacedemonienilor ; o văzură apoi lovită de o mare nenorocire şi îndurară această privelişte cu strîngere de

* În Cipru trăiau mulţi atenieni, ca de pildă Conon, a cărui şedere este menţionată în 405—397 î.e.n. şi Andocide, care în 399 î.e.n. poseda acolo un teren.

** Venirea lui Conon la Evagoras s-a produs în toamna anului 405 î.e.n.

inimă și amărăciune, suferind cumplit. În aceste împrejurări și unul și celălalt își făcură conștiincios datoria, căci pentru unul cetatea reprezenta patria potrivit legilor naturii, iar celălalt, datorită numeroaselor și valoroaselor binefaceri aduse, primise pe bună dreptate calitatea de cetățean al Atenei. În timp ce ei examinau situația căutînd să se smulgă din necazuri, lacedemonienii le-au și oferit un prilej : cum ei dețineau supremația atît pe uscat cît și pe mare, își manifestară lăcomia, punînd la cale acțiuni ostile împotriva Asiei. (55) În timp ce generalii Marelui Rege erau nehotărîți cu privire la măsurile ce trebuiau luate, cei doi profitară de acest prilej și-i sfătuiră să nu ducă războiul pe uscat, ci pe mare. Ei aveau credința că dacă și-ar fi format o armată terestră și dacă ar fi repurtat un triumf, datorită acestuia ar fi propășit numai pe continent, iar dacă ar fi fost învingători pe mare, Grecia toată ar fi fost părtașă la această izbîndă. (56) Și lucrurile s-au petrecut astfel * : generalii Marelui Rege au fost convinși să-și pregătească flota, iar lacedemonienii au fost învinși într-o luptă pe mare și deposedați de puterea lor. Grecii își recapătă astfel libertatea iar cetatea noastră a cîștigat o parte din gloria ei de altădată, dobîndind hegemonia printre aliați. Faptele acestea s-au petrecut pe vremea cînd Conon avea demnitatea de strateg și

* Aici autorul face o trecere rapidă în revistă a evenimentelor din timpul războiului peloponesiac și nu pomenește de greutățile ivite cu prilejul echipării flotei. El atribuie lui Evagoras un rol de seamă în organizarea flotei și situează pe atenieni în fruntea aliaților, prefigurînd astfel cea de a doua Confederație ateniană.

cînd Evagoras îi pusese la dispoziție mijloacele de a acționa și cînd avea cea mai mare forță. (57) În schimbul acestor merite, noi i-am cinstit pe amîndoi cu cele mai mari recompense și le-am înălțat statui * foarte aproape de locul unde se ridica statuia lui Zeus Salvator și în apropiere una de cealaltă, simbol deopotrivă al serviciilor măreț aduse și al prieteniei ce-i lega.

Dar Marele Rege nu nutrea aceleași simțăminte cu privire la comportarea lor. Cu cît acțiunile lor erau mai grandioase și mai meritorii, cu atît se temea mai mult de ei. Dar deși despre Conon vom vorbi în altă parte, putem spune că nici el n-a căutat să ascundă sentimentele pe care le-a nutrit față de Evagoras. (58) Este un lucru fățiș că efortul făcut de el cu ocazia războiului din Cipru a fost mai intens decît în toate celelalte expediții și că el a văzut în acest om un adversar mai mare și mai de temut decît Cirus, care ridicase pretenții la domnie pe pămîntul patriei sale. Iată dovada cea mai evidentă : atunci cînd a aflat despre pregătirile puse la cale de Cirus, el a arătat un dispreț așa de profund și atîta nepăsare, încît era cît p-aci să-l lase să ajungă la palatul său, fără ca el să știe**. Față de Evagoras simțea de multă vreme atîta temere, încît chiar de pe vremea cînd se bucura din partea lui de un tratament binevoitor, a pornit cu oaste împotrivă-i. Fără îndoială că această comportare a lui nu era dreaptă, totuși, judecata lui nu fusese cu totul nesăbuită. (59) El

* În preajma Porticului Regal, în Piața de la Kerameicos.
** Aluzie exagerată la bătălia de la Cunaxa, care s-a dat la o distanță relativ mică de Babilon (360 sau 350 de stadii).

știa că numeroși greci și barbari întemeiaseră imperii vaste, pornind de la o situație umilă, iar pe de altă parte mai știa cîtă măreție de suflet avea Evagoras și cît de mult crescuse gloria și situația lui politică și-și dădea seama de calitățile lui inegalabile. Era pe deasupra conștient de faptul că soarta îl favoriza luptînd alături de el. (60) În acest chip nu se mînia gîndind la trecut, ci tremura pentru perspectivele viitorului. El se războise cu Evagoras nu din pricina temerilor inspirate de Cipru, ci din motive mult mai puternice. Zelul nemăsurat cu care porni în această expediție îl făcu să cheltuiască peste 15.000 de talanți *.

(61) Evagoras, deși dispunea de forțe inferioare sub toate aspectele, s-a împotrivit pregătirilor extraordinare ale Marelui Rege, făcînd o impresie mai puternică decît în toate celelalte împrejurări despre care am vorbit mai înainte. Pe vremea cînd era lăsat să-și ducă viața în tihnă, el nu stăpînea decît propria-i cetate. (62) După ce a fost silit să poarte război, el s-a impus într-o mare măsură și-și găsi în propriul lui fiu, în Pnytagoras un astfel de aliat, încît era cît p-aci să ajungă stăpîn peste întreaga insulă Cipru. De asemeni devastă Fenicia, cuceri Tirul, smulse Cilicia din mîinile Marelui Rege și ucise un număr așa de mare de vrăjmași, încît mulți perși au ochii plini de lacrimi atunci cînd își aduc aminte de propriile lor nenorociri. (63) În cele din urmă a fost cuprins de un astfel de dezgust pentru război, încît regii care altădată nu aveau

* Cifra variază între 13.000 și 15.000.

obiceiul să se împace cu aceia care dezertau înainte de a fi căzut în captivitate, căzură de bunăvoie la înțelegere, călcînd această lege, dar fără să aducă nici o știrbire prestigiului lui Evagoras *. (64) În același timp lacedemonienii, care se bucurau de faimă și de un mare prestigiu, își pierdură puterea sub loviturile primite de la Marele Rege, în mai puțin de trei ani **. Marele Rege se războise cu el vreme de zece ani și-l lăsă să se bucure de bunurile pe care le stăpînea înainte de a porni în expediție. Dar realizarea cea mai deosebită a lui Evagoras este cea care urmează : el a cucerit Salamina cu numai 50 de oameni atunci cînd pe teritoriul ei era stăpîn un altul și cînd Marele Rege, cu toată puterea lui, n-a fost în stare s-o subjuge.

(65) În ce fel ar putea fi scoase în evidență temeritatea, cumințenia și toate meritele lui Evagoras, decît prin evocarea acestor acțiuni și primejdii. Este un fapt limpede că el a depășit nu numai măreția din celelalte războaie, dar chiar și pe aceea de care au dat dovadă eroii sărbătoriți de întreaga omenire. Acești eroi ajutați de întreaga colectivitate grecească au cucerit doar Troia. Evagoras, deși nu era stăpîn decît pe o singură cetate, s-a războit cu întreaga Asie. Fără îndoială că, dacă atîți poeți au vrut să celebreze Troia pentru a-i slăvi eroii, Evagoras ar merita

* În realitate Evagoras a fost silit să renunțe la toate cuceririle lui, să plătească bir și să se supună Marelui Rege, aidoma unui sclav.

** Isocrate socotește evenimentele din momentul în care Conon a apărut cu flota la Caunos în vara anului 397 î.e.n. și pînă la bătălia de la Cnidos din 394 î.e.n.

o faimă şi mai mare decît a lor. (66) Dacă luăm hotărîrea să renunţăm la mituri spre a privi adevărul, descoperi-vom-oare printre oamenii însemnaţi din acea vreme pe unul care să fi săvîrşit astfel de fapte sau care să fi provocat atîtea răsturnări în viaţa politică? Dintr-un simplu particular, Evagoras a ajuns rege cu puteri absolute şi a redat familiei sale drepturile ei dinainte de care Statul o privase. Pe concetăţenii lui cu moravuri barbare i-a transformat în greci. Din nişte oameni moleşiţi el a făcut luptători aprigi şi dintr-o populaţie ştearsă ca nume, a făcut un popor celebru. (67) La venirea lui a dat peste oameni care se fereau de contactul cu semenii lor sub toate aspectele, fiind chiar sălbatici iar el s-a străduit să-i transforme în firi blînde şi maleabile. De altfel, atunci cînd s-a iscat neînţelegerea între el şi Marele Rege, el s-a răzbunat cu atîta străşnicie, încît războiul cu Cipru a devenit nemuritor iar pe vremea cît i-a fost aliat i-a adus servicii cu mult superioare celorlalţi. (68) Căci afirmăm fără putinţa de a fi contestaţi că el i-a pus la dispoziţie forţe militare importante în vederea desfăşurării bătăliei de la Cnidos *. În urma acestor victorii Marele Rege a ajuns stăpînitor al întregii Asii iar lacedemonienii, în loc să pustiască continentul, fură siliţi să lupte pentru apărarea patriei lor. Grecii care aveau situaţia de sclavi şi-au cîştigat independenţa iar atenienii

* În august 394 î.e.n. Conon, în fruntea flotei persane, a învins la Cnidos flota peloponesiacă. În urma acestei lupte, peloponesienii au fost izgoniţi din Asia şi din insulele Mării Egee.

obţinură astfel de succese, încît vechii lor stăpîni veniră să le încredinţeze lor puterea. * (69) Dacă m-ar întreba cineva care este fapta săvîrşită de Evagoras şi pe care eu o apreciez în gradul cel mai înalt, grija lui statornică şi pregătirile făcute împotriva lacedemonienilor care au declanşat evenimentele despre care am vorbit, războiul ultim de pe urma căruia a obţinut puterea sau concentrarea în mîinile sale a întregii conduceri a treburilor obşteşti, m-aş afla într-o mare încurcătură, căci eu socot totdeauna ca o culme a măreţiei şi ca ceva minunat faptul asupra căruia îmi este atintită atenţia.

(70) Consider deci că dacă unii dintre înaintaşii noştri îşi datorează nemurirea meritelor lor, atunci şi Evagoras este vrednic de acest dar şi invoc faptul că şi-n vremea noastră el a cunoscut fericirea desăvîrşită şi asupra-i s-a revărsat din plin favoarea zeilor, mai mult decît asupra străbunilor noştri. Pe cei mai mulţi şi mai vestiţi dintre semizei îi vedem prăbuşindu-se în cele mai mari nenorociri, Evagoras a fost de la început nu numai cel mai minunat, dar chiar şi cel mai fericit muritor. (71) Ce i-a lipsit spre a fi fericit el care a avut strămoşi vestiţi cum n-a avut nimeni altul, cel puţin dacă nu cumva este adevărat că se trage din aceeaşi spiţă? El s-a bucurat de o superioritate fizică şi morală atît de mare, încît a fost în stare să-şi exercite autoritatea nu numai asupra Salaminei, ci şi asupra Asiei întregi. Condiţiile în

* Isocrate insistă asupra faptului că după Războiul Corintului Sparta recunoscuse existenţa unei Confederaţii sub egida Atenei.

care a pus mîna pe conducere au fost pline de măreţie şi el a păstrat puterea de-a lungul întregii lui vieţi. El care s-a născut muritor, a lăsat ca moştenire generaţiilor viitoare un nume nepieritor. Şi-a dus astfel viaţa încît a avut parte şi de bătrîneţe, fără însă să-l încerce bolile ce însoţesc de obicei această vîrstă. (72) De altfel, un lucru rar de tot şi greu de atins este acela de a fi avut parte în viaţă de copii mulţi şi frumoşi. Soarta i-a hărăzit şi această fericire. Un fapt deosebit de însemnat este că n-a lăsat nici un urmaş care să poarte un nume simplu de om de rînd. Unul a avut rangul de rege *, ceilalţi de prinţi, iar fiicele sale de prinţese. Aşadar, dacă unii poeţi se folosesc de hiperbole la adresa unui personaj care a trăit înaintea noastră, numindu-l un zeu printre oameni ** sau un zeu muritor toate aceste epitete ar fi mai potrivite cu firea acestui bărbat vestit.

(73) Eu cred că am lăsat de o parte multe trăsături care privesc pe Evagoras, căci am trecut de vîrsta înfloritoare *** care altădată m-ar fi ajutat să alcătuiesc un elogiu cu mai multă exactitate şi entuziasm. Dar şi în această situaţie atît cît îmi îngăduie puterile, Evagoras n-a rămas neelogiat. Eu cred, Nicocles, că imaginile concretizate prin reprezentări plastice constituie monumente frumoase ale aducerii aminte, dar eu socot că sînt şi mai de preţ amintirea atitudinii

* Este vorba de Nicocles.
** E o aluzie poate la *Iliada*, cîntul 24, v. 258.
*** La compunera elogiului în anul 365 î.e.n., Isocrate avea vîrsta de aproape 70 de ani.

lui şi amintirea comportării lui spirituale, care se văd numai în cuprinsul discursurilor făurite cu măiestrie. (74) Eu dau întîietate acestor mărturii deoarece ştiu bine că oamenii cei mai de vază nu-şi fac o laudă din frumuseţea lor fizică, fiindcă nu înţeleg să fie lăudaţi decît prin faptele şi inteligenţa lor. De altfel imaginile rămîn în mod obligatoriu numai sub ochii acelora pentru care au fost făurite, în timp ce discursurile este cu neputinţă să nu fie transmise de-a lungul întregii Grecii. Răspîndite prin conversaţiile spiritelor alese discursurile sînt agreate de aceia a căror aprobare valorează mai mult decît a celorlalţi. (75) Pe lîngă aceasta nici o fiinţă omenească nu poate să-şi potrivească calităţile trupului cu imaginile făurite ori pictate în timp ce pentru aceia care resping nepăsarea şi vor să fie oameni cumsecade este uşor să imite comportarea altora şi gîndurile înscrise în discursuri. (76) Acestea sînt raţiunile principale care m-au determinat să încerc să compun acest discurs. Eu am socotit că pentru tine, pentru copiii tăi ca şi pentru toţi ceilalţi descendenţi ai lui Evagoras, ar fi un îndemn dintre cele mai frumoase dacă darurile cu care a fost înzestrat acest bărbat ar fi adunate şi prezentate cu măiestrie în cadrul unui discurs şi apoi v-ar fi prezentate spre contemplare şi punere în aplicare. (77) Noi facem să se nască în spiritele omeneşti dispoziţia de a filozofa acordînd laude unora pentru ca astfel să imite cu zel pe oamenii elogiaţi şi să aibă dorinţa fierbinte de a-şi însuşi şi virtuţile lor. Eu fac apel la tine şi la ai tăi, servin-

du-mă de exemple ce nu sînt străine, ci dimpotrivă cunoscute şi te îndemn să veghezi să nu fii mai prejos decît nici un alt grec nici prin cuvînt şi nici prin acţiune.

(78) Să nu-ţi închipui că eu te acuz de indiferenţă pentru faptul că îndemnurile mele sînt prea dese. Nici eu şi nici vreun altul n-am scăpat din vedere faptul că tu eşti cel dintîi şi singurul dintre deţinătorii de putere absolută, de bogăţie şi bună stare care ai meditat şi te-ai trudit şi nici faptul că tu trebuie să inspiri în numeroşi regi dorinţa de a imita cultura ta şi de a aspira să trăiască ca tine, luîndu-şi rămas bun de la plăcerile lor excesive de astăzi. (79) Cu toate acestea, deşi ştiu acest lucru, eu fac şi voi face neapărat ceea ce fac spectatorii cu prilejul întrecerilor gimnice; aceştia nu au cuvinte de încurajare pentru alergătorii care abandonează cursa, ci pentru aceia care se iau la întrecere între ei în vederea obţinerii victoriei.

(80) Este de datoria mea şi a tuturor prietenilor tăi să pronunţăm şi să scriem astfel de cuvinte care să-ţi dea entuziasm de a păşi spre ţinta pe care acum doreşti s-o atingi. Este de datoria ta să nu laşi nimic deoparte. Ca şi în clipa de faţă şi în timpul ce va urma trebuie să veghezi şi să-ţi împodobeşti astfel sufletul spre a fi demn şi de tatăl tău şi de ceilalţi înaintaşi. Dacă toţi în general au obligaţia de a preţui virtutea în cel mai înalt grad, această sarcină vă revine în special vouă, care îndepliniţi cele mai multe şi mai importante sarcini.

(81) Nu te arăta mulţumit dacă acum tu te simţi mai puternic decît evenimentele de faţă. Dimpotrivă tu trebuie să resimţi un sentiment de indignare dacă aşa înzestrat cu atîtea daruri cum eşti, coborîtor îndepărtat din Zeus şi fiul unui om de mare vază, tu nu te ridici cu mult deasupra oamenilor obişnuiţi ca şi deasupra acelora care au demnităţi la fel cu ale tale. Stă în puterea ta să nu dai greş în această sarcină. Dacă vei continua să rămîi un iubitor al înţelepciunii, dacă eforturile tale spre progres se vor menţine, tu vei deveni în cel mai scurt timp ceea ce trebuie să fii.

DISCURSUL *ASUPRA SCHIMBULUI DE BUNURI*

Discursul *Asupra schimbului de bunuri* a apărut în anul 354 î.e.n. cînd oratorul avea vîrsta de optzeci şi doi de ani. Cu puţin înainte, el avusese de susţinut un proces în afacerea unui schimb de bunuri, cu ocazia căruia el observă că mulţi oameni aveau idei greşite asupra caracterului, ocupaţiilor şi învăţămîntului său. Socotind nepotrivit să-şi facă un elogiu direct, dar voind să spulbere toate ideile greşite care circulau cu privire la el, Isocrate presupune un proces. Acuzatorul fictiv Lisimah este socotit că-l învinovăţeşte de coruperea tineretului, învăţîndu-l elocinţa şi cum să cîştige o cauză rea, sfidînd normele justiţiei.

Asupra schimbului de bunuri, cel mai lung dintre toate discursurile lui Isocrate, se împarte în două. În prima parte, oratorul prezintă amănunţit justificarea activităţii sale de orator; el nu este nici sicofant, nici logograf, iar discursurile sale se aseamănă mai mult cu compoziţiile însoţite de muzică şi ritm, decît cu discursurile rostite în faţa tribunalelor. Elocinţa lui este originală şi pentru a proba aceasta el citează lungi extrase din discursurile sale, *Panegiricul, Despre pace, Către Nicocles.* Datorită unor asemenea discursuri, el şi-a făcut discipoli în toată Grecia care, departe de a fi corupţi de el, au adus mari servicii Atenei, cum este cazul strategului Timotheos. Sfîrşind această primă parte, Isocrate aminteşte despre viaţa dusă de el şi despre averea lui, relativ modestă.

În partea a doua a discursului, constatînd că numai lipsa culturii intelectuale la contemporani a făcut cu putinţă criticile ce i se aduc, Isocrate expune propriile sale păreri asupra educaţiei, păreri exprimate şi în alte discursuri anterioare.

Scopul educaţiei nu este de a învăţa pe discipoli virtutea, căci spiritul de măsură şi de dreptate nu poate fi inspirat cuiva care nu-l are în chip natural. Totuşi, preocuparea de morală nu trebuie să lipsească din educaţie; trebuie să se urmărească numai ceea ce este cu putinţă şi să se realizeze un oarecare ideal de înţelepciune practică. Omul educat este acela care în toate împrejurările, după o părere justă, găseşte calea cea mai bună de urmat; el se poartă bine cu toată lumea, nenorocirea nu-l răpune, succesul nu-l ameţeşte şi are un suflet liniştit şi o judecată dreaptă.

Un astfel de om nu-l vor forma nici profesorii de retorică, care-şi învaţă discipolii să pledeze şi dezvoltă în ei dragostea de succes, nici dialecticienii care, deşi au preocupări mai înalte, propunîndu-şi să înveţe pe discipoli virtutea, săvîrşesc greşeala de a promite mai mult decît pot să dea şi se dedau la subtilităţi lipsite de orice folos practic. Aceştia din urmă au un avantaj: prin exerciţiile lor ei pregătesc sufletele pentru a dobîndi mai uşor noi cunoştinţe.

Singurul mijloc de educaţie este cel oferit de elocinţă: cuvîntul. Cuvîntul este oglinda sufletului în care se reflectă calităţile bune sau rele ale fiecăruia. Limbajul fiind imaginea gîndirii, a vorbi bine înseamnă a gîndi bine, deci în aceasta stă puterea educatoare a cuvîntului. Pentru a se impune unui auditoriu cît mai numeros şi pentru a obţine succes, un orator trebuie nu numai să-şi aleagă pentru discurs un subiect frumos, ci se cuvine ca, sprijinindu-se pe virtute, să inspire auditorului şi încredere în cinstea sa. Fără îndoială că dispoziţiile naturale ale fiecăruia au şi ele un rol însemnat, însă virtutea este o condiţie neapărat necesară succesului. Astfel concepută, elocinţa nu este o vorbărie zadarnică, ci forma cea mai înaltă a culturii intelec-

tuale, ea este o filozofie cu atît mai mult cu cît această filozofie are un scop practic : învaţă pe om să se conducă în viaţă şi pregăteşte cetăţeanul pentru viaţa politică. În această privinţă Isocrate se exprimă limpede cînd zice : *„Fiindcă firii omeneşti nu i-a fost dat să dobîndească o ştiinţă pe care, stăpînindu-o, am putea şti ce trebuie să facem şi ce trebuie să vorbim, eu socotesc înţelepţi pe acei care în cele mai multe cazuri pot să găsească soluţia cea mai bună prin părerile lor, iar filozofi pe acei care-şi petrec timpul cu studiile din care ei vor dobîndi foarte repede această dispoziţie a spiritului de a gîndi"*.

In peroraţie, Isocrate face pe de o parte apel la judecători în favoarea sa, iar pe de alta adresează mai ales atenienilor un apel, declarînd că gloria cetăţii lor este legată de dezvoltarea culturii intelectuale.

ASUPRA SCHIMBULUI DE BUNURI

(Fragmente)

I. Prefaţă

(1) Dacă discursul care va citit ar fi asemănător unor pledoarii sau unor discursuri menite să convingă, cred că nu i-aş fi adăugat nici o introducere. Dar din pricina noutăţii pe care o aduce şi a caracterului său aparte, este necesar să expun motivele care m-au îndemnat să scriu un discurs atît de deosebit de celelalte. Căci dacă n-aş dezvălui aceste motive, mulţi ar socoti acest procedeu drept ciudat.

(2) Într-adevăr, deşi ştiu că unii sofişti * mă calomniază din cauza activităţii mele, spunînd că eu mă ocup cu redactarea de pledoarii pentru alţii (procedînd ca aceia care ar cuteza să numească pe Fidias ** artistul făuritor al statuii zeiţei Atena, fabricant de statuete*** sau ca cei care susţin că Zeuxis**** şi Parrhasios***** aveau aceeaşi meserie ca cei ce pictează *ex-voto*-uri), eu totuşi nu m-aş fi apărat niciodată în faţa vederilor lor înguste. (3) M-am gîndit că aberaţiile lor n-au nici o importanţă şi am arătat tuturor lămurit acest lucru, adică că am preferat să vorbesc şi să scriu nu pentru apărarea unor pricini particulare, ci pentru probleme de mare importanţă şi de o astfel de natură, încît n-ar putea fi tratate decît de oameni formaţi în şcoala mea sau de oameni care doresc să-i imite pe ei.

---

* Sofiştii erau dascălii de înţelepciune din secolul al V-lea î.e.n. care predicau înlocuirea religiei cu explicarea raţională a lumii, înţelegerea materialistă a naturii, manifestînd adeziune pentru democraţia sclavagistă. Cuvîntul a căpătat ulterior un sens peiorativ, denumind pe şarlatani. Supunîndu-se unui obicei curent în polemicile literare contemporane, Isocrate nu-i pomeneşte pe adversarii săi cu numele adevărat, ci-i numeşte „sofişti" (întrebuinţînd termenul în accepţia sa peiorativă).

** Sculptor atenian celebru, contemporan cu Pericle, care şi-a îmbogăţit patria cu monumente magnifice ca Partenonul, şi cu statui lucrate din aur şi fildeş cum a fost statuia zeiţei Pallas Atena din interiorul Partenonului şi a lui Zeus de la Olympia.

*** Este vorba de statuete ale unor divinităţi făcute din teracotă sau marmoră, ori de *ex-voto*-uri.

**** Zeuxis din Heracleea Italiei de sud, pictor celebru în ultimile trei decenii ale secolului al V-lea î.e.n.

***** Parrhasios din Efes, pictor celebru la sfîrşitul secolului al V-lea î.e.n.

(4) Pînă la vîrsta mea înaintată am crezut că, din cauza acestei profesiuni şi a vieţii mele paşnice, mă bucur de vază în faţa tuturor acelora care nu au aceleaşi preocupări cu mine. Acum, cînd sfîrşitul vieţii mele e pe aproape, în urma unui proces de schimb de bunuri pricinuit de o trierarhie *, am aflat că unii chiar dintre aceia care gîndesc despre mine altfel decît am nădăjduit, au păreri cu totul greşite asupra ocupaţiilor mele şi că înclină să asculte pe cei ce răspîndesc zvonuri răuvoitoare şi că alţii, bine informaţi asupra preocupărilor mele, îmi poartă pizmă şi încearcă aceleaşi sentimente ca şi sofiştii, bucurîndu-se alături de aceia care au păreri eronate despre mine. Ei au şi dat dovezi că gîndesc aşa despre mine. (5) Căci atunci cînd adversarul meu n-a făcut nici o afirmaţie justă în legătură cu procesul, cînd a calomniat influenţa pe care o exercită discursurile mele şi a exagerat averea şi numărul discipolilor mei, s-a ajuns la hotărîrea că mie îmi revine de drept contribuţia către stat. Cheltuielile le-am suportat aşa cum se cuvine să le suporte un om care nu se prea lasă tulburat de asemenea întîmplări, care nu este prea risipitor faţă de bunurile lui, dar nici puţin grijuliu faţă de ele.

(6) Observînd aşadar, cum am mai spus, că numărul acestor oameni care au despre mine păreri greşite, este mai mare decît credeam, m-am gîndit

* Sarcină impusă de stat unuia sau mai multor cetăţeni de a echipa o corabie pe socoteala lor, sarcină care includea o serie de obligaţii ca angajarea de mateloţi destoinici, furnizarea echipamentului etc.

în ce chip le-aş putea arăta, atît lor cît şi celor ce vor veni după ei, firea cu care am fost înzestrat, viaţa pe care o duc şi educaţia de care mă ocup şi cum aş putea face să privesc cu indiferenţă faptul că sînt condamnat fără a fi judecat şi să nu fiu dat pe mîna calomniatorilor de profesie. (7) Chibzuind aşa, am ajuns la concluzia că nu voi obţine acest rezultat decît dac-aş scrie un discurs care să constituie o imagine a gîndurilor şi a vieţii mele. Speram ca în felul acesta, faptele ce mă privesc pe mine vor fi mai bine cunoscute şi că acest discurs va constitui pentru mine un monument mai frumos chiar decît o statuie de bronz *. (8) Dacă m-aş fi apucat să-mi aduc mie însumi elogii, aş fi ajuns la constatarea că n-aş fi în stare să cuprind în el tot ceea ce aş fi voit să expun şi că nici n-aş fi putut vorbi despre aceste chestiuni cu eleganţă şi fără a aţîţa. Iar dac-aş fi presupus că vreun proces sau vreo primejdie m-ar ameninţa şi că acuzatorul care mi-ar căuta gîlceavă ar fi un sicofant şi că acesta ar întrebuinţa calomniile rostite pe vremea procesului pentru schimbul de avere şi că eu mi-aş rîndui ideile în formă de apărare, aşa avea astfel cele mai favorabile motive ca să vorbesc despre tot ceea ce vreau să spun.

(9) Cu aceste gînduri am scris discursul de faţă acum, cînd nu mai sînt în puterea vîrstei, ci la opt-

* Ideea că un discurs poate constitui cel mai frumos monument ridicat pentru cinstirea cuiva se regăseşte în discursurile lui Isocrate, *Evagoras* şi *Nicocles*. Discipolii săi înălţaseră la Eleusis o statuie în cinstea sa. Maestrul speră s-o întreacă cu propriul său monument oratoric.

zeci și doi de ani. Așadar, din această pricină trebuie să mi se treacă cu vederea dacă acest discurs va părea mai prejos decît cele publicate de mine mai înainte. Căci nu este nici ușor și nici simplu de întocmit un astfel de discurs, greutățile nefiind puține la număr. (10) Într-adevăr, dintre toate discursurile pe care le-am scris, unele pot să fie rostite în fața tribunalelor, dar altele nu sînt potrivite pentru asemenea dezbateri. Ele pun în discuție în toată libertatea probleme de filozofie și arată valoarea acesteia; sînt unele pe care, auzindu-le, tinerii ce se îndreaptă spre știință ar putea trage foloase și de asemenea vor profita de pe urma lor cei ce se îndreaptă spre cultura generală. Numeroase gînduri din cele scrise de mine altădată se află presărate în discursul de față, nu fără logică și nici din întîmplare, ci potrivit cu interesul subiectului. (11) A cuprinde dintr-o privire * un discurs atît de lung, a armoniza și a contopi teme atît de numeroase și de deosebite unele de altele, nu este o lucrare chiar atît de neînsemnată. Cu toate acestea, deși sînt la o vîrstă înaintată, eu n-am renunțat de a termina discursul care este compus cu cea mai mare sinceritate și care, în ceea ce privește restul, va avea valoarea pe care i-o vor acorda ascultătorii. (12) Se impune însă ca mai întîi, cei ce-l vor citi **, să-l facă

* Isocrate pledează cu mai multă energie pentru unitatea sintetică a unui discurs, teză pe care o susținuse și la începutul activității sale ca profesor (vezi discursul *Împotriva sofiștilor*, 16—17).

** Isocrate recomandă lecturile făcute cu glas tare în fața unui public numeros.

înțeles de ascultători, gîndindu-se că este un discurs de un fel aparte, că stilul lui a fost potrivit cu diferitele subiecte tratate, apoi trebuie să li se atragă atenția mai mult asupra lucrurilor ce vor fi spuse decît asupra celor ce s-au citit. În fine, pe lîngă acestea, parcurgînd discursul, nu trebuie să caute să-l citească deodată, ci să citească din el atîta, încît să nu obosească pe cei ce asistă. De veți urma sfaturile mele, veți observa mai bine dacă ceea ce am spus este vrednic de mine.

(13) Acestea sînt sfaturile pe care trebuie să vi le dau înainte de toate. Acum, luați și citiți această apărare pe care o presupun scrisă în vederea unui proces și avînd scopul de a vă arăta adevărul despre mine. Apărarea aceasta va contribui să mă facă cunoscut celor ce nu mă cunosc, iar pe cei ce mă pizmuiesc îi va face să fie și mai chinuiți de această boală. Cum m-aș putea oare răzbuna altfel mai bine pe ei?

II. Exordiu. Datoriile judecătorilor

(14) După părerea mea, cei mai răi dintre toți oamenii și cei mai vrednici de cea mai mare pedeapsă sînt aceia care îndrăznesc să acuze pe alții de fapte ce li s-ar putea imputa lor înșile, așa cum a făcut Lisimah. Deși pronunță el însuși discursuri, dînsul zăbovește asupra discursurilor compuse de mine mai mult decît asupra tuturor celorlalte puncte din acuzația sa. El procedează asemenea unui om care, acuzînd pe altul de jefuirea templului, ar apare el în-

suşi purtînd în amîndouă mîinile lucrurile ce aparţin zeilor. (15) Aş fi apreciat îndeosebi faptul că el m-a socotit pe mine atît de dibaci, încît a declarat-o în faţa voastră, că el n-ar fi încercat niciodată să mă pună în încurcătură. De fapt, el susţine că eu sînt capabil să fac să biruie o cauză neîntemeiată dar mă disprețuieşte şi speră să mă învingă cu uşurinţă. El însă minte pe cînd eu spun adevărul. (16) Pentru mine situaţia este destul de neplăcută, căci alţii îşi justifică calomniile prin discursurile lor, iar Lisimah a calomniat discursurile mele mai ales pentru ca, dacă se va constata că sînt elocvent, să se pară că merit imputările făcute în ceea ce priveşte destoinicia mea. Apoi, dacă eu, în discursurile mele, voi apărea mai prejos decît nădejdile puse în mine, voi să vă formaţi părerea că faptele mele sînt încă şi mai rele.

(17) Vă cer deci ca voi să nu aveţi încredere, dar nici să manifestaţi neîncredere pentru cele spuse, înainte de a fi ascultat pînă la capăt toate argumentele noastre, gîndiţi-vă că ar trebui să nu se acorde acuzaţilor nici un mijloc de apărare, dacă ar fi cu putinţă ca dreptatea să fie recunoscută în urma discursurilor rostite de acuzator. Acum, dacă el a întocmit bine sau rău acuzarea sa, nici unul dintre cei de faţă n-ar putea să nu ştie, iar dacă în discursurile sale ar urmări adevărul, acest lucru nu l-ar putea uşor recunoaşte judecătorii după cele expuse de cel dintîi *.

* Tema aceasta era deja banală în anul 423 î.e.n. din moment ce a servit ca pretext pentru o parodie a lui Cratinos, predecesor al lui Aristofan (frg. 185).

Dar este o fericire chiar dacă cu ajutorul celor două discursuri ei pot să aleagă ceea ce este drept. (18) Nu mă mir de cei care îşi petrec mai mult timp cu acuzaţiile îndreptate împotriva lor de calomniatori decît cu propria lor justificare, nici de cei care spun că cel mai mare rău este calomnia. Căci ce poate fi mai vătămător decît calomnia, cea care urmăreşte ca mincinoşii să se bucure de o bună reputaţie, ca nevinovaţii să pară vinovaţi, ca judecătorii să-şi calce jurămîntul, într-un cuvînt ea face să dispară adevărul şi, informînd greşit pe ascultători, pierde în chip nedrept pe cel dintîi nevinovat? (19) Trebuie, aşadar, să fiţi cu mare băgare de seamă ca voua să nu vi se întîmple la fel şi să nu căderi în văzul tuturor în aceleaşi greşeli pe care le veţi imputa altora. Ştiţi bine, cred, că adesea cetatea a regretat atît de mult sentinţele date cu ură * şi fără de dovezi, încît după scurt timp, ea şi-a manifestat dorinţa să pedepsească pe cei ce o înşelaseră şi a constatat cu plăcere că cei calomniaţi sînt mai fericiţi ca înainte. (20) Trebuie deci ca, aducîndu-vă aminte de aceste lucruri, să nu vă încredeţi cu uşurinţă în discursurile acuzatorilor şi nici să le ascultaţi, stîrnind zarvă ** şi indignîndu-vă împotriva

* Aluzia se referă la procesul Arginuselor povestit de Xenofon în lucrarea sa *Hellenice* (I, 7, 34—35), în care ni se arată că cei opt strategi participanţi la lupta navală de la Arginuse, au fost condamnaţi, şase din ei fiind chiar executaţi. Atenienii ulterior s-au căit şi au votat o hotărîre prin care cereau ca cei ce amăgiseră poporul să fie arestaţi preventiv pentru calomnie şi să garanteze cu persoana lor pînă vor fi judecaţi. Tradiţia socratică atribuia atenienilor „regrete" în urma morţii lui Socrate.

** Loc comun al elocinţei politice şi judiciare.

celor ce se apără. Ar fi o ruşine ca, fiindcă în general sînteţi consideraţi cei mai blînzi dintre toţi grecii * în procesele care au loc aici, tocmai voi să săvîrşiţi pe faţă lucruri potrivnice acestei reputaţii. (21) Ar fi o ocară ca, atunci cînd se judecă un proces de condamnare la moarte la celelalte popoare, o parte din voturi să fie date din oficiu în favoarea acuzaţilor, iar la noi cei ce sînt în primejdie să nu obţină nici măcar egalitate cu calomniatorii lor. Ar fi ruşinos ca, deşi în fiecare an se depune jurămînt că vor fi ascultaţi fără părtinire ** şi cei ce acuză şi cei ce se apără, (22) să se facă o diferenţă între ei, în aşa chip încît să admiteţi tot ceea ce spun acuzatorii şi să nu ascultaţi uneori nici măcar glasul celor ce încearcă să dovedească că aceştia spun minciuni. Ar fi ruşinos să crezi că pot avea o viaţă de durată cetăţile în care unii cetăţeni sînt daţi pieirii fără judecată, şi să nu ştii că acelaşi lucru îl fac şi aceia care nu sînt nepărtinitori, faţă de cei doi adversari. (23) Ar fi un lucru deosebit de scandalos ca un om aflat în primejdie şi care se plînge de cei care-l calomniază să nu aibă aceleaşi sentimente, atunci cînd judecă pe un altul.

Cu toate acestea, oamenii înţelepţi trebuie să judece pe ceilalţi aşa cum ar dori să se comporte şi ceilalţi faţă de ei şi să se gîndească că sicofanţii îndrăzneţi ar putea expune primejdiei pe oricine, silindu-l să vor-

* Acest elogiu măgulea sensibilitatea ateniană. Ei aveau chiar un altar închinat Milei, ce dăinuia din vremuri străvechi.

** Apelul la imparţialitatea judecătorilor este frecvent întîlnit în pledoarii şi această dispoziţie pare să fi fost prevăzută în jurămîntul ce-l depuneau heliaştii.

bească aşa cum vorbesc eu acum în faţa celor ce-şi vor da votul asupra soartei lui. (24) Căci nimeni nu trebuie să se bizuie pe faptul că a trăit în chip cinstit şi să creadă că-i este îngăduit să locuiască în cetatea noastră fără teamă. Aceia care preferă să-şi neglijeze bunurile proprii şi să rîvnească la cele ale altora, nu cruţă pe bunii cetăţeni, ci aduc în faţa voastră pe aceia dintre ei care au săvîrşit vreun rău; însă faţă de aceia care n-au săvîrşit nici o faptă rea, ei îşi exercită toată puterea spre a stoarce bani mai mulţi de la cei ce s-au făcut vinovaţi pe faţă. (25) Nutrind astfel de gînduri, Lisimah m-a expus pe mine acestui pericol, închipuindu-şi că acest proces pe care mi l-a intentat îl va îmbogăţi pe el spre paguba altora; el aşteaptă, de asemeni, ca după ce mă va birui prin cuvîntul său pe mine, care susţin că sînt profesorul altora, să creadă toţi că nimeni nu i se poate împotrivi elocinţei sale. (26) El speră că va obţine acest lucru fără greutate. El vede de altfel că voi sînteţi foarte uşor influenţaţi de acuzaţii şi calomnii şi că eu nu voi putea să le resping într-un mod vrednic de reputaţia mea, atît din pricina bătrîneţii mele, cît şi a lipsei mele de experienţă în acest fel de procese. (27) Eu am dus o astfel de viaţă, încît nimeni, nici pe vremea regimului oligarhic, nici sub regimul democratic, nu-mi poate imputa nici un abuz, nici o nedreptate *. Nimeni nu poate arăta că există vreun arbitru sau un judecător care să se fi ocupat de faptele mele. Într-a-

* Isocrate ţine să precizeze că n-a compărut niciodată în faţa tribunalului juraţilor şi nici în faţa arbitrilor.

devăr, eu am ştiut să mă feresc de a face rău altuia iar, cînd am fost nedreptăţit, n-am cerut ajutor tribunalului, ci am apelat la prietenii agresorilor mei pentru a împăca problemele în litigiu. (28) N-am avut de altfel nici un folos de pe urma acestora. Şi fiindcă am ajuns la această vîrstă, fără să fi fost vreodată acuzat de ceva, acum mă simt expus chiar unei primejdii, ca şi cum aş fi nedreptăţit pe toată lumea.

III. Acuzaţia adusă de Lisimah

Cu toate acestea, eu nu-mi voi pierde cu totul curajul din cauza gravităţii pedepsei ci, dimpotrivă, dacă voi îmi veţi acorda bunăvoinţă ascultîndu-mă, trag nădejdea că atît cei care au fost înşelaţi în privinţa preocupărilor mele, cît şi cei ce s-au lăsat convinşi de calomniatorii mei îşi vor schimba curînd părerea şi că aceia care mă socotesc că sînt aşa cum sînt vor rămîne şi mai neclintiţi în această părere. (29) Ca să nu vă plictisesc printr-o introducere prea lungă, voi renunţa la o bună parte din ea şi voi încerca imediat să vă arăt faptele, asupra cărora voi vă veţi da votul.

(Grefierului :) Citeşte-mi actul de acuzare !

(Actul de acuzare.)

(30) Aşadar, prin acest act acuzatorul încearcă să mă defăimeze susţinînd că eu corup tinerii * şi că-i

* Este o transpunere a acuzaţiei adusă lui Socrate.

învăţ ştiinţa elocinţei şi mijloacele de a ieşi învingători în procese, călcînd în picioare dreptatea. În restul acuzaţiei, el mă înfăţişează ca pe un om cum n-a existat niciodată, nici printre cei ce umblă forfota în jurul tribunalului, nici printre cei ce-şi pierd timpul cu filozofia şi arată că am avut ca elevi nu numai persoane particulare, ci şi retori, generali, regi şi tirani, de la care am primit foarte mulţi bani şi că primesc chiar şi acum. (31) El a plăsmuit acuzaţia în acest fel, gîndindu-se că prin exagerările sale referitoare la persoana, averea şi numărul elevilor mei, va inspira tuturor auditorilor pizmă şi că prin pretinsa mea ocupaţie legată de tribunal, va stîrni în sufletele voastre ură şi mînie * ; atunci, cînd judecătorii sînt stăpîniţi de aceste sentimente ei devin foarte severi faţă de acuzaţi.

Am credinţa că vă voi dovedi cu uşurinţă că el a exagerat în primul punct al acuzaţiei, iar în privinţa celui de al doilea, a minţit în întregime. (32) Vă rog să nu ţineţi seama de cuvintele ce aţi auzit mai înainte despre mine şi care pornesc de la cei ce vor să mă insulte şi să mă calomnieze. Nu vă încredeţi fără să chibzuiţi în afirmaţiile făcute fără dovadă ; nu vă încredeţi în minciunile ce v-au fost strecurate în sufletele voastre. Socotiţi-mă că sînt aşa cum mă vor dovedi acuzaţia de acum şi apărarea mea. Judecînd

* Acuzatorii aveau în vedere că actul de condamnare a unor cetăţeni bogaţi ar fi impus confiscarea averii lor de pe urma căreia tezaurul public ar fi profitat. Bunurile confiscate nu erau distribuite direct poporului, ci vîndute la licitaţie publică.

lucrurile astfel, voi veți cîștiga reputația că v-ați lăsat călăuziți de virtute și de lege, iar eu voi avea de partea mea dreptatea întreagă...

IV. Isocrate și opinia publică

(140) Întrucît nu mi-am propus nici un plan, nu știu cum să procedez în privința lucrurilor ce mi-au rămas de spus : Ce trebuie să amintesc în primul rînd și ce în al doilea rînd ? În orice caz, eu nu vă voi ascunde nici faptele ce-mi vin acum în minte și nici pe cele ce socot că trebuie să vi le împărtășesc, chiar dacă cineva mi-ar da sfatul să nu aduc vorba despre ele. (141) Atunci cînd Lisimah a introdus acțiunea sa, eu am reflectat asupra faptului așa cum ar fi procedat oricare dintre voi. Mi-am scrutat cu de-amănuntul viața și faptele și m-am oprit mai mult la acelea care mi se păreau că-mi dau dreptul la laudă. O rudă de-a mea cînd m-a auzit, a îndrăznit să mă apostrofeze cu cuvinte foarte grele, declarînd că cele ce spuneam eu merită să-mi aducă cinste, dar că se teme ca ele mai degrabă să nu supere pe mulți dintre auditori. (142) „Unii oameni — zicea el — sînt atît de chinuiți de pizmă și de sărăcie și atît de dușmănoși, încît declară război nu numai faptelor rele, ci și succeselor obținute. Urăsc nu numai pe oamenii cei mai cinstiți, ci și realizările cele mai frumoase și, pe lîngă alte răutăți, ei se aliază cu cei nedrepți, absolvindu-i de orice vină, iar pe cei ce-i

pizmuiesc îi fac să piară dacă le stă în putință. (143) Ei procedează astfel, deși știu bine asupra cărui fapt își vor da votul, dar speră că vor comite nedreptăți fără să existe primejdia de a fi descoperiți. Ei cred, de asemeni, că se apără pe ei înșiși atunci cînd contribuie la salvarea celor de o teapă cu ei. Ți-am spus aceste lucruri ca tu să fii prevenit și să-ți potrivești mai bine purtarea, iar față de ei să te folosești de cuvinte mai puțin primejdioase. Căci ce fel de sentimente crezi că vor încerca asemenea oameni, cînd tu vei expune faptele tale care nu sînt cîtuși de puțin asemănătoare cu ale lor, fiind la fel cu cele pe care tu încerci să mi le aduci mie la cunoștință ? (144) Tu dovedești, într-adevăr, prin discursurile tale că ele merită nu dezaprobare, ci cea mai mare recunoștință ; că, printre elevii tăi, unii n-au săvîrșit nici o faptă rea și nici o greșeală în timp ce alții au fost încoronați de cetate pentru vrednicia lor ; că viața ta zilnică este rînduită cu atîta frumusețe și înțelepciune, încît nu știu dacă vreun alt cetățean s-a comportat la fel. Mai spui că n-ai avut niciodată un proces în care să apari ca pîrîtor sau ca apărător, afară de acela pentru schimbul de bunuri și că nici n-ai sprijinit pe alții în procese și nici n-ai fost vreodată martor și că tu n-ai făcut nimic din cele ce alcătuiesc viața obișnuită a unui cetățean. (145) Pe lîngă aceste însușiri ce sînt atît de particulare și de neobișnuite, mai afirmi că tu te-ai abținut de la funcțiile publice și de la foloasele ce decurg din acestea, ca și din toate funcțiile politice. Susții că nu numai

tu te-ai alăturat celor o mie două sute de cetățeni * care plătesc impozit și îndeplinesc sarcini publice, ci și fiul tău, că ai îndeplinit de trei ori sarcina de trierarh și că te-ai achitat de celelalte sarcini publice cu mai multe cheltuieli și cu mai multă strălucire decît o cer legile. (146) Nu crezi oare că, auzind acestea, cei care săvîrșesc lucruri contrare tuturor celor spuse de noi, vor fi jigniți și vor crede că viața lor o socotești nedemnă? Dacă ei ar înțelege că tu îți procuri prin muncă și osteneli ceea ce trebuie pentru sarcinile publice și pentru celelalte prestații financiare, ei n-ar avea o grijă asemănătoare. Acum ei cred că ceea ce-ți dau ție străinii este cu mult mai mult decît ceea ce tu primești în realitate. (147) Ei socotesc că tu trăiești mai bine nu numai decît ceilalți atenieni, dar chiar decît cei preocupați de filozofie sau de aceleași probleme ca și tine. Într-adevăr, ei observă că cei mai mulți din acești oameni, în afară de cei care preferă felul tău de viață și de purtare, dau dovadă de talentele lor la sărbători solemne și întruniri particulare, că se iau la întrecere unii cu alții, că fac făgăduieli excesive, că se ceartă, că-și aruncă insulte, că nu lasă să le scape nici un rău. (148) Apoi ei își închipuie că-și creează lor înșile greutăți, dînd unora dintre ascultători libertatea să ia în rîs discursurile lor, altora să le laude, celor mai mulți să le urască, iar celorlalți să gîndească despre ele așa cum vrea

* Sarcina de trierarh revenea conform unei legi celor o mie două sute de cetățeni deosebit de bogați.

fiecare *. Ei văd că tu nu participi la nimic din toate acestea și că tu duci o viață deosebită chiar decît a sofiștilor, decît a oamenilor obișnuiți și decît a acelora ce cîștigă mult sau a celor fără mijloace de trai. (149) Pentru acestea, oamenii inteligenți și în stare să judece te-ar invidia poate iar cei ce nu prea reușesc și care în mod obișnuit sînt supărați mai degrabă de viața cinstită a altora decît de insuccesele lor, n-ar putea să nu fie nemulțumiți și înfuriați. Așadar, fiindcă aceștia gîndesc astfel, socoate ce din aceste lucruri trebuie să spui și ce nu!"

(150) Eu însă, acum ca și atunci cînd ruda mea îmi vorbea astfel, am convingerea că cei mai absurzi și cei mai nenorociți dintre toți oamenii sînt aceia care s-ar supăra că eu stau la dispoziția cetății pentru servicii publice, că îndeplinesc cele poruncite, că pe de altă parte nu pretind nimic, nu cer nici ca sorții să mă aleagă magistrat, nici să primesc ceea ce cetatea dă altor cetățeni, nici să acuz sau să mă apăr înaintea tribunalelor. (151) Ce-i drept, mi-am rînduit acest fel de viață nu din cauza bogăției, nici din cauza mîndriei, nici din dispreț pentru cei ce nu trăiesc la fel ca mine, ci fiindcă îmi place liniștea și pacea și fiindcă văd mai ales că astfel de oameni se bucură de prețuire și la voi și aiurea; apoi, fiindcă socotesc că viața aceasta este mai plăcută decît a celor care se zbat amestecați în multe afaceri și că este

* Din cuprinsul operei se vede că nici Isocrate nu era complet străin de intrigile și rivalitățile personale, pe care le atribuie altora.

mai potrivită cu ocupaţiile mele cărora m-am devotat de la începutul carierii. (152) Iată motivele care m-au făcut să-mi aleg acest fel de viaţă. Am renunţat la cîştigurile provenite de la Stat, socotind că este nedemn ca atunci cînd pot să trăiesc din mijloacele mele proprii, să fiu o piedică pentru vreunul din cei ce sînt siliţi să trăiască de pe urma subvenţiei date de cetate şi ca cineva, din cauza mea, să fie lipsit de cele necesare. (153) Acum mă găsesc în mare încurcătură, neştiind ce aş putea face spre a fi pe placul unor astfel de oameni. Căci dacă, străduindu-mă totdeauna să nu fac vreo nedreptate nimănui, să nu turbur şi să nu supăr pe nimeni, chiar prin aceasta supăr pe unii oameni, atunci ce trebuie să fac ca să le fiu pe plac? Ce-mi mai rămîne decît credinţa că eu sînt un om lipsit de noroc şi că asemenea oameni sînt ignoraţi şi supărători pentru concetăţenii lor?...

V. Definiţia culturii intelectuale

(180) Luînd pildă de la alcătuitorii de genealogii*, vă voi face mai întîi o expunere despre educaţia oratorică. Este un fapt îndeobşte cunoscut că fiinţa noastră este o îmbinare din trup şi suflet şi oricine recunoaşte că prin firea lucrurilor sufletul este mai

* „Genealogiile" şi „Întemeierile" sînt cele dintîi scrieri în proză cu caracter istoric-geografic care contopeau detaliile privind pe strămoşii legendari cu probleme ale actualităţii; în ele este vizibilă preocuparea pentru stabilirea unui criteriu cronologic şi pentru o informare cît mai completă.

înzestrat pentru a conduce, preţuind mai mult decît trupul. Căci sufletului îi revine sarcina de a chibzui asupra treburilor de interes particular ori publice, iar trupului de a înfăptui cele ce a hotărît sufletul. (181) Cei ce s-au perindat înaintea noastră au ajuns la constatarea că, spre deosebire de celelalte domenii de activitate, în care se statorniciseră reguli, cu privire la educarea trupului şi a sufletului nu era prevăzut nimic de acest fel, de aceea au descoperit două discipline* ce ne-au fost lăsate nouă moştenire: arta paidotribului, îngrijind de formarea trupului, artă în a cărei componenţă intră gimnastica, iar în privinţa sufletului filozofia, în strînsă legătură cu care eu îmi voi compune acest discurs al meu. (182) Cu ajutorul acestor două discipline, îndeajuns de asemănătoare şi de apropiate şi fără o distincţie netă între ele, cei ce excelează în stăpînirea lor pregătesc sufletele spre a ajunge la o mai înaltă înţelepciune, iar trupurile le fac mai apte pentru activitate, folosindu-se de percepte, exerciţii şi alte procedee asemănătoare. (183) Atunci cînd paidotribii primesc pe învăţăcei în preajma lor, îi deprind cu anumite atitudini inventate de ei în vederea exerciţiilor fizice, iar acei profesori care-şi iniţiază învăţăceii în ale filozofiei, le prezintă acestora ideile generale ce se cuvin dezvoltate în cuprinsul unui discurs. (184) După ce i-au făcut să stăpînească înde-

* Paralela între filozofie şi gimnastică este un loc comun în operele filozofice.

ajuns aceste lucruri și după ce i-au pus la încercare în aceste domenii, îi supun din nou unor exerciții, îi deprind să muncească și-i silesc să dobîndească o coordonare a elementelor deprinse de ei, pentru a ajunge la o stăpînire a lor cît mai temeinică și pentru ca prin ideile dobîndite să ajungă la o cunoaștere cît mai profundă a elementelor în sine. Într-adevăr, este cu neputință să cuprinzi toate aceste lucruri printr-o cunoaștere adevărată, căci în orice împrejurare unele evenimente scapă de sub control. Dar oamenii atenți care au posibilitatea să cerceteze ceea ce se întîmplă în general, le sesizează de cele mai multe ori. (185) Pe baza unei astfel de educații și a disciplinei, cele două categorii de profesori izbutesc să facă pe elevii lor mai buni decît erau înainte și să vegheze în condiții mai bune unii la dezvoltarea inteligenței, iar alții la aceea a trupului lor. Dar nici unii, nici alții nu stăpînesc știința prin care să transforme, după voia lor, pe unii în atleți iar pe alții în mari oratori. Lor le stă în putere să contribuie numai în parte la aceasta. Îndeobște însă asemenea talente se ivesc la acei tineri care au predispoziții înnăscute și care pot fi valorificate prin educație.

VI. Condițiile primordiale ale culturii intelectuale

(186) Aceasta este în linii mari schema educației intelectuale. Valoarea ei o veți putea desluși și mai bine, dacă v-aș expune programul la care-i supunem pe cei

care voiesc să devină elevii noștri. (187) Noi le atragem atenția asupra faptului că cei ce-și propun să exceleze fie în arta cuvîntului, fie prin agilitatea trupului, fie în orice alt domeniu de activitate, trebuie de la bun început să fie dotați pentru preocuparea pe care și-au ales-o. Apoi ei trebuie să se instruiască și să primească învățătura convenabilă fiecăruia dintre obiectele ce și-au propus să și le însușească, în al treilea rînd să se deprindă și să se exercite în vederea folosirii și aplicării acestor obiecte. Prin aceste mijloace ei ajung la desăvîrșire și-i întrec cu mult pe alții. (188) Din toate acestea, obligațiile care se impun sînt cele ce urmează : elevii trebuie să fie înzestrați cu calitățile naturale necesare, iar profesorii să fie capabili să instruiască asemenea învățăcei. Și unii și alții au obligația de a se exercita pentru a ajunge la ceea ce se numește aplicarea practică. Într-adevăr, se impune ca educatorii să îndrumeze cu atenție pe învățăceii lor, iar aceștia să fie cu deosebită luare aminte la sfaturile ce li se dau. (189) Acestea sînt condițiile necesare pentru orice fel de profesie. Dacă cineva ar face abstracție de celelalte activități și m-ar întreba care dintre cele trei condiții este imperios cerută de educația oratorică, aș răspunde că însușirile cu care un tînăr este înzestrat de natură se deosebesc total de celelalte și ele nu pot fi de loc depășite. Să admitem că un tînăr este dotat cu o minte capabilă de invențiune, de instruire, de muncă și de memorizare * și pe deasupra cu un glas și o vor-

* Mnemotehnica este un element apreciat de retorii vechi. Eschine laudă pe Filip pentru elocvența și memoria lui.

bire aleasă, încît nu numai cuvintele, ci şi îmbinarea lor armonioasă să contribuie la convingerea auditorilor ; (190) să admitem că el ar fi înzestrat şi cu o îndrăzneală, dar nu cu îndrăzneala una şi aceeaşi cu nerușinarea, ci cu cea însoțită de discreție, care contribuie ca sufletul să aibă tot atîta încredere cînd vorbeşte în fața tuturor cetățenilor ca şi atunci cînd stă de vorbă cu sine însuşi. Cine nu ştie că un asemenea om, supus unei educații nu desăvîrşită, ci unei educații obişnuite, aşa cum poate avea oricine, n-ar deveni un orator renumit cum n-au avut grecii niciciînd ? (191) Noi, de altfel, sîntem conştienți că tinerii înzestrați de natură cu însuşiri inferioare acelora de care am amintit mai sus, dar care îi depăşesc prin practica şi exercițiul dobîndit, ajung să se depăşească nu numai pe sine, dar şi pe cei mai bine dotați, care însă n-au dovedit zelul necesar. Astfel, fiecare din aceste două feluri de calități poate contribui la formarea unui om destoinic în a vorbi şi a lucra, dar amîndouă, reunite în acelaşi individ, ar putea face ca nimeni să nu-l depăşească. (192) Iată cum gîndesc eu în privința însuşirilor naturale ca şi în privința deprinderilor practice. În privința educației n-aş putea susține nimic asemănător, căci influența ei nu este nici egală şi nici asemănătoare cu a însuşirilor amintite. Într-adevăr, dacă cineva ar asculta cu atenție lecțiile de elocință şi ar stăpîni toate amănuntele mai bine ca oricare altul, s-ar putea să ajungă un autor de discursuri mai plăcut decît mulți alții, dar dacă, stînd în fața mulțimii, ar fi lipsit chiar de un singur lucru, îndrăzneala, el n-ar putea să scoată nici măcar un cuvînt...

VII. Elogiul iscusinței de a vorbi

(251) A strînge mai multe contradicții de felul acesta ar fi un lucru posibil pentru unul mai tînăr decît mine şi căruia împrejurările prezente nu i-ar pricinui nici o îngrijorare. În tot cazul, eu pot adăuga următorul lucru : dacă oamenii cărora strămoşii le-au lăsat moştenire o mare bogăție n-ar aduce nici un serviciu cetății, dacă ar insulta pe cetățeni şi ar batjocori copiii şi femeile, s-ar găsi vreunul în stare să acuze pe cei cărora ei le datorează averile, în loc să ceară pedeapsa vinovaților înşişi ? (252) Să admitem de asemeni că oamenii care au învățat să lupte nu s-ar servi de știința lor împotriva dușmanilor ci, revoltîndu-se, ar omorî pe mulți dintre concetățenii lor şi dacă tot aşa oameni desăvîrşit pregătiți pentru pugilistică şi pangration * n-ar mai fi preocupați de concursurile pentru care s-au antrenat, ci ar lovi pe trecători, cine ar lăuda pe profesorii acestora şi n-ar pedepsi cu moartea pe discipolii care se folosesc rău de învățătura primită ?

(253) Prin urmare cu privire la arta de a vorbi trebuie să avem aceeaşi părere ca şi asupra celor-

* Exercițiu combinat de trîntă şi pugilistică.

lalte preocupări şi să nu judecăm în chip diferit lucruri asemănătoare şi nici să arătăm duşmănie faţă de acea facultate naturală a oamenilor din care izvorăsc cele mai multe binefaceri. Într-adevăr, aşa cum am mai spus, în ceea ce priveşte celelalte însuşiri pe care le avem, noi nu ne deosebim întru nimic de animale, ci sîntem chiar inferiori multora dintre ele prin forţă şi prin alte avantaje date lor de natură. (254) Datorită faptului că ne-am născut cu însuşirea de a ne convinge unii pe alţii şi de a face să răsară în faţa ochilor noştri obiectul hotărîrilor noastre, prin aceasta nu numai că am ieşit din viaţa sălbatică ci, strîngîndu-ne la un loc, am întemeiat cetăţi, am stabilit legi, am descoperit artele. Aproape că în tot ce am născocit, numai cuvîntul este acela care ne-a îngăduit să ducem lucrurile la bun sfîrşit. (255) Căci cuvîntul a statornicit ce este drept şi ce este nedrept, ce este rău şi ce este bine, şi dacă n-ar fi existat o demarcaţie între aceste două noţiuni, n-ar fi fost cu putinţă să locuim unii lîngă alţii. Cu ajutorul cuvîntului dovedim vinovăţia celor vicleni, iar pe cei buni îi lăudăm. Prin cuvînt educăm sufletele celor neînvăţaţi şi punem la încercare inteligenţa. Căci noi socotim că vorbirea aleasă este semnul cel mai sigur al unei judecăţi drepte. Un cuvînt adevărat care dovedeşte respectul legii şi dreptăţii este imaginea unui suflet bun şi în care te poţi încrede. (256) Cu ajutorul cuvîntului noi discutăm chestiunile controversate şi cugetăm asupra lucrurilor necunoscute, căci argumentele cu care convingem pe

alţii sînt aceleaşi de care ne folosim atunci cînd cugetăm. Noi numim buni oratori pe cei ce pot să vorbească înaintea mulţimii şi socotim buni sfătuitori pe cei care în diferite probleme chibzuiesc în sinea lor în chipul cel mai nimerit. (257) Dacă trebuie să vorbim pe scurt despre puterea cuvîntului vom constata că nimic din ceea ce a zămislit gîndul omului n-ar putea exista dacă n-ar fi cuvîntul. Cuvîntul este călăuza tuturor faptelor şi gîndurilor noastre şi cei care au mai multă judecată cu atît mai mult ştiu să se folosească de cuvînt. Fără să se gîndească o clipă la aceasta, Lisimah a îndrăznit să acuze pe cei care doresc să mînuiască cuvîntul din care izvorăsc binefaceri atît de mari şi de multe...

VIII. Critica eristicii, definiţia filozofiei

(261) Într-adevăr, cred că maeştrii eristicii * şi profesioniştii astrologiei, geometriei ** şi ale altor discipline de felul acestora nu fac rău, ci dimpotrivă bine învăţăceilor lor, într-o măsură mai mică decît făgăduiesc ei, dar mai mult decît cred alţii. (262) Cei mai

* Eristica, metodă de învăţămînt bazată pe discuţie dusă prin întrebări şi răspunsuri, a fost apreciată de Isocrate cînd favorabil, cînd nefavorabil.

** Preocuparea predilectă a vechilor sofişti pentru geometrie era atribuită de opinia populară lui Socrate (vezi Aristofan, *Norii*, v. 171 şi urm.).

mulți oameni socot că disciplinele de felul acestora sînt vorbărie goală și nimicuri, căci nu aduc vreun folos nici în afacerile particulare, nici în cele cu caracter public și nu se păstrează vreme mai îndelungată în memoria celor care le învață, pentru că ele nu urmează cursul vieții și nu aduc un ajutor real ; ele rămîn în totul în afara nevoilor practice. (263) Cu privire la aceste discipline eu nu judec așa, deși părerea mea nu e cu totul opusă. Cei care socotesc că studierea acestor științe nu exercită nici o influență în vederea înfăptuirii unei acțiuni, mi se pare că judecă drept, iar cei care le aduc laude mi se pare că spun adevărul. Eu mă servesc de termeni contradictorii fiindcă și aceste științe sînt de natură contrară celorlalte discipline menite să instruiască. (264) Căci aceste din urmă sînt prin natura lor apte să ne folosească îndată ce am dobîndit cunoașterea lor ; cele dintîi n-ar putea aduce nici un bine celor ce le-au adîncit, în afară de cazul cînd aceștia n-ar voi să trăiască de pe urma lor, trăgînd foloase. (265) Cînd cineva este preocupat de subtilitățile astrologiei și geometriei, cînd cineva este silit să-și îndrepte atenția asupra unor speculații greu de înțeles, ba mai mult, cînd cineva este obișnuit cu o muncă stăruitoare, legată de ceea ce v-am spus și arătat, și-și îndepărtează spiritul de la felurite divertismente, cînd cineva este astfel obișnuit, are posibilitatea să studieze și să reflecteze mai ușor și mai repede asupra unor chestiuni care prezintă seriozitate și importanță. (266) Așadar, eu cred că nu trebuie să acordăm numele de filozofie unui studiu care pentru moment nu servește de loc nici elocinței, nici acțiunii. Totuși, eu acord acestei preocupări numele de gimnastică intelectuală și de pregătire filozofică și o consider mai vrednică de un bărbat decît aceea căreia se dedică în școală copiii și care îi seamănă din multe puncte de vedere. (267) Acei copii care s-au trudit să învețe gramatica, muzica și celelalte cunoștințe, n-au realizat nici un fel de progres în știința de a vorbi mai bine despre afaceri și a chibzui mai înțelept, însă ei au devenit treptat mai destoinici în a dobîndi cunoștințe mai importante și mai serioase. (268) Aș sfătui deci pe tineri să-și petreacă un timp oarecare cu aceste discipline, dar să nu îngăduie spiritului lor să se secătuiască și să se piardă în teoriile vechilor sofiști, dintre care unul afirma că numărul elementelor care alcătuiesc lumea este infinit *, iar Empedocle ** pretindea că sînt patru elemente cu ura și iubirea între ele. Ion *** număra nu mai mult de trei elemente, Alc-

* Isocrate pare că se referă aici la Anaxagoras din Clazomenai, contemporan și prieten al lui Pericle. El admitea că formarea corpurilor se datorează grupării momentane a unor elemente nelimitate ca număr, divizibile la infinit și puse în mișcare de spirit *(nous)*.

** Empedocle din Agrigent (începutul secolului al V-lea î.e.n.), poet și filozof celebru după a cărui concepție totul în univers se reduce la patru elemente : focul, aerul, pămîntul și apa, care se combină sub influența a două principii : discordia *(neikos)* și dragostea *(filia)*.

*** Ion sofistul (secolul V î.e.n.), poet dramatic, istoric și filozof, autor al unui tratat cu privire la originea lucrurilor, unde și-a expus, pare-se, ideile la care se referă aici Isocrate.

meon * numai două, Parmenide ** și Melissos *** unul, iar Gorgias **** absolut nici unul. (269) Eu cred că astfel de născociri extraordinare sînt asemenea unor scamatorii care nu folosesc la nimic, dar atrag totuși un cerc de oameni reduși. Oamenii care vor să săvîrșească un lucru folositor trebuie să facă să dispară din toate ocupațiile lor cuvintele zadarnice și acțiunile care nu contribuie cu nimic la îndrumarea vieții.

(270) Relativ la acest subiect, am spus deocamdată destul și am dat sfaturi suficiente. În ceea ce privește înțelepciunea și filozofia, poate că n-ar fi potrivit pentru cei ce pledează în alte chestiuni să vorbească despre acești termeni (căci ele nu au nici o legătură cu vreo dezbatere judiciară); mie însă, fiindcă sînt dat în judecată tocmai pentru aceasta, adică într-o

* Alcmeon din Crotona (sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea î.e.n.), filozof cu preocupări de anatomie, psihologie și astronomie, după concepția căruia viața noastră nu decurge la fel cu a zeilor, ci pendulează între opoziții (alb-negru, dulce-amar).

** Parmenide din Eleea (sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul celui de al V-lea î.e.n.), poet și filozof; în lucrarea sa *Despre natură* susținea existența realului unic, nenăscut și nepieritor, veșnic în nemișcare.

*** În lucrarea sa în proză *Despre natură sau neființă*, Melissos din Samos reia argumentele lui Parmenide, în favoarea existenței realului unic, nenăscut, nepieritor și nemișcat.

**** Gorgias din Leontinoi (485—380 î.e.n.), precursor al retoricii grecești, nihilist pe plan gnoseologic, negînd existența lucrurilor și probabilitatea cunoașterii lor.

pricină privind înțelepciunea și filozofia și fiindcă socot filozofia unora ca inexistentă, mi se cuvine să definesc și să vă prezint disciplina care pe drept ar putea fi socotită filozofie. (271) Părerea mea cu privire la această chestiune este simplă. Fiindcă firii omenești nu i-a fost dat să dobîndească o știință pe care, stăpînind-o, am putea ști ce trebuie să facem și ce trebuie să vorbim, eu socotesc înțelepți pe aceia care în cele mai multe cazuri pot să găsească soluția cea mai bună prin părerile lor, iar filozofi pe aceia care-și petrec timpul cu studiile din care vor dobîndi foarte repede o dispoziție sufletească proprie gîndirii...

IX. Cum poate deveni o filozofie studiul cuvîntului

(274) Cred că o asemenea artă, capabilă să insufle simțul măsurii și iubirea de dreptate celor care au puține predispoziții naturale spre virtute, n-a existat nicicînd și nu există nici acum* și că cei care fac promisiuni în acest sens vor renunța și vor înceta vorbăria lor (275) înainte de a se fi găsit un sistem de educație în acest fel. Ei ar putea să devină mai buni și să dobîndească mai multă prețuire dacă ar fi însuflețiți de rîvna de a vorbi bine și de dorința de a convinge pe ascultători și dacă, pe lîngă acestea, ei ar dori

* Isocrate era convins de ideea că nu se putea ajunge la o știință absolută, „episteme".

superioritatea, nu așa cum o înțeleg oamenii puțin chibzuiți, ci o superioritate reală și cu putere de înrîurire. (276) Voi arăta îndată că socot că aceasta este și în firea lucrurilor. Mai întîi cînd cineva s-a hotărît să rostească sau să scrie discursuri vrednice de laudă și de cinstire, nu este cu putință ca acesta să aleagă subiecte care să pledeze pentru acțiuni neînsemnate sau referitoare la contracte între particulari, ci el trebuie să aleagă subiecte nobile, frumoase și privitoare la umanitate și la interesele generale. Dacă nu găsește astfel de subiecte, el nu va obține nici un rezultat. (277) Apoi dintre faptele legate de subiect, el va alege pe cele mai potrivite cu morala și pe cele mai folositoare. Omul obișnuit să cerceteze și să judece astfel de fapte va păstra aceleași calități nu numai în discursul ce-l compune acum, ci și în toate celelalte feluri de activitate, astfel încît elocința și chibzuința vor apărea îngemănate la aceia care în discursuri vor dovedi un spirit îmbibat de filozofie și de ambiție. (278) Pe lîngă aceasta, cel ce vrea să convingă, nu va înceta să se îngrijească de virtute, ci va depune și mai multă rîvnă spre a cîștiga cea mai bună reputație printre concetățeni. Cine nu știe de altfel că un discurs rostit de o persoană care se bucură de apreciere pare mai verosimil decît unul rostit de o persoană ponegrită și că dovezile de încredere ofe-

rite de viața unui om au mai multă putere decît cele prezentate într-un discurs? Astfel, cu cît cineva va dori cu mai multă ardoare să-și convingă auditorii, cu atît mai mult se va sili să fie un om cinstit și să aibă o bună purtare printre concetățenii săi. (279) Nimeni dintre voi să nu creadă că, dacă toată lumea este convinsă de forța de convingere care există în simpatia inspirată judecătorilor, filozofii ar fi singurii care ignoră influența bunăvoinței inspirată de creator. Și pe aceasta ei o cunosc mai bine decît alții. (280) Mai mult, ei știu că aparențele de adevăr și toate mijloacele de a dovedi nu servesc decît pentru situația în care fiecare dintre ei este pus, în timp ce reputația unui om cinstit conferă nu numai mai multă încredere în discurs, dar chiar dă mai multă prețuire faptelor celui ce se bucură de o astfel de reputație; către această țintă, mai mult decît oricare alta, trebuie să tindă oamenii inteligenți.

(281) Și acum rămîne chestiunea superiorității, cea mai delicată dintre problemele pe care le-am tratat. Dacă cineva crede că, înșelînd pe alții sau nedreptățindu-i sau făcîndu-le rău, devine în felul acesta superior lor, își fac o părere greșită. Căci nimeni, indiferent de viața ce o duce, nu e mai decăzut decît cel care se poartă astfel, nimeni nu se expune la greutăți mai mari, nimeni nu duce o

viață mai rușinoasă și nici nu se află într-o mizerie mai desăvîrșită. (282) Trebuie să crezi că superioritatea în toate timpurile este hărăzită de zei făpturilor ce dovedesc o mare grijă față de cultul zeilor, iar oamenii o recunosc în aceia dintre ei care sînt mai binevoitori față de acei cu care trăiesc și față de concetățeni, precum este sortită și acelora care se bucură de o mai mare reputație. (283) Din acest punct de vedere astfel stau lucrurile și a vorbi despre ele în felul acesta are mare importanță, fiindcă acum în cetatea noastră multe lucruri sînt atît de răsturnate și de încurcate, încît unii oameni nu întrebuințează cuvintele cu înțelesul lor firesc, ci atribuie numele celor mai frumoase fapte practicilor celor mai josnice. (284) De exemplu, oameni' capabili să ia în derîdere și să parodieze * îi numesc pe bufoni naturi fericite, atunci cînd se cuvine ca această denumire să fie dată celor mai bine înzestrați de natură pentru virtute. Pe cei ce săvîrșesc răutăți și crime și care, cu neînsemnate profituri, dobîndesc o urîtă reputație, îi socotesc oameni superiori ** și nicidecum pe oamenii deosebit de pioși și de drepți care se disting prin virtute și nu prin viclenie. (285)

* În *Statul*, X, cap. VII, Platon a condamnat atît comedia, cît și tragedia ca fiind arte periculoase.

** Teză susținută de Platon în dialogul *Gorgias* (419 E și urm.).

Pe cei ce nu se îngrijesc de cele necesare și cărora le plac mai mult născocirile ciudate ale vechilor sofiști, îi numesc filozofi, fără a ține seamă de oamenii ale căror cunoștințe și ocupații sînt de natură să le permită să conducă bine atît afacerile particulare, cît și pe cele ale statului * pentru care trebuie să depunem toată energia noastră, să folosim toată înțelepciunea și întreaga noastră activitate. Dar voi, de multă vreme, îndepărtați tinerimea de la aceste studii, ascultînd vorbele celor ce calomniază o astfel de educație. (286) Astfel voi ați reușit ca cei mai bine dotați dintre ei să-și petreacă tinerețea bînd, întrunindu-se, nefăcînd nimic și desfătîndu-se, fără a se strădui să devină mai buni, iar cei cu o fire rea să-și petreacă zilele în dezordini, la care altădată nici un servitor n-ar fi îndrăznit să se dedea. (287) Unii din acești tineri își răcesc vinul în „Fîntîna celor nouă guri" **, alții beau în cîrciumi ***, alții joacă za-

* Protagoras face o opoziție între învățămîntul său, care privea politica și morala, și științele tehnice, pe care pretindea că le profesa Hippias din Elis. Platon (în *Protagoras*, 318 E) ne prezintă pe Hippias ca pe unul care se ocupa și preda lecții de aritmetică, geometrie, astronomie și muzică.

** *Enneacrunos (Fîntîna cu nouă guri)* împodobită cu capete de leu și care servea pentru diferite ritualuri se afla între Acropolă și colina Pnyx. Vechiul ei nume era acela de Callirrhoe *(Șipot frumos)*.

*** Frecventarea cîrciumilor era privită cu dispreț de atenieni.

ruri* în tripouri, mulți își petrec timpul în școlile flautistelor. Și pe oamenii care îndeamnă la o astfel de comportare, niciodată nimeni din cei ce pretind că se interesează de tineri nu i-a citat în fața voastră. În schimb nouă ni se fac greutăți, nouă, care meritățm să ni se arate recunoștință, dacă nu pentru altceva, cel puțin pentru faptul că îndepărtăm pe elevii noștri de la un asemenea fel de viață. (288) Neamul sicofanților este atît de dușmănos tuturor, încît oamenilor care cheltuiesc douăzeci pînă la treizeci de mine pentru a răscumpăra pe curtezanele menite să ruineze restul averii lor patrimoniale nu numai că nu le fac vreo imputare, dar chiar ei se bucură de destrăbălările lor și pretind că cei ce cheltuiesc o sumă oarecare pentru a se instrui, se pervertesc. Ar fi putut exista vreodată o acuzație mai nedreaptă decît aceasta ? (289) Unii, în plină tinerețe fiind, au disprețuit plăcerile, la vîrsta cînd cei mai mulți oameni sînt pasionați pentru ele și, deși le era permis să rămînă inactivi, fără a risipi ceva, ei au preferat să muncească, să cheltuiască banii cu folos și încă din adolescență au cunoscut ceea ce mulți dintre bătrîni nu cunosc. (290) Ei au recunoscut că omul care trăiește în tinerețe cu judecată și înțelepciune și care își începe frumos viața, trebuie să se îngrijească mai întîi de persoana lui și apoi de afaceri, că trebuie să nu se grăbească și nici să caute să comande altora

* Jocul cu zarurile era deosebit de gustat la greci.

înainte de a fi găsit pe unul care să-i călăuzească gîndirea și nici să nu se bucure și nici să nu se mîndrească cu alte bunuri decît cele spirituale dobîndite prin educație. Oare nu trebuie ca cei ce judecă astfel să fie mai degrabă lăudați decît defăimați și să-i socotim cei mai buni și cei mai înțelepți pe cei de-o vîrstă cu ei ?...

DISCURSUL *BUSIRIS* *

Un reprezentant al speciei encomion (elogiu) prin care sofiştii rivalizau cu poeţii, a fost Polycrates, şi el un sofist care după tradiţie se refugiase de la Atena în Cipru ; aici preda lecţii de elocinţă. El devenise cunoscut prin atacul dezlănţuit împotriva filozofului Socrate. Cele mai cunoscute opere ale lui Polycrates erau *Acuzarea lui Socrate* şi *Encomionul lui Busiris,* personaj egiptean celebru prin lipsa lui de ospitalitate. Atacul îndreptat de Isocrate împotriva lui Polycrates în cuprinsul encomionului intitulat *Busiris* poate să fi fost declanşat dintr-un spirit de rivalitate profesională, căci Polycrates se stabilise ca profesor de elocinţă în Cipru, de unde Isocrate îşi recruta cu predilecţie discipolii cu mari resurse materiale. Nu este exclus ca intenţia lui Isocrate să reprezinte sub o formă deghizată dezaprobarea lui Polycrates, unul din autorii condamnării filozofului Socrate, de către opinia publică din Atena.

Encomionul *Busiris,* scris pe la 390 î.e.n., conţine o introducere, în care Isocrate se erijează într-un devotat sfătuitor al lui Polycrates. În continuare Isocrate supune unei critici severe discursul lui Polycrates *Acuzarea lui Socrate,* ca să arate apoi *in extenso*

---

* Prezentarea şi traducerea acestui discurs aparţin Mariei Marinescu-Himu.

cum trebuia compus elogiul lui Busiris, un personaj familiar pentru greci, care inspirase pe Euripide (fr. 315) într-o dramă satirică şi pe Epiharm într-o comedie. Datorită înclinării sofiştilor pentru tratarea subiectelor paradoxale, Busiris, dintr-un erou inospitalier, devine un binefăcător al umanităţii. Recunoscîndu-i numeroase merite, Polycrates îl imaginase totuşi ca pe un antropofag, fapt care declanşase reacţia lui Isocrate.

BUSIRIS

(1) Fără îndoială, Polycrates *, că din cele ce mi-au spus alţii, am aflat despre firea ta moderată ca şi despre schimbarea întîmplată în viaţa ta. Eu însumi am citit cîteva din discursurile tale şi aş resimţi o adevărată satisfacţie dacă mi s-ar oferi prilejul de a-ţi putea vorbi pe faţă despre toate metodele tale de educaţie cu care eşti silit să te îndeletniceşti. Căci, după a mea părere, aceia cărora le-a fost dat să pătimească pe nedrept şi care încearcă să-şi cîştige existenţa de pe urma filozofiei, trebuie să primească ajutorul dat de bună voie de bărbaţii care s-au exercitat mai mult în această direcţie şi care au atins un anume grad de perfecţiune. (2) Nouă nu ne-a fost dat să avem pînă acum un contact mai prelungit unul cu altul, dar atunci

* Sofistul Polycrates a scris *Acuzarea lui Socrate* mulţi ani după moartea acestuia (pe la 390 î.e.n.), căreia îi răspunde Platon mai ales în lucrarea *Banchetul*.

cînd mi se va oferi acest prilej, ne vom întreţine cu privire la multe probleme. Am socotit necesar să-ţi scriu despre serviciile pe care ţi le-aş putea aduce acum, dar voi avea grijă să păstrez în taină acest lucru, cît îmi va sta în putinţă. (3) Eu îmi dau seama că, prin firea lucrurilor, cei mai mulţi dintre oamenii cărora le dai poveţe nu iau în consideraţie serviciul pe care-l faci, ci se indignează cu atît mai mult cu cît le cercetezi păcatele mai amănunţit. Şi cu toate acestea trebuie să suportăm ura acestora şi să facem un efort pentru a schimba părerea acelor oameni care reacţionează în acest mod în faţa unor sfaturi. Aşadar, cum eu mi-am dat seama că tu te mîndreşti peste măsură cu *Apologia lui Busiris* şi cu *Acuzarea lui Socrate*, voi încerca să-ţi demonstrez că în amîndouă aceste discursuri ai greşit mai mult decît îţi era îngăduit. (4) Toată lumea ştie că toţi aceia care vor să facă elogiul altora trebuie să le atribuie mai multe calităţi decît acelea cu care sînt în realitate înzestraţi şi că acuzatorii trebuie să adopte o atitudine contrară. (5) Departe de a fi procedat astfel, tu ţi-ai redactat astfel discursurile, încît în încercarea ta de a apăra pe Busiris *, nu numai că nu l-ai eliberat de învinuirea adusă, dar, mai mult, ai aruncat asupra-i o mare nelegiuire. Iar o mai grea învinuire nici că s-ar putea

* Conform datelor mitologice, Busiris, supunîndu-se oracolului, sacrifica pe străini pe un altar al lui Zeus. A fost ucis de Heracle.

găsi. Căci în timp ce aceia care au încercat să-l batjocorească l-au învinuit numai de faptul că sacrifica pe străinii ce ajungeau în ţinutul lui, tu l-ai învinovăţit că-i şi devora. Ai încercat de asemeni să-l acuzi pe Socrate, dar, împins parcă de dorinţa de a-l lăuda, i-ai dat ca discipol pe Alcibiade *, despre care nimeni nu şi-a dat seama că era instruit de Socrate, deşi cu toţii ar fi putut mărturisi că era cu mult deasupra celorlalţi greci. (6) Aşadar, dacă cei morţi ar fi avut putinţa să reflecteze asupra celor de mai sus, Socrate ţi-ar fi arătat o recunoştinţă atît de mare pentru acuzaţia adusă şi pe care n-ar fi arătat-o faţă de nici unul dintre cei ce-l lăudau în mod obişnuit. Cît despre Busiris, deşi manifesta o purtare foarte blîndă faţă de ceilalţi, s-ar fi mîniat totuşi într-atîta din pricina celor spuse de tine, încît n-ar fi ezitat să te pedepsească. Şi cu toate acestea, nu trebuie oare să se ruşineze mai degrabă decît să se mîndrească omul care este întîmpinat cu iubire de cei pe care-i acuză decît de cei pe care-i elogiază ? (7) Şi tu ai dovedit o nepăsare atît de mare faţă de lucrurile care se contraziceau, încît ai afirmat că Busiris privea cu invidie spre faima de care s-au bucurat Eol ** şi Orfeu ***, deşi dovedeşti că el n-a săvîrşit nici o faptă

* Fără să fi fost discipolul lui Socrate, Alcibiade era în strînsă legătură cu el.

** Potrivit celor povestite în *Odiseea* (X, 17—27), facilitează întoarcerea lui Odiseu spre Itaca, zăvorînd vînturile ce-i stăteau împotrivă.

*** Aluzie la mitul lui Orfeu care a readus pe pămînt pe Euridice, smulgînd-o din Hades.

asemănătoare cu a lor. Pot fi oare puse faptele lui alături de cele atribuite de tradiţie lui Eol ? Dar pe toţi aceia care naufragiau în ţinutul lui Eol îi trimitea înapoi spre patria lor în timp ce Busiris, dacă vom da crezare spuselor sale, îi sacrifica mai întîi şi apoi îi devora. Sau vom face oare o apropiere între cele săvîrşite de el şi faptele lui Orfeu ? Dar Orfeu aducea pe pămînt pe cei aflaţi în Hades, în timp ce Busiris lua oamenilor viaţa, înainte de a le fi sosit ceasul morţii. În felul acesta aş vrea să ştiu cum ar fi procedat el dacă ar fi disprețuit aceste modele, fiindcă, deşi le recunoaşte meritele, el s-a purtat cu totul altfel. Iar lucrul cel mai straniu este că tu, după ce ai studiat genealogiile, ai îndrăznit să afirmi că ai luat pildă de la acei oameni ai căror părinţi nici măcar nu se născuseră în acea vreme.

(9) Şi ca să nu dau impresia că mă situez pe poziţia cea mai uşoară, apucîndu-mă să critic ceea ce au afirmat alţii fără a destăinui nimic din propriile mele gînduri, voi încerca să-ţi dau deslușiri pe scurt în această problemă (deşi nu prezintă importanţă şi deşi nu pretinde un stil înalt) cu privire la felul în care trebuia făcut atît elogiul, cît şi apărarea.

(10) Cît despre originea nobilă a lui Busiris, cine oare n-ar putea vorbi cu uşurinţă ? El avea de tată pe Poseidon, iar de mamă pe Libye *, fiica lui Epafos **. Acesta la rîndul lui era fiul lui Zeus. Despre

* Alteori Libye este numită Lysianassa ori Anipe.

** Epafos era fiul lui Zeus şi al lui Io (vezi *Prometeu înlănţuit*, tragedia lui Eschil, vv. 850—851).

Libye se povestește că a fost cea dintîi regină a ținutului, căruia i-a și dat numele. Și cu toate că soarta i-a oferit asemenea strămoși, el nu s-a mulțumit numai să se mîndrească cu aceasta ci a crezut de cuviință că se impunea să lase și o amintire veșnică a virtuții sale.

(11) Așadar, el și-a ațintit privirea dincolo de pămîntul stăpînit de propria-i mamă, socotindu-l mai prejos de originea lui nobilă. A adus sub ascultarea lui multe popoare și a dobîndit o putere nemăsurată. Și-a statornicit apoi domnia în Egipt, socotind că șederea lui acolo era mai de folos decît în orice alt ținut aflat în stăpînirea sa și chiar dintre toate celelalte. (12) Într-adevăr, el observase că celelalte ținuturi nu se bucurau de anotimpuri frumoase și nici de o așezare care să favorizeze orice fel de recoltă; unele ținuturi erau pustiite din pricina căldurii excesive, în timp ce Egiptul * este așezat în cea mai frumoasă poziție din lume și poate să ofere nenumărate și felurite produse. De asemeni Egiptul este înconjurat de rîul Nil ca de un zid nemuritor. (13) Acesta fiind un dar al naturii, nu numai că este o pavăză pentru ținut și-i oferă bogate roade, ci face cu neputință cucerirea lui. Dușmanii îl pot ataca anevoie, el este oblăduitor și peste fire de darnic pentru cei ce locuiesc între hotarele stabilite de Nil. În afară de binefacerile

* Este vorba de gura Nilului numită Delta Nilului și care pentru greci reprezintă Egiptul prin excelență.

amintite, Nilul fără îndoială că a făcut pe egipteni să dispună de o putere egală cu a zeilor, dînd rodnicie pămîntului, căci în timp ce celorlalți Zeus le împarte ploi și secetă, egiptenii sînt dimpotrivă stăpîni și peste ploi, și peste secetă. (14) Ei au ajuns la o stare de prosperitate așa de mare, încît datorită rodniciei pămîntului, naturii acestuia și numărului mare de șesuri, ei plugăresc un continent; și dimpotrivă, datorită prisosului lor pe care-l distribuie, datorită importării produselor care le lipsesc, datorită valorii rîului, egiptenii locuiesc o insulă. Căci prin faptul că Nilul înconjură Egiptul din toate părțile și-l brăzdează de-a lungul lui, le oferă o mare înlesnire sub aceste două aspecte.

(15) Cucerind așadar acest ținut, Busiris a pornit de acolo de unde trebuie să pornească orice om cu judecată, adică a pus stăpînire peste ținutul cel mai frumos cu putință și care putea asigura hrană îndestulătoare pentru cei din jurul lui. După aceasta și-a rînduit supușii pe categorii *; unora le-a încredințat sarcini sacerdotale, pe alții i-a îndemnat să se îndrepte spre meșteșuguri și, în sfîrșit, pe alții i-a silit să se exercite în meșteșugul războiului, fiindcă socotea că atît cele necesare vieții, cît și prisosul trebuie să provină din pămînt și din meșteșuguri, dar că mijlocul cel mai sigur pentru dobîndirea lor era pregătirea răz-

* Platon în *Timaios*, 23 E, pretinde că egiptenii au imitat legile vechi ale Atenei.

boinică şi pietatea faţă de zei. (16) După ce şi-a însuşit toate aceste proiecte prin care ar fi putut conduce statul în chipul cel mai potrivit, a statornicit ca supuşii săi să aibă încontinuu aceleaşi preocupări, căci era convins că aceia care-şi schimbă felul îndeletnicirii lor nu ajung să fie perfecţi în nici o direcţie, în timp ce aceia care au mereu aceleaşi preocupări se desăvîrşesc în ramura lor. (17) În felul acesta vom afla că şi în domeniul meşteşugurilor egiptenii îi depăşesc pe aceia care se îndeletnicesc cu aceleaşi profesii mai mult decît depăşesc ceilalţi muncitori pe cei fără pregătire în meseria lor. De asemenea în organizarea statului cu ajutorul căruia ocrotesc tronul şi celelalte aşezăminte cu caracter politic, îi vom găsi într-o situaţie atît de favorabilă, încît toţi filozofii care s-au apucat să cerceteze aceste probleme şi au excelat în ele, de preferinţă elogiază sistemul de conducere al Egiptului şi arată că lacedemonienii îşi conduc cetatea în condiţii bune fiindcă ei au imitat în parte pe egipteni. (18) Într-adevăr, faptul că nici un bărbat dintre cei apţi să poarte arme nu poate părăsi Sparta fără de voia conducătorilor, faptul că ei au mese comune şi se dedau exerciţiilor fizice, pe deasupra faptul că nimeni nu nesocoteşte poruncile statului din pricina lipsei celor necesare, faptul că nu se îndeletnicesc cu alte meşteşuguri, ci au întreaga atenţie concentrată asupra armelor şi expediţiilor de război, toate sînt deprinderi împrumutate de lacedemonieni de la

egipteni. (19) Dar toate aceste deprinderi devin la ei atît de respingătoare, încît ajungînd cu toţii soldaţi, preferă să ia cu forţa averea celorlalţi în timp ce egiptenii trăiesc în felul în care trebuie să-şi ducă viaţa aceia care nici nu-şi neglijează bunurile lor şi nici nu privesc cu invidie la bunurile celorlalţi. Ţinînd seama de aceasta, poţi face deosebirea între cele două forme de guvernămînt. (20) Dacă toţi am imita lenea şi aviditatea lacedemonienilor, îndată am pieri atît din pricina lipsei celor de trebuinţă zilnică ca şi din cauza luptelor interne. Dacă însă am fi adoptat regulile de viеţuire ale egiptenilor şi dacă ne-am fi hotărît ca unii să muncească iar ceilalţi să apere bunurile celor dintîi *, fiecare ar fi avut propria lui preocupare şi toţi ne-am fi dus viaţa în fericire.

(21) De asemeni ar putea crede cineva şi pe bună dreptate că Busiris a constituit un punct de plecare în ceea ce priveşte dezvoltarea gîndirii. Într-adevăr, preoţilor le-a oferit posibilitatea unui trai fără griji, punîndu-le la dispoziţie veniturile templelor, le-a oferit mijlocul de a dobîndi înţelepciune prin purificările statornicite de legi şi le-a dat şi răgaz, soutindu-i de pericolele războiului şi de orice fel de muncă. (22) Datorită acestor condiţii de viaţă, preoţii aceştia au descoperit spre binele trupului medicina, care nu se

* Isocrate atrage atenţia asupra regimului exclusiv militar al Spartei.

servea de leacuri periculoase, ci numai de acele leacuri care din punctul de vedere al folosului erau la fel cu hrana cea de toate zilele, fiind atît de eficace încît ei însişi mărturiseau că se bucurau de o sănătate deosebită şi de o viaţă foarte lungă. Cît priveşte sufletul, ei au descoperit folosul practic al filozofiei, care este în stare să dea legi şi să descopere natura lucrurilor. (23) Pe cei vîrstnici i-a orînduit să vegheze asupra lucrurilor de mare importanţă, iar pe cei tineri i-a convins să renunţe la desfătări şi să se dedea studiului astrologiei, calculului şi geometriei, adică să se îndeletnicească cu acele ştiinţe, a căror valoare unii o laudă fiindcă serveşte la multe lucruri *, în timp ce alţii încearcă să demonstreze că acestea îşi au contribuţia lor în dobîndirea virtuţii.

(24) Dar se cuvine să lăudăm şi să admirăm în deosebi pietatea egiptenilor şi credinţa lor în zei. Căci aceia care au izbutit să dobîndească o consideraţie superioară valorii lor sau să fie apreciaţi excesiv pentru înţelepciune sau vreo altă virtute, aceia negreşit că aduc prejudicii celor ce se lasă înşelaţi de aparenţe. Aceia însă care se disting într-atîta în pietate, încît ne înfăţişează proteguirea zeilor şi pedepsele pe care le impun zeii ca fiind mai mari decît în realitate, aceşti oameni aduc cele mai mari servicii lumii întregi.

* Valoarea acordată de Isocrate ştiinţelor exacte ca fiind o pregătire pentru filozofie este dezvoltată atît în discursul *Panatenaic* (par. 26—27) cît şi în discursul *Asupra schimbului de bunuri* (par. 26, 5).

(25) De la bun început trebuie spus că cei care ne-au sădit în suflet teama în faţa zeilor, au meritul de a fi contribuit ca oamenii să nu adopte unii faţă de alţii atitudini sălbatice. Aşadar sub acest aspect egiptenii arată atîta pietate şi decenţă, încît jurămintele care se fac în templele lor sînt vrednice de o încredere mai mare decît jurămintele altora şi fiecare egiptean este încredinţat că va da îndată socoteală de greşelile săvîrşite şi că nu va scăpa în viaţa de acum şi nici nu va fi amînată pedeapsa căzînd asupra fiilor lui. (26) Şi eu cred în aceste lucruri şi pe bună dreptate, căci Busiris a statornicit felurite şi numeroase practici ale pietăţii şi de asemeni a rînduit să fie slăvite şi cinstite şi unele animale cărora noi nu le dăm atenţie, şi aceasta nu fiindcă el nu cunoştea puterea lor adevărată, ci fiindcă pe de o parte credea că este necesar ca mulţimea să se supună tuturor poruncilor stăpînilor, iar pe de altă parte să afle prin lucruri deosebit de edificatoare care este atitudinea lor faţă de lucrurile ce se ascund vederii noastre. Socotea el că aceia ce ar fi arătat nepăsare faţă de aceste lucruri ar fi nesocotit chiar porunci mai importante, în timp ce aceia ce rămîn credincioşi în orice împrejurare celor orînduite îşi manifestă în chip hotărît pietatea.

(28) Cineva care nu s-ar grăbi ar avea posibilitatea să expună lucruri minunate privitor la pietatea egiptenilor, pe care n-am constatat-o numai eu şi nici cel dintîi, ci mulţi şi dintre contemporani, şi dintre

cei vechi. În rîndul acestora se numără şi Pitagora din Samos. După ce acest Pitagora a venit în Egipt *, însuşindu-şi învăţătura de la cei de pe acele meleaguri, a adus el cel dintîi în mijlocul grecilor întreaga filozofie şi mai mult ca oricine a dovedit un interes pentru jertfele şi ceremoniile din sanctuare. El socotea că şi în cazul cînd n-ar fi avut nici un folos de pe urma zeilor datorită acestora, ar fi dobîndit o mare faimă printre muritori. (29) De altfel aşa s-au şi întîmplat lucrurile, căci într-atîta i-a depăşit pe ceilalţi în privinţa faimei, încît toţi tinerii voiau să se numere printre discipolii lui, iar cei vîrstnici aveau o mare plăcere văzîndu-şi odraslele mai degrabă în preajma lui decît dacă i-ar fi văzut preocupaţi de treburi domestice. Căci şi acum încă nimeni nu se poate îndoi că aceia care se socotesc discipolii lui sînt mai admiraţi în tăcerea lor decît bărbaţii care au dobîndit cea mai mare glorie datorită elocinţei.

(30) Poate că mi-ai obiecta faptul că în scrierile mele eu aduc laude ţării, legilor, pietăţii şi filozofiei egiptenilor, dar nu pot să aduc nici o dovadă că Busiris este creatorul tuturor lucrurilor de care am amintit. (31) Dacă cineva ne-ar fi dojenit pentru această comportare, aş fi socotit că mă dojeneşte în calitatea lui de om învăţat. Ţie însă nu ţi se cuvine

* După Diogene Laertios (VIII, 1) Pitagora ar fi venit în Egipt fiind recomandat lui Amasis de Polycrates, tiranul din Samos.

să aduci această dojană. Căci din dorinţa ta de a-l elogia pe Busiris ai preferat să spui că el a deviat apele Nilului ca să-şi apere ţara şi că, după ce aducea sacrificii, devora apoi pe străinii ajunşi pe meleagurile lui, dar n-ai adus nici o dovadă cu privire la aceste fapte. Oare nu este ridicol să pretinzi de la alţii aceste lucruri pe care tu nu le-ai pus în aplicare ? (32) Şi eşti atît de departe de noi în privinţa adevărului, căci în timp ce eu nu-i atribui nici o faptă ce este cu putinţă să fie împlinită, ci numai legi şi o organizare politică, lucruri care sînt proprii unor bărbaţi vrednici şi înţelepţi, tu, dimpotrivă, îl prezinţi ca făuritor a două lucruri pe care nu le-ar fi putut săvîrşi nici un om, fiindcă unul este un fapt care se potriveşte cu firea animalelor sălbatice, iar celălalt este un act dictat de puterea divină. (33) Apoi, deşi amîndoi facem afirmaţii contrare adevărului, discursurile mele sînt cel puţin discursurile de care trebuie să se servească aceia care aduc laude, în timp ce discursurile tale parcă ar fi spuse de cei ce vor să aducă injurii. Aşadar, se pare că tu ai păcătuit nu numai împotriva adevărului acestor fapte, ci şi împotriva canoanelor elogiului în general.

(34) În afară de acestea, dacă vreunul va lăsa deoparte discursurile tale şi nu va studia decît pe al meu, nimeni n-ar avea dreptul să mă critice. Într-adevăr, dacă s-ar fi dovedit că un altul a făurit ceea ce îi atribui, eu îţi mărturisesc că aş avea curajul să modific părerea oamenilor asupra unor lucruri pe care cu toţii

le cunosc. (35) Acum însă cînd faptele sînt supuse unei judecăţi obşteşti şi cînd nu sînt posibile decît supoziţii, cine ar fi acel om căutat mai degrabă prin deducţii care să fi creat aceste lucruri decît cel zămislit din Poseidon şi care după mamă se trage din Zeus, cel care a ajuns la cea mai mare putere printre oamenii din epoca lui şi care se bucură de o mai mare faimă decît ceilalţi ; căci ce-i drept, nu se cuvine ca nişte oameni lipsiţi de toate aceste calităţi să întruchipeze pe descoperitorii unor bunuri de atît de mare importanţă, mai degrabă decît Busiris.

(36) Dar şi din punct de vedere cronologic ar putea arăta cineva că sînt false discursurile acelora care-l bîrfesc. Căci aceiaşi oameni îl acuză pe Busiris că dădea pieirii pe străini şi că a fost omorît de Heracle. Cu toate acestea toţi istoricii sînt de acord că Heracle este mai tînăr cu patru generaţii faţă de Perseu, fiul lui Zeus şi al Danaei iar Busiris este cu cel puţin 200 de ani anterior lui Perseu *. Şi totuşi acela care vrea să împrăştie învinuirile aduse lui Busiris n-ar fi nefiresc dacă ar renunţa la această dovadă care are claritate şi o mare forţă. (38) Dar tu nu te-ai preocupat defel de adevărul faptelor, ci ai urmat ocările poeţilor, înfăţişînd pe urmaşii zeilor ca pe unii care au pricinuit şi

* Eschil socoate că de la Io, străbunica lui Busiris, s-au scurs 13 generaţii (*Prometeu înlănţuit*, vv. 774 şi 853). Perseu este fiul Danaei şi al lui Zeus, despre care mitul spune că s-a coborît asupra ei în chip de ploaie de aur. Faptele lui eroice sînt uciderea Meduzei şi eliberarea Andromedei.

au pătimit rele mult mai mari din partea copiilor celor mai puţin pioşi dintre oameni şi care au proferat astfel de cuvinte împotriva zeilor înşişi, încît nu le-ar fi spus nici împotriva duşmanilor lor. Căci ei nu numai că au acuzat pe zei de furturi şi adultere şi de servicii plătite pe lîngă oameni, dar au născocit împotriva lor şi faptul că mîncau propriii lor copii, că maltratau pe tatăl lor, că legau pe mama lor în lanţuri şi că se dedau la multe alte fărădelegi .*

(39) Pentru toate aceste păcate ale lor fără îndoială că n-au rămas cu totul şi cu totul nepedepsiţi. Unii au devenit rătăcitori fără să aibă nici măcar parte de cele trebuincioase vieţii, alţii şi-au pierdut vederea **, unul s-a exilat din patria lui ***, altul şi-a petrecut întreaga lui viaţă războindu-se cu ai săi ****, iar Orfeu, care avea o pricepere a acestor lucruri într-o măsură mai mare decît oricare altul, a murit după ce a fost sfîşiat în bucăţi *****. Aşadar, dacă vom fi înţelepţi,

* Hermes răpise boii lui Apolo ; Ares întreţinea legături nelegiuite cu Afrodita, Zeus cu Leda şi cu Alcmena ; Cronos îşi devora propriii lui fii ; Hefaistos a înlănţuit-o pe Hera la porunca lui Zeus etc.

** Se spune că Homer a fost orb şi că Stesihor a orbit fiindcă în versurile lui a ocărît-o pe Elena.

*** Arhiloh, izgonit din Paros, a ajuns un mercenar.

**** Alceu l-a combătut pe Myrsilos, tiranul din Lesbos.

***** Aluzie la mitul sfîşierii lui Orfeu de către femeile trace, subiect cîntat cu predilecţie de poeţi şi cu variaţii de interpretare de la un poet la altul.

nu vom lua pildă de la cele spuse de poeți și nici nu vom stabili legi pentru acuzații asemănătoare ; nu vom pune toate pe seama zeilor, ci ne vom feri și vom socoti că sînt deopotrivă lipsiți de pietate și cei ce spun aceste minciuni ca și aceia care le dau crezare.

(41) În ceea ce mă privește, cred că nu numai zeii, dar nici copiii lor nu iau parte la asemenea fărădelegi, ci dimpotrivă, că ei s-au născut cu toate virtuțile, fiind totdeauna călăuzitorii și povățuitorii altora către fapte frumoase. Căci altfel ar fi fost cu totul nefiresc să punem pe seama zeilor faptul că dăm naștere unor copii virtuoși și că ei nu se îngrijesc deloc de propriile lor odrasle.

(42) Dar dacă vreunul dintre noi ar fi devenit stăpîn peste firea omenească, n-ar fi îngăduit ca nici măcar servitorii să fie vicioși. Dar pe zei îi condamnăm că au lăsat pe descendenții lor să fie atît de lipsiți de pietate și de nedrepți. Tu însuți socoți că vei putea face mai buni chiar pe oamenii din preajma ta, deși ei nu înseamnă nimic pentru tine și dimpotrivă, socoți că zeii nu poartă nici un fel de grijă pentru virtutea odraslelor lor ! (43) Potrivit cu raționamentul tău, ei au fără îndoială două cusururi foarte urîte, căci dacă dînșii nu voiesc ca fiii lor să fie virtuoși, atunci sînt mai prejos decît oamenii în privința raționamentului, iar dacă doresc acest lucru și nu se pricep cum să realizeze aceasta, atunci au o putere mai mică decît sofiștii.

(44) Deși ar fi multe lucruri cu ajutorul cărora ar putea lungi cineva atît elogiul cît și apologia, nu sînt de

părere să continui discursul meu *. N-am urmărit să fac pentru alții o dovadă a științei mele, ci am urmărit să-ți demonstrez cum trebuie să trateze cineva aceste două probleme. Acesta a fost motivul care m-a făcut să vorbesc, căci discursul pe care l-ai alcătuit nu numai că n-ar putea fi socotit ca o apologie a lui Busiris, ci dimpotrivă, ca o recunoaștere a lucrurilor de care este acuzat. Căci tu nu-l absolvi de acuzații, ci dovedești că și alții au procedat la fel. Tu descoperi în acest fel un refugiu foarte convenabil pentru cei vinovați. (45) Într-adevăr, este un lucru foarte greu să găsească cineva o nedreptate care să nu se fi săvîrșit încă. Și dacă am socoti că nu sînt întru nimic vinovați oamenii convinși de unul sau de altul din aceste lucruri, deoarece și alții au procedat la fel, oare noi nu am ușura apologiile tuturor și n-am acorda deplină libertate celor ce ar dori să fie criminali ? (46) Reflectînd în sinea ta, ai putea recunoaște prostia pe care ai spus-o. Cugetă așadar : dacă tu ai fost învinovățit de crime mari și groaznice și ai fi văzut pe cineva apărîndu-te în acest fel, ce fel de sentimente ai fi avut tu ? Eu sînt încredințat că tu ai fi avut față de un astfel de om o ură și mai neîmpăcată decît acuzatorii tăi. Oare nu este o faptă nerușinată să compui pentru

* Adesea Isocrate își exprimă regretul că nu poate da dezvoltarea cuvenită subiectului, aceasta pentru că dorește ca opera lui să fie o operă de artă care să încînte prin noutatea expresiilor.

alţii o apologie care te-ar fi indignat dac-ar fi fost compusă pentru tine ? (47) Gîndeşte-te şi la acest lucru şi reflectează : dacă vreunul din discipolii tăi ar fi fost împins să săvîrşească un lucru pe care tu să-l elogiezi, oare acesta n-ar fi fost cel mai nenorocit dintre oamenii care îşi duc acum viaţa ca şi dintre toţi aceia care au existat ? Aşadar, la ce bun să alcătuieşti discursuri al căror mare folos ar fi acela că nu pot convinge pe nici un auditor ?

(48) Dar ai putea răspunde că acest lucru nu ţi-a scăpat din vedere şi că ai urmărit să dai filozofilor un exemplu despre felul în care trebuiesc făcute apologiile în cazul unor acuzări urîte şi greu de respins. Dacă înainte vreme n-ai ştiut, acum cred că ai înţeles că ai putea fi salvat mai degrabă dacă n-ai scoate nici un cuvînt decît dacă te-ai apăra în acest chip. (49) Este de altfel un fapt foarte evident că filozofia care se află în pericol de moarte * şi care e ţinta invidiei, datorită unor asemenea discursuri va fi şi mai urîtă.

Dacă-mi vei da aşadar ascultare, te sfătuiesc în primul rînd să nu mai iei asupra-ţi subiecte urîte, iar dacă nu, încearcă cel puţin să nu spui lucruri care să te situeze mai prejos, care să nu vatăme pe cei ce te imită şi care să nu calomnieze învăţătura elocinţei.

* Poate o aluzie la condamnarea lui Socrate care fusese atacat chiar de Polycrates.

(50) Şi să nu te surprindă faptul că, deşi mai tînăr ca tine şi deşi nu am legături cu tine, arăt atîta zel în a te povăţui. Căci eu socot că a da sfaturi asupra unor astfel de cazuri, nu este o datorie a celor vîrstnici sau a unor prieteni intimi, ci datoria unor oameni care dispun de o experienţă bogată şi care sînt însufleţiţi de dorinţa de a fi folositori altora.

SUMARUL

Elocința greacă V
Tabel cronologic LVII
Bibliografia lucrărilor consultate LXV

I. PRECURSORII LUI DEMOSTENE

Antifon

Tetralogia a doua 5

Andocide

Discursul *Despre Mistere (Fragmente)* . . . 23

Lisias

Discursul *Împotriva lui Eratostene (Fragmente)* . 51
Discursul *Împotriva lui Diogheiton (Fragment)* . 74
Discursul *Pentru apărarea lui Mantitheos* . . 82
Discursul *Împotriva negustorilor de grîu* . . . 91

Isaios

Discursul *În legătură cu moștenirea lui Chiron* . . . 103

Isocrate

Discursul *Panegiric (Fragmente)* 125
Discursul *Elogiul lui Evagoras* 150
Discursul *Asupra schimbului de bunuri (Fragmente)* 178
Discursul *Busiris* 213